

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

2

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 2 (503), February, 1990, Vol. XLIII

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник
Члени Редакційної Колегії:
проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, мгр О. Коваль,
проф. д-р В. Косик, інж. В. Олесків, ред. Л. Полтава,
д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий
Літературно-мовний консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1989 РІК

К р а ї н а	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	65 дол.	35 дол.	6 дол.
Австрія	700 шіл.	400 шіл.	65 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2000 б.фр.	1100 б.фр.	200 б.фр.
Вел. Британія	27.50 ф.	15.00 ф.	3.00 ф.
Канада	65 дол.	35 дол.	6 дол.
США	60 дол.	32 дол.	6 дол.
Німеччина	110 н.м.	60 н.м.	12 н.м.
Франція	300 фр.	175 фр.	30 фр.
Швеція	300 кор.	175 кор.	30 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.
Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 2 (503)

ЛЮТИЙ, 1990

Річник XLIII

Зміст II-ої книжки

— СЛ. П. МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ ЛІВИЦЬКИЙ	131
<i>Героям України</i>	
— ВЕЛИЧАВЕ ПЕРЕПОХОВАННЯ В. СТУСА, Ю. ЛИТВИНА І О. ТИХОГО	132
Михайло Осадчий: СПОРІДНИЛИСЯ З НАРОДОМ НАВІЧНО	133
Петро Дужий: ВИСТУП НА МОГИЛАХ ВАСИЛЯ СТУСА, ЮРЯ ЛИТВИНА І ОЛЕКСИ ТИХОГО	136
— ВІД СВІТОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ	138
Михайло Осадчий: ОЛЕКСА ТИХИЙ ТОЙ, ХТО УКРАЇНСЬКУ МОВУ СТАВИВ НАД ЖИТТЯ	139
о. Ярослав Лесів: НЕВИГОЛОШЕНЕ СЛОВО НА ПЕРЕЗАХОРОНЕННІ В УКРАЇНІ ВАСИЛЯ	
СТУСА, ЮРЯ ЛИТВИНА, ОЛЕКСИ ТИХОГО	141
— ЮРІЙ ШУХЕВИЧ ВИСЛОВЛЮЄ ПОДЯКУ ЗА ПІДДЕРЖКУ	143
<i>Питання національного визволення</i>	
— 22 СІЧНЯ — ДАТА-СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	144
Микола Мельник: СІЧНЕВІ РОКОВИНИ (Закінчення, 2)	147
Гійом Мальорі: 50 РОКІВ ТОМУ В УКРАЇНІ — ГОЛОДОВИЙ ГЕНОЦИД	159
М. Слобожанин: НАЦІОНАЛЬНІ ЗБРОЙНІ СИЛИ	164
Северин Сохля: ГРИМАСИ ПЕРЕБУДОВИ (передрук з журн. «Карби гір» ч. 4)	168
— МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ	174
Ярослав Гайдає: САГА ОСТАННЬОГО РЕЙДУ	178
Дмитро Гриньків: ПОЗА МЕЖАМИ ПЕРЕБУДОВИ	187
<i>Література — поезія, проза</i>	
<i>літературна критика</i>	
Василь Стус: («Дорога болю»): Деперсоналізація душі — 191; Розспіваний сніг. . . — 191; Це	
просто втома — 192; Возвелич мене, мамо, — 193; Є дві надії: перша — білий світ — 193.	
Ігор Качуровський: Таорміна — 195; Сестра — 195; Сіцилія — 196; Акрагант — 196.	
<i>Вадим Скугитель: ПОГЛЯД З ЧАСІВ ПЕРЕСТРОЙКИ НА ЖИТТЯ ГРОМАДЯНИНА НАЦІЇ В</i>	
<i>НЕПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ</i>	197
Павло Пундій: ЛІКАР-ПАТРІОТ, ПОЕТ, ЖУРНАЛІСТ І ПИСЬМЕННИК	202
Богдан Ребрик: РОЗМОВА З РЕЦЕНЗЕНТОМ І КІЛЬКА СЛІВ ПРО НЕЇ	206
<i>Наука, дослід</i>	
Микола Мельник: ЕМІГРАЦІЙНІ УРЯДИ ТА ЇХ ІСТОРИЧНО-ПРАВНА АНАЛІЗА (Прод. 4)	210
Богдан Якимович: ІСТОРИЧНА ДОВІДКА ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ СИМВОЛІКУ —	
ГЕРБ, ПРАПОР ТА ГИМН	218
Ігор Кічак: НА МАРГІНЕСІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	222
Святослав Караванський: УКРАЇНСЬКА МОВА	224
Роман Кухар: ДО 50-ЛІТТЯ ВІДКРИТТЯ УНІВЕРСИТЕТУ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ	
(1939-1989)	228
<i>Питання правосуддя</i>	
Святослав Караванський: ВИРОК І. ДЕМ'ЯНЮКОВІ Й АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ	236
<i>Огляди, рецензії</i>	
Ігор Деркач: ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР — СОЮЗ. ЧИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ	244
<i>Некрологи</i>	
СЛ. П. ТЕОДОР КУДЛИК	248
В ГЛИБОКОМУ ПОКЛОНІ ПОКІЙНОМУ ДРУГОВІ-СПІВРОБІТНИКОВІ	249
СЛ. П. ОСИП ШЛЯХЕТКО	250
СЛ. П. ВАСИЛЬ КОТУХА	251
— ПОЖЕРТВИ НА «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»	252
Сергій Набока: РУХ — Є. Кн. І, стор.	81

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

ВІЧНА І СЛАВНА ЇМ ПАМ'ЯТЬ!

Василь Стус

Олекса Тихий

Юрій Литвин

З великим смутком та невимовним болем Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі повідомляє представництва ДЦ УНР, Об'єднання Прихильників ДЦ УНР та все українське громадянство в Україні і в діаспорі, що після тяжкої недуги в п'ятницю, 8-го грудня 1989 року о 4-ій год. дня відійшов від нас на 82-му році життя великий український патріот-державник, довголітній Президент Української Народної Республіки

сл. п. МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ ЛІВИЦЬКИЙ

Панахида була відправлена в п'ятницю, 15-го грудня 1989 року о год. 7-ій вечора в Українській Православній Митрополичій Катедрі св. князя Володимира при 6740 Норт 5-ій вулиці в Філадельфії.

В суботу, 16-го грудня 1989 р там-же був відправлений чин похорону о год. 8.30 ранку. Цього ж дня о год. 12-ій у церкві св. Андрія Первозванного, Со. Бавнд Брук, н. Дж., була відправлена Свята Літургія.

Дружині і Родині висловлюємо наше глибоке співчуття.

ВІЧНА ЙОМУ ПАМ'ЯТЬ І СЛАВА!

**ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Героям України**ВЕЛИЧАВЕ ПЕРЕПОХОВАННЯ В. СТУСА,
Ю. ЛИТВИНА І О. ТИХОГО В КИЄВІ**

(УЦІС) В суботу ввечері, 18-го листопада 1989 року, літаком рейсу Перм — Київ, о год. 20,50 до Києва прибули тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого. Їх зустрічали десятками українських прапорів, перевитих жалобними стрічками. Слово сказав Михайло Горинь, який привітав Покійних з поверненням на рідну землю та подякував їм за їхню боротьбу за нашу волю. Коротку літургію відправив греко-католицький священник з допомогою хорів УКЦ та УАПЦ. До виїзду з аеропорту вантажну машину з трунами, що їхала повільно, супроводжували люди, схиливши прапори на кришки трун. Після цього їх привезли до Покровської церкви, що на вул. Мостицькій, і там вони переночували.

Вранці, після літургії, священники УКЦ відправили Панахиду. Храм був переповнений. Люди пращалися з героями України.

О год. 11-ій, як і передбачалося, на заклик СНУМ-у зібрались люди біля Центрального стадіону на короткий мітинг пам'яті загиблих. Виступили Олесь Федорук, Дмитро Корчинський, від Товариства репресованих Олесь Сергієнко, від УНДЛ Євген Чернишов та інші. Міліція, яка двічі переривала мітинг через його «несанкціонованість», розігнати його не поважилась, як не поважилась і розігнати похід, що його з прапорами розпочали учасники мітингу після його закінчення о год. 11,35. Похід пройшов вулицями Червоноармійською, бульваром Тараса Шевченка на вул. Володимирську, де, як було умовлено, люди розмістилися між Св. Софією та пам'ятником Тараса Шевченка.

Близько 13 год. на Софійській площі з'явилися три автобуси з тілами В. Стуса, О. Тихого та Ю. Литвина. Не зважаючи на попередню заборону властей, розпочалася процесія, в якій взяло участь до 30 тисяч людей, які заповнили всю вулицю Володимирську, супроводжуючи кортеж, який повільно просувався. Більше сотні перев'язаних жалібними стрічками українських прапорів, хоругв і хрестів пливли над людьми. Хори співали релігійних та пітріотичних пісень. Попереду майоріло гасло: «Ганьба катам українського народу!» Біля університету кортеж зупи-

* Матеріали в цьому розділі, як і статті Авторів з України в наступних розділах наша Редакція одержала від УЦІС.

нився. Труни було винесено та на руках обнесено навколо пам'ятника Кобзареві. Після цього процесія рушила далі, до Байкового цвинтаря, де священники УАПЦ та УКЦ та їх хори відправили екуменічну Панахиду. Пращальними словами звернулися Вячеслав Чорновіл, Іван Драч, Левко Лук'яненко, який зачитав послання Світового Українського Визвольного Фронту, друг В. Стуса поет Олег Орач, Алена Пашко, Зіновій Красівський, Михайлина Коцюбинська, Василь Овсієнко, представник шахтарів Донбасу, Мати Юрія Литвина.

О 19 год. у сквері на Львівській площі, не зважаючи на протести міліції, було урочисто відкрито пам'ятний знак на місці, де плянується встановити пам'ятник Василю Стусові. На ньому фотографія поета з датами народження і загину й напис: «Тут стоятиме пам'ятник поетові Василю Стусові». Поряд встановлено стенд з інформаційними матеріалами про трьох загиблих мучеників України, вірші В. Стуса. Біля пам'ятного знака були запалені свічки. Над ним встановлено блакитно-жовтий прапор, згодом знятий міліцією.

Михайло ОСАДЧИЙ

СПОРІДНИЛИСЯ З НАРОДОМ НАВІЧНО

Про перезахоронення на Україні поетів Василя Стуса, Юрія Литвина, філософа Олексі Тихого, що віддали своє життя за волю України, 19-го листопада 1989 року, Київ

*Народе мій, до тебе я ще верну...
Як в смерті обернуся до життя...
Як син, тобі доземно уклонюсь,
І чесно гляну в чесні твої очі,
І в смерті з рідним краєм поріднюсь.*

Василь СТУС

Три лицарі України, три її вірні сини-патріоти, що віддали своє життя за волю і незалежність своєї батьківщини в катебістських політичних концтаборах смерті уже в середині 80-их років, — Олекса Тихий, Юрій Литвин та Василь Стус (Василь Стус замордований уже в той час, коли Советським Союзом правив Горбачов), — нарешті в смерті поріднилися з рідною землею, з Україною.

18-го листопада 1989 року — після титанічних зусиль рідних, друзів і найближчих побратимів, широких кіл української та міжнародної громадськості — труни з останками героїв України, які загинули за її кращу долю та майбутнє, були доставлені з

цвинтару Кучинського політичного концтабору (селище Борисово) — Василь Стус і Юрій Литвин а Олекса Тихий з Пермського цвинтару — в Бориспільський аеропорт міста Києва.

Літак зустрічали родини померлих, приятелі, патріоти з багатьох регіонів України — з Луцька, Дніпропетровська, Харкова, Львова, Іванофранківська, — всього близько 500 чоловік, — з національною символікою, з квітами і вінками, з запаленими свічками в руках.

З промовою перед присутніми виступив недавній політв'язень цього ж Кучинського політичного табору смерті, а тепер Голова секретаріату Народного Руху України за перебудову Михайло Горинь.

Греко-католицький священник Іоанн тут же в Бориспільському аеропорті відправив Богослужбу, а жіночий хор Товариства «Лева» під керівництвом Марії Процев'ят виконав кілька релігійних пісень, зокрема «Вічная пам'ять», а також «Чуєш брате мій»...

Наніч труни з рештками Василя Стуса, Олексі Тихого та Юрія Литвина були перевезені з аеропорту в Покровську церкву міста Києва. Наступного дня, 19-го листопада 1989 року, з 7-ї до 11-ї години ранку в церкві святої Покрови відправлялися Служби Божі за убитих українців катями України, люди пращалися з героями України.

Десь о 12 годині 30 хвилин 19-го листопада труни з рештками Василя Стуса, Олексі Тихого та Юрія Литвина трьома катафальками прямують до будинку на вулиці під страшною тепер назвою Чорнобильська, 13-а, де проживав Василь Стус до арештів і де зараз мешкає його дружина Валентина... Тут був відправлений короткий Молебень, проспівано «Вічну пам'ять», влаштовано символічне пращання Василя Стуса з стежкою при вході до будинку, з стежкою, яка стала для нього фатальною. Цією стежкою його востаннє в житті вивели в кайданах кати українського народу — катєбісти, і повели на фізичну смерть і духовне безсмертя...

Далі катафальки з трунами трьох героїв України попрямували до Собору святої Софії, старовинної споруди Києва, оспіваної Василем Стусом у своїй натхненій поезії. Був намір усі три труни виставити на подвір'я Собору св. Софії, але власті перешкодили цьому наміру. Коротку Панахиду біля дзвіниці Собору св. Софії відправили священники УАПЦ та УКЦ. Люди з трьома трунами на плечах зробили символічне коло прощання навколо пам'ятника Богданові Хмельницькому, а далі процесія з тисячами людей на чолі з священниками вирушила від Собору св. Софії до пам'ятника генієві України Тарасові Шевченкові... Майорять десятки синьо-жовтих прапорів, хоругв, хрестів...

Біля пам'ятника Шевченкові напроти Київського університету, всупереч забороні властей, три труни обнесли довкола могутньої

постаті Тараса, і після цього жалібна колона спрямувала свій хід до місця вічного упокоєння Героїв — до Байкового цвинтару, де й відбулося перезахоронення вчорашніх політичних в'язнів, а сьогодні відомих усьому цивілізованому світові Героїв багатострадалльної України.

На Байковому цвинтарі священики УАПЦ та УКЦ відправили Панахиди, присутні виконали пісню «Вічная пам'ять», виступили з короткими промовами Вячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, — який зачитав послання Українського Світового Визвольного Фронту з висловами найглибшого співчуття і повної солідарності для вшанування пам'яті наших новітніх Героїв, що склали своє життя на вівтарі української нації, Іван Драч, Іван Дзюба, Зіновій Красівський, Алена Пашко, Михайлина Коцюбинська, Василь Овсієнко. Всі вони наголошували на героїчному подвигу Василя Стуса, Юрія Литвина, Олекси Тихого, на їхній беззастережній любові до України, в офіру якій Лицарі поклали своє життя.

Три могили були засипані руками присутніх на перезахороненні.

О 19 годині 19-го листопада 1989 року частина людей, яка брала участь в перезахороненні, прибула на Львівський майдан у Києві, де ще перед тим була встановлена пам'ятна тумба з портретом Василя Стуса з написом: «Тут має стояти пам'ятник поетові Василю Стусові». Поруч на флангштоці розвіювався синьо-жовтий прапор, обрамлений жалобними стрічками, а біля нього стенд з короткими біографічними довідками Василя Стуса, Олекси Тихого, Юрія Литвина.

Міліція перешкодила провести мітинг на майдані Львівському у Києві, а тому біля тумби з портретом Василя Стуса були покладені тільки квіти, встановлено десятки і десятки запалених свічок.

До півночі лунали жалібні духовні, патріотичні пісні. Україна і її столийний град Київ назавжди прощалися з велетами сьогодення, замордованими передчасно своїми відважними синами Василем Стусом, Олексою Тихим, Юрієм Литвином. . .

Від себе скажу, що з трьох споріднених з українською землею 19-го листопада 1989 року Героїв я особисто знав двох — з Олексою Тихим відбував несправедливе покарання в мордовському політичному таборі особливого режиму в селищі Сосновка, а з Василем Стусом був знайомий ще до арешту, а також зустрічався на табірних пересилках в Потьмі і провів з ним кілька діб довічно незабутніх бесід. Одна з ідей Василя Стуса, а саме: створити альтернативну Спілку національних письменників України, на сьогодні втілена в життя у проголошеній уже по його смерті Українській асоціації незалежної творчої інтелігенції. . .

Високі душевні пориви, особиста приналежність, духовна чистоплотність, жалібні мрії Василя Стуса і Олекси Тихого про кращу

долю України до кінця мого життя залишаться в пам'яті серця і мого духу.

Я не сумніваюся, що їхнє героїчне, натхненне життя стане прикладом для кожної юної людини, для кожного українця, хто поставив собі за мету свого життя честь і волю своєї Батьківщини — України!

Вічна Вам пам'ять, мої найдорожчі Василю Стусе, Олексю Тихий, Юрію Литвине! Земля Вам Пухом. Вдячна Україна ніколи не забуде Вашої крові, Вашого духу в ім'я рідного українського народу!

Михайло Осадчий,
Відповідальний редактор літературно-мистецького
незалежного журналу Української асоціації
незалежної творчої інтелігенції «Кафедра».

20 листопада 1989 року.

Петро ДУЖИЙ

ВИСТУП НА МОГИЛАХ ВАСИЛЯ СТУСА, ЮРІЯ ЛИТВИНА І ОЛЕКСИ ТИХОГО

Земля українська приймає у своє лоно трьох синів: Василя, Олексія і Юрія — безстрашних лицарів з когорти тих, що у боротьбі за волю Батьківщини на озброєння взяли Слово.

Плекаючи в серцях палку й безмежну любов до України, вони без вагань вийшли на тернистий шлях — шлях протесту проти поневолення й тиранії.

Особисто мені судилося познайомитись лише з тією трійці — з Юрієм Литвиним, перебуваючи наприкінці 50-х років у одному із гулагівських дротяних засіків «Озьорлага» в Іркутській області, розташованому на 700-кілометровому відтинкові, побудованій в'язнями залізниці від Тайшету до Усть-Кута на Лені.

Мене і доктора Володимира Горбового, що довгі роки карався разом зо мною, зацікавив молодим, двадцятькількалітнім в'язнем Юрко, родом з Київської області, палкий патріот з глибокими політичними знаннями, незважаючи на те, що раніше до жодних політичних організацій не належав і із-за свого молодого віку не міг бути учасником національно-визвольної боротьби у сорокових роках.

Литвин оповідав:

Без упину його гнітив біль — всенародний біль, дошкульний, невгамовний, коли навкруг багряна заметіль тамувала дух...

Коли — злобою повний — дотла грабуючи наш дім, наш храм, на осудовище потяг «за зраду» і у горнилі мук брутальний хам народів прирік загладу.

З болю скресав гнів, що громами клекоче, і не ущухне, поки ворогів за чорний злочин на землиці отчій уцент з лакейським гноєм не змете. . .

Зберігаючи вірність народів, поборник національних прав — Юрко Литвин таврував засліплених і одурманених: хіба ж це не ганьба — назвати братом, хто голодом мільйони повбивав у розпалі терору літ тридцятих, хто знищив квіт літературних лав і світочів культури та науки, хто потоптав основи людських прав?

Наснагу черпав він з Шевченкових криниць: мов світло сонця, мов небес блакить, Пророче Слово — повсякчас живе — на боротьбу народ благословить за Волі й Правди торжество грядуче, за отчий край розтерзаний ордами, за юну мрію в пасмах сивих кіс, за праведників, що лягли кістками. . . В криницях тих натхненних сил каскад, стальний обух, ласкавість голубина, несхитність віри в заповітний лад з іменням славним Вільна Україна. . .

І вірив борець: що прийде час — орду прибуд, лакеїв на пил зітре завзяття молоде, що наш дороговказ — Шевченків Геній, лиш він народ до ясних зір веде. . .

Світогляд його кристалізувався і утверджувався на спадщині Каменяра: ніколи чесній думці не умерти, вона серця тривожить і уми болючі запитання ставить вперто, чому закуті і розбиті ми? За що народня кров текла рікою? В ім'я чого борці лягли кістями? Чи наш народ найвищою ціною платив за те, щоб бути тяглом для поїздів чужих, сусідським гноєм?

Світогляд будовав Юрій Литвин і на мудрих мислях Дочки Прометея кріпить знесиленим і душу й тіло цілюща, мудра мисль. У далеч б'є осяйність дум, що в серці наболіли, і серце Лесі заповіт дає: Хто визволиться сам — свободний буде, звільнить чужий — в неволю закує.

Вивчаючи далеке і близьке минуле, борець запитував: і хто нас не «визволяв»? Скільки хитро-злобних добродійців не зустрічалося на нашому історичному шляху, що, діючи заради своїх власних інтересів, намагались підкорити нас, ще й змушували їм послухом і шаную. Та не в тім лише біда. Бо в той же час паперів грудю поперемазували писарі — чи пак — пробачте — згряя ботокудів, що вирости на нашому ж таки дворі і шкварять на догоду власть імущим опуси свої.

Опричники ніколи не залишали в спокою Юрія Литвина. Вони часто викликали його нібито на «розмову», а насправді намагались ближче його пізнати, збагнути, що думає, влізти в душу. . . .

Ех, була б в сатрапів змога в душі влізти з чобітьми, не ламала б їх тривога, вікувало б царство тьми. . .

Юрій Литвин був у плеяді нових апостолів нашої національної віри, які смертельно тривожили тих, хто намагався узурпувати монополію на право на побудову щасливого життя всім народам.

Одного разу табірний функціонер залякував Литвина: «з наших рук живим не вийдеш. Пропадеш далеко від України і Україна тебе забуде». Литвин відповів: «Ну й що ж, як в ринь чужу тайком запруть — я не лякаюсь смерті. Розкуте слово — щире та відверте житиме у віках. В тім слові житиму й тоді, тирані, коли в живих мене і вас не стане. . .».

Схиляємо голови перед світлою пам'яттю вірних синів України — непохитних поборників наших національних і загально-людських прав Василя Стуса, Олексія Тихого і Юрія Литвина. Хай рідна земля буде вам легкою! Слава Україні!

19 листопада 1989 року.

ВІД СВІТОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ

Дорогі і рідні Співвітчизники і Друзі!

В імені всього нашого патріотичного суспільства в діаспорі просимо прийняти наші найглибші співчуття і вислови повної солідарності для вшанування пам'яті наших новітніх Героїв, що склали своє життя на вівтарі української нації.

Імена Василя Стуса, Юрія Литвина і Олексія Тихого, яких тлінні останки ви хороните в Києві, залишаться назавжди поміж тими великими іменами, що вписані в книзі Пантеону Української Національної Слави. Хочемо запевнити Вас, що духом всі ми разом з Вами засідаємо за трапезу всенародної тризни, щоб разом зі світлим Духом загиблих співати славень перемоги на зустріч волі і державної незалежності України. Нехай же повернення їхніх тлінних останків в столицю України — Київ, підносить наш народ до скорого здвигнення Храму, якого символом є Нерушима стіна собору св. Софії — символ незнищимости Духа нашої нації.

Слава Україні!

Героям Слава!

Український Світовий Визвольний Фронт

Михайло ОСАДЧИЙ

ОЛЕКСА ТИХИЙ ТОЙ, ХТО УКРАЇНСЬКУ МОВУ СТАВИВ НАД ЖИТТЯ

(УЦІС) Пік застою — 1977-1978 роки. Його жабуринням ще заростає кілька островців вільної мислі — і серед них політичний табір особливого режиму, що в селищі Сосновка Мордовської АССР (учр. ЖХ 385-І). Тут жваво обговорюється проект Заклику Товариства, яке поставило за мету увічнення української мови.

В цій атмосфері і постигає нас новоприбулий етап: табір поповнює політв'язень-рецидивіст Олекс Тихий. Довідуємося: член Української групи сприяння Гельсінським угодам. Засуджений у Дружківці на Донеччині в супрязі з Головою цієї громадської організації Миколою Руденком.

Спільний підсудний бар'єр, спільний акт звинувачення. Спільний і вирок, тільки суворіший: Олексу Тихого «женили» (табірний вислів) вдруге. За тією горезвісною статтею — «антирадянська агітація і пропаганда»...

Перший раз «женили» в 1957 році. В час, коли хрущовська «відлига» реабілітувала десятки тисяч політв'язнів, ця ж примарна «відлига» поповнювала табори новобранцями. «Злочин» Олекс Тихого — закінчивши філософський факультет Московського університету, він дозволяв собі не лише потай любити українську мову, а й висловлюватися про свою любов «бодай перед одним свідком»... І цього було достатньо для семирічного поневолення.

Теперішній й попервах другий термін — 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання.

Середнього росту, темпераментний у бесіді, замислено зосереджений на самоті. Скромний і головне — без уяви вождизму в голові. Хвороба «гегемонізму» уже входила в моду серед табірників, і до кого вона не чіплялася, той був мені найсимпатичніший. Олекс Тихий вникав у саму суть табірною побуту та людських і міжнаціональних стосунків. Вістка про Товариство у справі увічнення української мови потішила його: «Це ж для мене як медом по губах!»

Табірники спрагли на інформацію «з волі». Але режим тому й особливий, що в'язні цілоденно й цілотерміново під замком. Нікого не здібає, окрім співкамерника. Передавалися записки, можна було під різними приводами вийти у виробничу зону. Ловлю Тихого на виробництві: сидить на саморобному дзиглику біля грубки, ногу розтирає. Я й раніше зауважував, що Олекс пришкандибує на праву: що таке?

Приглянься пильніше: всі цементні мішки першого ув'язнення відпечаталися на ній, як високим друком.

Піднявся — заледве волочить праву.

«Завтра на голодівку йду! Понад три місяці жодного листа не видали, а мама старенька та й сердешно побивається за мною». Слово — король. Слово в Олексі Тихого твердіше, аніж здоров'я.

... Прощаюся. Мій термін завершується, ось-ось вихоплять на етап — на заслання. Уп'явся в мене: очі втиснені в чоло, як вуглинка в утробу печі. Змарніле, вицвіле обличчя. Я: «Що передати волі?»

«Ти ж будеш у тюрмі тайги. Скажи їй, тайзі: може й не дотягну, кволий. І ще скажи: над життя ставив Олекс Тихий рідну українську мову. Це — моя і внутрішня воля, і мій злочин — українцєві в Україні Щербицького любити рідну мову!»

Видається мені зараз, що сльози зблиснули, як запальнички. Я видозмінив тему: у вироці твою є слова: «Вимагав від редакції 'Радянська Донеччина' (україномовна обласна газета) надрукувати свою антирадянську статтю про українську мову». ... Як — вимагав? Гримав кулаком по столу, чи під пістолем?

«Спочатку надсилав поштою, а потім і до редакції заходив. Говорив, що в моєму районі закривається школа за школою в селах — всіх переводять на російську мову. Називав цифри і факти. На мові слідчого це — вимагав, аби крутішим було звинувачення».

В моїй уяві Олекс Тихий вічно живий: пришкандибує, тягне ногою всі 14-літні карцери, цементні долівки, сморід і матюки тюремного буття. Не любив «ментів», — та не мав у своєму словниковому запасі скверного простого слова на кшталт ментовському — аби осудити їх і вилити гнів душі. М'якої вдачі був Олекс. Йому б діткам у школі казки розповідати, а не вести щоденну війну з «уніформами ментів». Поруч з розквітлим соняшником молитися б до сонця нового життя, — а вимушений був проявляти твердість духу голодівками протесту — через невидані листи, в знак солідарності з ображеними приятелями — відстоював людську гідність навіть на дні «імперії зла». Як шашіль, підточувала табірна війна з ментами всіх рангів здоров'я Олексі Тихого. Всі голодівки як акції групового протесту підтримував Олекс — завжди в гурті, ніколи не виособлював себе, як то бувало з «вождями». ...

... Переказували мені вже на засланні (Комі АССР): воє — голодує. ... Після чергової голодівки Олекс Тихий і помер. Тіло піддалося смерті. А дух Олексі, сила волі — це дух і характер нашої і його улюблениці — української мови. Топчуть її кирзакми, стріляють у її серце й душу, гребують нею, — а вона, як фенікс з попелу — відроджується. В поколіннях, у століттях. І доки звучатиме наша мова — доти й витатиме її з її духом її носія, обранця, оборонця і борця за неї — Олексі Тихого.

* * *

А заклик Товариства увічнення української мови ми потайки передали з табору особливого режиму в Сосновці — академікові А. Д. Сахарову. І він підтримав. І в люди запустив. А серед підписаних ініціаторів Товариства — був і Олекса Тихий. Тільки ж не пощастило тому Закликові — на «волі» брежнєвщини — мертва сплячка, політичні табори надто ізольовані, аби звучати голосом сильним, мов трубою...

Коли буде встановлений пам'ятник на Байковому цвинтарі у Києві на могилі Олексі Тихого, я б рекомендував написати на ньому: «Той, хто українську мову ставив над життя».

Земля Тобі пухом, мій табірний побратиме!

Вічная пам'ять!

Михайло Осадчий

Кол. спів'язень Олексі Тихого в Сосновському
політичному таборі особливого режиму, Мордовія
(учр. ЖХ 385 — І-6)

* * *

П.С. Зберігаю в себе рукописну збірку власних віршів «Сім кольорів», першим читачем котрої і літературним поцінювачем був незабутній Олекса Тихий.

о. Ярослав ЛЕСІВ

НЕВИГОЛОШЕНЕ СЛОВО НА ПЕРЕЗАХОРОНЕННІ В УКРАЇНІ ВАСИЛЯ СТУСА, ЮРІЯ ЛИТВИНА, ОЛЕКСИ ТИХОГО

Дорогі наші Василю, Олексю, Юрію.

Сьогодні з Ласки Божої і нашої високої свідомости Ви повернулись до рідної землі, відтепер Ви слухатимете її глибинне, тривожне дихання, неспокійне нутрування, тужне зітхання. Будитимуть Вас поверхневі імпульси горячкового сьогодення, усе, що передує землетрусу в душах наших, що вже будить нас зі сну і кличе до життя.

Ваші серця викрешували іскри до холодних казематних мурів і посилали їх в Україну. Ті ж іскри світили людям, зігрівали їх в холодні темні ночі безвиході, а сьогодні вони обнімають наше заколосане сумління і спляють полуду на очах совісті.

Ви не боялися смерті, бо були повічно поєднані з рідною зе-

млею, із спільними кровотоками, спільними тонкими нервами, унісонними ударами сердець. В цьому Ваща і наша сила й віра, натхнення й безсмертя. Тепер з висоти невидимих сфер, в яких ви будете нести вахту такого як і на землі самозреченого служіння, подивіться на нас. Той прапор, який ви несли через лябіринти ГУ-ЛАГУ — в наших руках майорить над вашими могилами.

І сьогодні наші сльози — не розпука, не відчай, це сльози сповіді, що змивають гірке шумовиння страху з глибинних джерел наших душ. Дивіться на них, возрадуйтеся і моліть разом з нами Господа аби дарував нам силу відкрити всі витoki духовності й очистити од скверни душі наші й розум, воскресити вмираючі води й чорноземи, ліси й степи.

В безконечному ряду звернених до Бога очей і рук, далеких і недалеких предків і лицарів — козаків полеглих з шаблею в руках, славних наших соколів — Січових Стрільців, героїв повстанців і простих посполитих замучених на просторах Сибіру й Невських болотах, вбитих голодом дітей 33-го й розстріляного відродження, убієнного духовенства в 30-50 роки. Ваш голос, голос тисяч безіменних мучеників найближчий нам, найпотужніший бо є голосом правди і любови, світла і добра.

Сьогодні, схиляючи голови й душі з вірою й надією, вторимо:

Наш Боже,
Володарю землі і безміру небес
Завів еси в законі нам не звиснім
Космічну круговерть в холодній пустці
Життя нам дав у теплому осонні
Коротку мить, як слід метеорита
У ніжнім полі Матері-Землі

Дав вільну волю вибору дороги —
Щілину для диявольських спокус
І погляд люблячий Ти відвернув від нас
Роздвоєних, почетвертованих, змалілих
Аби скарати за відступництво в свій час
Той час прийшов які ще жертви
Тобі не заплатила Україна?

Прости нам, Боже, відчаю гординю
Твій стяг свободи підніmemo знов
З вогню сердець героїв сотвори нам
Храм мудрості любови і терпіння
Лукаве рабство, що підступно їсть нас
Спокутуем!

** Пунктуація як в оригінальній копії — Ред. «В.Ш.».

Даруй нам, Боже, час
Захланність ницу, що нас отруїла
Спокутуєм! Даруй нам Боже, час
Спокутуєм і підем безоглядно
Горіти на жертovníку, в якому
Ще тепла кров пророків України
О волю кличе і взиває, Боже
Твоє заступництво, любов і ласку. Амінь.

ЮРІЙ ШУХЕВИЧ ВИСЛОВЛЮЄ ПОДЯКУ ЗА ПІДДЕРЖКУ

(УЦІС) — Юрій Шухевич, син головного командира УПА ген.-хор. Тараса Чупринки-Романа Шухевича, прибувши 21 жовтня 1989 року із понад 40-літнього ув'язнення і заслання до рідного Львова, висловив подяку своїм країнам в діаспорі за їхню піддержку йому.

Ю. Шухевич сказав: «Я, в першу чергу, хотів би висловити мою подяку за ту підтримку, за те співчуття, яке мені висловлювали на протязі довгих років. За цю підтримку, яку мені подавали весь час. Одним словом — підтримували мене дуже сильно. Тому я щиро всім дякую і прошу від мого імені передати цю подяку і побажати всім всього найкращого і побажати всім моїм країнам в діаспорі, щоб вони самі могли поглянути якнайшвидше, що діється в Україні. Подихати атмосферою хоч деякий час і, одним словом, побувати на рідній землі».

Про події у Львові, Шухевич так сказав: «Я дуже задоволений побачити Львів таким, яким він є нині. В мене є дуже добрі враження і скажу, що я не сподівався, ще навіть тому рік, бачити його таким, яким він є — бурхливим, піднесеним, пробудженим після такої довготривалої тьми».

Питання національного визволення

22 СІЧНЯ — ДАТА-СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Кожний нарід має в своїй історії дати, які символізують їхнє державне ставання і такі дати стають державними Святами, які щорічно відзначаються цілим народом. До таких дат належить в нас 22 Січня, що стало подвійним державним Святом України. Подвійним тому, що символізує державну незалежність, проголошену IV Універсалом Української Центральної Ради 22 січня 1918 року, а відтак 22 січня 1919 р., коли проголошено злуку двох українських республік — УНР і ЗУНР — в одну Соборну Українську Державу.

Незважаючи на те, що перед IV Універсалом були проголошені три інші Універсали УЦР в Києві на протязі 1917 року, то їхнє значення не має тієї ваги й вартости, яку набув своїм змістом IV Універсал. З історичної перспективи можемо тепер ствердити, що сталася велика шкода, поскільки вже в першій фазі т. зв. лютневої революції 1917 р. в Росії не прийшло до проголошення повної незалежності України від Росії. Було б заощаджено чимало ілюзій численних тоді соціалістичних партій в Україні про те, що російські соціалісти, при владі в Росії, подадуть своїм колегам в Україні братню руку для мирного життя в спільній державі, чи то в формі автономії чи федералізму з Росією. А був це час, коли на західньому російському фронті проти Центральних держав було понад 2 мільйони українських вояків і старшин готових захистити кордони України, як це двічі заявляли їхні делегації на військових З'їздах весною й літом 1917 р. Такої нагоди пізніше не було, бо вся російська армія була вміжчасі тереном інтенсивної большевицької агітації, яка допровадила до повного розкладу вояцтва, здібного хіба до грабунків, а не до визвольної боротьби за національну державу. Тому IV Універсал став символічним рятунок української державности, коли всі інші політичні засоби завели.

22 Січня 1919 року, коли проголошено в Києві злуку обидвох українських республік — Української Народньої Республіки і Західньої Української Народньої Республіки, що постала з Чину 1-го Листопада 1918 р., було актом зрілості політичної думки, хоч не мало реальних перспектив на тривкість, беручи до уваги не-

сприятливе для України міжнародне положення. Соборність України, проголошена цим Актом, скріпила передній Акт з січня 1918 р., а цим самим надала цій даті всеукраїнський характер.

Дата 22 Січня з її Актами Державности і Соборности України, за які велася збройна боротьба армій УНР і Галицької армії, а згодом політична боротьба СВУ-СУМ і УВО-ОУН, присвічувала в проголошенні Акту державности Карпатської України 14.3.1939 р. та Акту відновлення Української Держави 30.6.1941 р. Цей останній Акт мав за наслідок відкриття протинімецького фронту, коли новий наїзник на Україну — гітлерівська Німеччина, брутально усунула Українське Державне Правління, очолене Ярославом Стецьком і арештувала провідних членів ОУН, включно з Провідником Степаном Бандерою, з доручення якого було проголошено Акт 30.6.1941 р. Українська Повстанська Армія (УПА), що поставала з ініціативи ОУН, разом з ОУН вела двофронтову війну проти гітлерівської Німеччини і червоної російської імперії на протязі понад десять років під керівництвом легендарного вже стратега, Головного Командира УПА, ген.-хор. Тараса Чупринки-Шухевича, що був рівночасно Головою Бюра Проводу ОУН і Генеральним Секретарем Української Головної Визвольної Ради. Ця остання була створена в Україні в липні 1944 року для політичного керівництва визвольної боротьби. До неї увійшли представники різних політичних напрямків з усіх Земель України.

Як дати 22 Січня, так і дата 30-го червня, стали етапами українського державо-творення, після яких ішла збройна боротьба, в першому випадку понад три роки, а в останньому набагато довше, щоб згодом перейти у фазу політичної боротьби, яка ведеться в різних формах і до цих пір. Ці обидві дати відзначаються в народі — не тільки в діаспорі, але також у підневільній Україні чого доказом є пов'язані з цими датами публічні маніфестації й імпрези.

Національна пам'ять зберігає символіку, мимо заборон і постійної ворожої її дискредитації, бо вона передається з роду в рід. До тієї національної символіки, крім прапорних кольорів, державного й регіональних гербів та національного славня, належать також дати Української Державности 22 Січня і 30 Червня.

В цьому році, в Україні, відзначають 22 січня як День Соборности України, в протистаавленні до накинutoї режимом дати 17 вересня (1939 р.), що була датою насильної окупації Західньої України. В дні 22 січня ц.р. дві столиці України — Київ і Львів, сполучаються символічним живим ланцюгом в одне живе тіло, що свідчитиме перед світом і своїм народом про нерозлучність і єдність св. Софії і св. Юра, як синтези духовости Української Нації.

Віримс, що недалекий той День, котрий стане третім і остаточ-

ним етапом — символом Української Державности, на шляху до державного становлення України. Підготовляти цей День, з постійною пригадкою дат 22 Січня і 30 Червня, є нашим усіх священним обов'язком. Зупинятися на одній з цих Дат — це стояти на місці, а підготовляти на їх основі нову Дату — це рух вперед до визначеної цими Датами Мети!

Січень 1990 р.

*Провід
Організації Українських Націоналістів*

Мітинг у Львові (майданчик біля стадіону «Дружби»), 1989

Микола МЕЛЬНИК

СІЧНЕВІ РОКОВИНИ

(Закінчення, 2)

В тому часі маємо докази самочинного військового руху, не використаного Центральною Радою. Як подавали «Народна Воля» та «Русское Слово» з 29-го жовтня 1917 р. вся Чорноморська фльота проголосила себе українською. На всіх панцерниках, кружляках (крейсерах), торпедових суднах піднято українські прапори. Чорноморська Українська Рада ухвалила уважати цілу Чорноморську флоту українською і поповняти її в майбутньому лише мешканцями України.

Не використано організації «Вільного Козацтва», яке широко розгалуженою сіткою огорнуло Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину та Херсонщину і доходило до 60,000 вільних козаків, що рекрутувались переважно з-поміж заможного селянства.

Це також не сподобалося тодішнім провідникам і на з'їзді губернських і повітових комісарів у Києві 16-17 жовтня 1917 р. дебатовано над цією справою. З'їзд більшістю 26 голосів проти 20 при 5 здержаних, очевидно при відповідній приготовці, висловився проти Вільного Козацтва, мотивуючи це тим, що *«завдяки некультурности, незорганізовості і нахилу широких мас іти за різними демагогічними гаслами, озброєння широких верств людности може знищити завойовану свободу і стати на перешкоді заведення ладу на місцях»*. Винесено ухвалу, що *«необхідно всякими способами якнайшвидше роззброїти існуючі відділи Вільного Козацтва й направити туди, де вони необхідні, в армію»* (очевидно, в московську).

В тому самому часі (16-17 жовтня) в Чигирині відбувся Всеукраїнський З'їзд Вільного Козацтва в числі 2,000 делегатів від 60.000 зорганізованих козаків, який у своїй відозві *«До громадян України»* повідомляв, що він *рішив створити на Україні міцну, озброєну силу для боротьби з грабіжем і насильством, і для оборони свободи і прав, завойованих революцією»*⁹.

Під час першої большевицької окупації України, Звенигородщина, де нараховувано 20.000 вільних козаків, не допустила на

* Підкреслення в цьому і в інших місцях Автора — Ред «В.Ш.»

9. Д. Дорошенко. «Історія України», т. I, ст. 151.

свій терен банд Муравйова. Ця самоорганізація Української Армії при підтримці Центральної Ради була запорукою, що Україна без чужої допомоги забезпечиться перед москалями.

Осіною цілий російський фронт був в анархічному відступі. Потворились різного роду банди, які на своєму шляху залишали руїну, гіршу від татарської. Необхідно було творити свою армію, яка під впливом соціалістичного усвідомлювання та большевицької пропаганди не затрачувала б свою силу. Але соціалісти не змінили свого відношення до власного війська. В днях 2-12 листопада відбувся Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд, який уже виказав позначки розкладу й деморалізації.

Так, як на Другому Військовому З'їзді Петлюра говорив, що *«присутні не є вояками, а лише переодягненими членами української демократії»*, так тоді на Третьому Військовому З'їзді в привітанні соціал-демократ Микола Порш сказав: *«Ми, частина всієї української революційної демократії, мусимо йти в тіснім контакті з демократією, як з українською, так і неукраїнською. Хай не завдає Вам жалю, що часом неукраїнська демократія йде проти вас. Час засліплення пройде. . . Ви повинні перетворитись у справді революційне військо»*.

Відповідно до розпорядження військового секретаря С. Петлюри, делегати були поділені на окремі фракції відповідно до партійної приналежності. Проти цього запротестували самостійники, які були однак силою викинені із залі нарад ес-серами, що мали абсолютну більшість (630 делегатів на 965 приявних). А Микола Ковалевський у своїй промові сказав: *«Трудовому народу непотрібні гетьмани, яких добиваються самостійники, бо гетьмани землі і волі не дадуть; йому потрібні ті, хто дасть землю і свободу, хто веде до соціалізму. Україна під проводом самостійників не дасть землі, не дасть волі трудовому народу»*¹⁰.

Все таки, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд виніс постанову негайного проголошення Української Народньої Республіки в її етнографічних межах. Майбутня федерація народів російської республіки має утворитися шляхом договорення між суверенними націями.

На вимогу Третього Військового З'їзду Михайло Грушевський, з'ясовуючи на засіданні Малої Ради історичні обставини по большевицькому перевороті, прочитав 19-го листопада 1917 р. Третій Універсал, який 22-го листопада 1917 р. проголошено урочисто на Софійській Площі в приявності війська та французької, бельгійської, італійської і румунської місії.

Цим універсалом проклямовано українську державу під іменем

10. Д. Дорошенко. «Історія України», т. I, ст. 159.

«Української Народної Республіки» в складі російської федерації. Центральна Рада сама обмежила свою суверенну владу в користь російської держави, що мала бути перебудована на «федеративну республіку всіх народів, які раніше були складовими частинами царської імперії».

«Не одділяючись від республіки російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів».

Як говорив В. Винниченко: «Третій Універсал уже не зробив такого сильного враження на населення, як перший, хоч здобутки, зазначені в ньому, були без порівняння більші». Населення можна було захопити тільки проголошенням повної самостійності, а не федерації з державою, яка більше як 250 років гнобила Україну.

Твердження деяких публіцистів, що Третій Універсал проголосив повну самостійність України, є нічим не обосноване, бо Генеральний Секретаріат і Центральна Рада львину частину праці присвятили саме організації центрального уряду федерації, що стверджують їх ухвали й відозви, як про це писала «Робітнича Газета» ч. 179 (орган с-д):

«Цією своєю роботою ми рятуємо єдність Російської держави, зміцнюємо єдність всього пролетаріату Росії і міць російської революції. Прокладаймо шлях до федерації!»

По ліквідації большевицького повстання в Києві в листопаді 1917 р. український уряд став в обличчі большевицької інвазії, яка загрожувала Україні. Виникла необхідність творити власну армію, до якої тодішній уряд відносився з недовір'ям. Для організації української армії не використано ні Вільного Козацтва, ані Першого Українського Корпусу під командуванням ген. Павла Скоропадського.

Полковник Віктор Омелянович Павленко почав організувати з полків, що стояли в Києві, дві сердюцькі дивізії. Однак цю акцію осуджено як контрреволюційну і полк. Павленко мусів її покинути, а сердюків повернено на становище звичайних полків, які в короткому часі демобілізовано.

У висліді такої антимілітарної діяльності, в критичний момент боротьби з большевиками в січні 1918 р. уряд був майже безборонний. Українську державність рятували, гинучи в нерівній боротьбі, патріоти-добровольці, українська молодь, невелике число національно настроєних професійних вояків та галицькі Січові Стрільці.

Можна з певністю сказати, що наколи б не військова поміч німців, героїські зусилля українських добровольців не змогли б в той час врятувати український уряд, а з ним і ідею української національної державності.

Висилка Генеральним Секретаріатом делегації на мирові переговори в Берестю Литовським для контролю та інформації робила неясним питання, чи українську делегацію вважати частиною російсько-большевицької, чи другою російсько-небольшевицькою, а чи тільки самостійною, українською?

На пленарному засіданні 6-го січня 1918 р. українські представники вияснили, що українське правительство стреміло створити федеральне правительство для цілої Росії, однак всі зусилля в тому напрямі не дали бажаних успіхів. *У виді того, українська делегація хоче брати участь у мирових переговорах як самостійна делегація самостійної Української Народньої Республіки.*

Українська делегація в Берестю стала на самостійницьких позиціях. Це була перша заява самостійності України на міжнародній арені. Тому вже на пленарному засіданні 12-го січня 1918 р. граф Чернін заявив в імені делегацій Союзних держав, м.і.: *«Ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республіки. . .*

Формальне визнання Української Народньої Республіки самостійною державою застерігають собі чотири союзні держави до часу заключення мирового договору».

Заяву гр. Черніна з 12-го січня належить уважати тільки за услівне визнання, яке ще не дає правних наслідків; це було тільки виявлення готовости остаточного визнання України самостійною державою. Жодне визнання не може йти дальше того, як сама держава себе правно оформила (проклямація, основний закон). До беззастережного визнання України самостійною державою зі сторони Центральних Держав бракувало якраз правного політичного акту, яким би Українська Центральна Рада, як найвища законодавча влада, цю самостійність Української Народньої Республіки оформила. *Третій Універсал того не зробив.*

Тому вже наступного дня ген. Гофманн відвідав українську делегацію і заявив їй, що Українська Народня Республіка мусить проголосити повну незалежність, якщо хоче заключити мировий договір з державами Почвірного Союзу незалежно від того, чи це зробить советська Росія. З тією заявою та проектами західніх границь України виїхала українська делегація за інструкціями до Києва.

На 22-го січня скликано засідання Малої Ради, щоб проголоси-

ти повну незалежність України. На цьому засіданні зударились дві течії, а саме: *самостійницька*, яку репрезентували вояки-самостійники та ширше громадянство, і *автономно-федеративна*, очолена тодішнім урядом з В. Винниченком на чолі. Розвинулась бурхлива дискусія проти проголошення самостійности, яка тривала понад 2 дні.

Коли на засіданні Малої Ради вечором 24-го січня 1918 р. Винниченко доводив, що «москалі є наші брати, що є злочинном обтяжувати московський народ за вчинки большевиків, які зле зрозуміли навчання Маркса, їх треба перевиховати», а головню коли він додав, що «московський народ є приятелем українського народу», на залі знявся страшний галас: «Геть Винниченка!», «Геть автономію!», «Геть звідси, домагаємось самостійности»! На це Михайло Грушевський почав несамовито дзвонити дзвінком і дав знак Винниченкові, щоб він відійшов до кімнати, що була за престольним столом. Він загрозив публіці (понад 1000), що як це повториться, він накаже «очистити залю від публіки».

Не встиг він скінчити, як двері до залі, що були з правого боку, відчинено і до залі ввійшов хорунжий з українським прапором, а за ним в колоні, двійками, півсотні озброєних вояків. Старшина, виступивши наперед, засалютував Президії і звернувся до Голови Центральної Ради з такими словами: «Подаю, Пане Голово, до відома, що наша частина обсадила будинок Центральної Ради, а проти головного входу поставлено панцерник, щоб так забезпечити спокій, потрібний для складення і видання акту проголошення самостійности».

В залі настала тиша. Михайло Грушевський оповістив, що члени Центральної Ради йдуть на закриті засідання, а по його закінченні буде оголошений важний акт.

Коли після перерви Михайло Грушевський взяв у руки текст IV Універсалу, щоб його читати, всі як один встали, а військові виструнчилися на «позір», після чого запанувала тиша. Слухали мовчки, аж поки не були відчитані слова: *«Од нині Україна стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу»*.

Тоді охоплена нечуваним ентузіазмом заля відгукнулася таким могутнім невмовкаючим «СЛАВА!», яке громом вдарило в склепіння і мури, відбивалося, перепліталося з усе новими вигуками так, що здавалося, що грубі мури будинку дрижать і вібрують, як велетенський камертон.

Це були ті слова, на проголошення яких чекала ще козацька Україна від часів гетьмана Орлика, ті слова, яких не могли викресати самостійники з наших автономістів (москвофілів) протягом мало не восьми місяців революції.

З IV Універсалу випадає у вічі постанова, що Українські Установчі Збори, які будуть скликані в короткому часі, закріплять «свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої Республіки на добро всього трудящого народу — тепер і на будуче». Не виясненим залишається додаткова постанова. *«Цьому найвищому нашому органowi належить рішити про федеральний зв'язок з народніми республіками бувшої російської держави».*

Такої постанови, чи навіть подібної, не знайдемо в універсалах, чи проклямаціях, чи основних законах інших державних народів. Вона давала до розуміння, що проголошення самостійности є тільки тимчасове, а остаточна децизія належить до майбутніх Українських Установчих Зборів, які вирішать, чи український народ схоче бути самостійним, а чи пів-самостійним (автономним) з російською державою.

Очевидно, така постанова насторожила німецький уряд, як і попередні проклямації українського уряду та статті в українських газетах із закликами «через самостійність до федерації»: чому Центральна Рада таку постанову вложила в IV Універсал і чи її самостійність не має переходового характеру?

Це вплинуло на зміну німецької політики в Україні, що вони тільки тоді дадуть повне попєртя та допоможуть закріпити незалежність, коли Україна повністю і без усяких застережень відокремитися від Росії і не буде більше можливости, щоб вона знову злучилася з Росією. Вище наведена постанова таку можливість видвигала.

Про це писав князь Готфрід Гогенлоге, австро-угорський амбасадор у Берліні, в своєму рефераті «Німецька політика відносно українних держав у 1918 р».

В цьому рефераті були такі напрямні (думки):

«Є питання, чи цілєю Німеччини є попірати самостійність України на-стало, чи поновне об'єднання з Росією є не тільки можливе, але й правдоподібне.

Ті частини (країни), які можуть об'єднатися з Росією, треба якнайбільше економічно використати й ослабити, а тим частинам, які не мають жодного заінтересовання у відбудові Росії, помогти це відокремлення закріпити»¹¹.

Рівночасно з ідеєю федералізму з Росією, яка полонила уми наших соціалістичних діячів, діяльність українського уряду була

11. Hohenlohe an Czernin: "Osterreichische Interessen in Bezug auf die Ukraine und die deutsche Politik gegenüber den östlichen Randstaaten". "Ereignisse in der Ukraine 1914-1922", B.I.S. 328-330.

антимілітарна, ворожа творенню власної армії. Політичний провід не хотів взяти науки з історії, що всяка держава може тільки існувати під охороною військової сили. В IV Універсалі читаємо таку постанову:

«Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпустити додому деяких солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім; потім замість постійної армії завести народню міліцію, щоб військо наше служило обороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств».

В жодній державі не можна було знайти такого негативного відношення до армії, як це було в Україні, яка щойно творила самостійну державу. Борис Мартос, обороняючи М. Грушевського від закиду антимілітаризму, твердив, що він був за існування армії, але тільки на переходовий час — інститутом переходовим, тимчасовим.

Не маючи майже жодної регулярної армії (3.000 війська для 30-мільйонової держави не вистачало), українська делегація в Берестю попросила повної допомоги, чим узалежнила себе від німецької військової сили. Німці не могли зрозуміти, як Центральна Рада хотіла будувати державу без армії.

Замість організувати свою власну армію, Центральна Рада виказувала свою нехоть до неї, неначе її боялася. В половині березня 1918 року Центральна Рада винесла постанову в справі ліквідації Вільного Козацтва, а пізніше вела з німцями переговори в справі демобілізації дивізії синьо-жупанників.

З українських полонених в Німеччині й Австрії (Раштат, Вецляр, Зальцфельд) зорганізовано дві дивізії — т. зв. синьо і сіро-жупанників. Коли одна дивізія в числі 6 тисяч вояків прибула до Києва, це викликало загальне захоплення і підйом, але й незадоволення зі сторони правлячих кіл.

Цю дивізію, яка була розташована частинно в Києві, а частинно на Чернігівщині, відповідно до переговорів з Міністерством Військових Справ, німці роззброїли 26-го квітня 1918 р., як про це звітував міністер Олександр Жуковський наступного дня на засіданні Центральної Ради: «Військове Міністерство, зважаючи на те, що всі козаки цієї дивізії були стомлені ще перебуванням у полоні, а крім того, що між ними є багато хворих, видало наказ розформувати як першу, так і другу, яка їхала з Німеччини і перебуває тепер у Ковлі».

В тому часі Л. Троцький, як комісар військових справ, організував большевицьку армію, покликуючи до неї штабових царських офіцерів з генералом Брусіловим на чолі.

Большевики вели подвійну політику: на неросійських теренах ширили завзяту пропаганду проти всякої армії, а на російських теренах творили свою армію, яка мала закріпити їх владу в цілій імперії і зліквідувати всі відосередні рухи неросійських народів, що й сталося.

На своїй партійній конференції, що відбулася 22-го березня 1918 р., большевики винесли таке рішення: «Найближчим і найважливішим завданням Рад, виконання якого гарантує перемогу над усіма силами контрреволюції та наступний розвиток і поглиблення революції. Партія закликає до озброєння народу та негайного створення робітничої Червоної Гвардії».

Услід за цим пішло збирання всіми силами зброї й організація збройних сил в дусі «Маніфесту до робітників з 23-го лютого 1918 р.», в якому Ленін сказав: «Тільки сліпий чоловік і сліпі люди можуть не добачувати, що революція без армії — це тільки вода на млин буржуазії».

Такими людьми, засліпленими пропагандивними гаслами большевиків, були провідні члени Центральної Ради, які повірили большевицьким фразам, а не заінтересувалися їхньою діяльністю.

Така нездарна діяльність українського уряду в тому часі хвилювала ширше громадянство, яке тверезо оцінювало витворену ситуацію і яке вимагало від Центральної Ради творчої і державницької політики.

На доказ можна згадати меморандум українських юристів, висланий 12-го березня 1918 р. до Центральної Ради, в якому юристи закликали уряд змінити свою діяльність і завернути на національні рейки (національний шлях). Він був поміщений в газеті «Киевская Мысль» 15-го березня 1918 р. В ньому юристи м.і. домагалися правного встановлення, що всі державні, крайові і міські установи мають бути очолювані тільки українцями або особами, які прихильно відносяться до української справи та опанували українську мову.

Можна ще навести передовицю п.н. «Перед розв'язкою», яка була поміщена в «Новій Раді» 21-го березня 1918 р., і в якій подано такі думки:

«Не для гарних очей українців німці зважилися на інтервенцію в Україні: Вперше німецький уряд рішився на розподіл Росії. Якщо нам вдасться закріпити українську державу, будемо мати в Берліні щирого союзника. Якщо, однак, замість нового державно-політичного центру на Україні постане порожнеча, що буде мати жахливі наслідки, бо *Natura horret vacuum*, тоді в найкращому випадкові наступить австрійсько-німецька окупація і напевно будемо мати кризу

в справі Холмщини та Галичини. Це ще не буде найгірше. Однак, коли московський орел розпістре знову крила над Україною, що є можливим, це буде найгіршим. Німці додержали умови, черга на нас, щоб ми запровадили лад і вийшли з цього хаосу.

Ми повинні здати собі справу, що теперішня розв'язка українського питання є тимчасова і кожної хвилини може наступити зміна».

Кінчалася ця передовиця зверненням до українського уряду:

«Ми знаходимося перед небезпекою упадку нашої молодої держави, котра може як метеор зникнути, щоби більше на політичному небосклоні не появилася. Завіса піднесена, починається п'ятий акт драми. Від нас залежить, чи скінчиться так, як ми собі бажаємо, чи нечуваною катастрофою.

Коби люди, яких історичний припадок видвигнув на провід українського уряду, схотіли це зрозуміти»¹².

Дня 25-го березня 1918 р. в Лубнах відбувся з'їзд хліборобів-демократів, який виніс ухвали в самостійницькому дусі, а саме: самостійна, суверенна українська держава з конституційним ладом, без жодної федерації з Росією; законна охорона приватної селянської власності на землю; організація могутньої армії і фльоти, яка має зберегти й закріпити державність України.

В тій цілі вислано делегацію (200 осіб), яка прибула до Києва 26-го березня, щоб згадані ухвали передати Центральній Раді в надії, що вона змінить свою діяльність в національному напрямку. На жаль, президент Михайло Грушевський цьому спротивився і та делегація повернулась назад ні з чим.

Всякі перестороги, заклики й звернення до Центральної Ради залишилися «голосами вопіючих в пустині». Соціалістичні діячі Центральної Ради не змінили своїх переконань і далі мріяли зберегти цілість російської імперії, яку сподівалися «перебудувати» на федерацію вільних народів, в якій всім народам буде добре жити (палац народів). Вони не хотіли взяти науки (лекції) з першої большевицької окупації України, коли полк. Муравйов зайняв 9-го лютого 1918 р. Київ.

Важко повірити, щоб світової слави історик М. Грушевський не знав, що кожна держава охороняє себе збройною силою, без якої стане жертвою сильніших сусідів. Він повинен був знати, що така діяльність його уряду приведе до упадку молодої держави.

Так проминув період Центральної Ради, може найбільш сприятливий для закріплення української державности.

IV Універсал не згадував території Української Народньої Рес-

12. "Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, B.I.S. 373-375 "vor der Lösung".

публіки, приймаючи її в границях визначених Третім Універсалом (пізніше докладно означену законом Центральної Ради з 2-4 березня 1918). Четвертий Універсал був зрадагований нашвидко, а політичні обставини вимагали його доповнення, що було зреалізовано 22-січня 1919 р. проголошенням соборности всіх українських земель ДТ «*Від нині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західньо-Українська Народня Республіка (Галичина, Волинь і Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна*».

Проголошення злуки всіх українських земель в одній самостійній державі відбулося дуже врочисто на Софійській площі в Києві, яке ввійшло до нашої історії як Універсал Соборности.

Цього вимагали засади нашої визвольної боротьби та геополітичне положення України, яка може заіснувати й закріпитися тільки як великодержава.

Політичні обставини не дозволили ввести в життя засади і напрямні Універсалу Соборности, який залишився для нас тільки великою маніфестацією, якої Київ не бачив ще від в'їзду гетьмана Богдана Хмельницького до Києва в 1648 р.

До українського проводу ввійшли люди, які не мали дійсної мети здобути повну незалежність України, а тільки перебудувати російську імперію на демократичну федерацію вільних народів за взірцем Британської Спільноти Народів (Commonwealth), — за словами представника ЦР при Тимчасовому Правительстві в Петрограді М. Славиначського на З'їзді Народів Росії в Києві у вересні 1917 р. — «перебудувати російську тюрму народів на палац народів, в якому всім буде добре жити». В тому напрямі перевиховувано селянські маси (вся земля селянам) та військових (не треба організувати власної армії, бо вона є шкідлива для українського народу, але тільки потрібна для буржуазії).

Так українськими руками зліквідовано полуботківський переворот в Києві (17-18 липня 1917 р.); в половині січня 1918 р. розпущено дві сердюцькі дивізії, а дві дивізії, зорганізовані в таборах полонених, на домагання Центральної Ради німці демобілізували 26-го квітня 1918 р., також постанови про розв'язання Вільного Козацтва та перемінення його на міліційські відділи.

Так був змарнований час 1917-1918 рр., найбільше сприятливий для будування самостійної держави.

В тому часі Україна була у війні з усіх сторін: наступ большевиків з півночі, біло-москалів зі сходу, а навіть румунів, які захопили Покуття.

Українська армія, наскоро зорганізована до протигетьманського

повстання, з додатком різних повстанських загонів була у відступі. По поваленні гетьманату ці загони розліталися, а деякі навіть переходили до большевиків.

Універсал Соборности проголосив злуку всіх українських земель в одній суверенній державі, а фактично створив конфедерацію двох держав — УНР і ЗУНР, переіменовану на ЗОУНР. До повної злуки не дійшло. Армії УГА і армія УНР вели боротьбу під окремими командуваннями. Дипломатичні представництва ЗОУНР і УНР спочатку повністю з собою співпрацювали, за виїмком переговорів Директорії УНР з Польщею, які були для України шкідливі.

Треба згадати таємну делегацію від от. С. Петлюри (В. Прокопович і Й. Волошиновські), яка була прийнята на авдієнції в Ю. Пілсудського 18-го січня 1919 р. (три дні перед проголошенням Універсалу Соборности). За поміч в боротьбі з большевиками ця делегація погоджувалася відступити Польщі Східню Галичину і українські західні землі (Волинь, Холмщина і Підляшшя), що суперечило Універсалу з 22-го січня 1919 р.

Рівночасно з переговорами з отаманом С. Петлюрою Ю. Пілсудський розпочав тайні переговори з большевиками, висилаючи надзвичайного посла Станіслава Венцьковського до Москви в справі польсько-російських кордонів¹³.

Усе ж таки Січневі Роковини стали напрямними для українського народу в боротьбі за незалежність, а ще більше для нас, що живемо у вільному світі і маємо велику можливість розгорнути працю для України на міжнародній арені.

Хай на першому місці в нас буде завжди Україна — Батьківщина. Для неї працюймо, зберігаймо її мову, без якої ми затратимо свою національну культуру і станемо особами без національного обличчя.

Україна, як держава, може вдержатись як держава з повною суверенністю влади на всіх територіях, замешкалих українським народом.

Багато науковців і мислителів застановлялося над питанням: чому такий великий український народ (ок. 50 мільйонів), який створив таку високу культуру і зберіг її на протязі століть, є бездержавним?

В цьому вони добачували призначення, яке наш народ має виконати в майбутньому. Німецький славіст, проф. Бреславського університету Карло Фріхтель, який згинув у боях біля Києва 1942 року як німецький старшина, мав сказати, що тодішня війна

13. Weronika Gostynska "Tajna misja Aleksandra Więckowskiego do Moskwy w 1919 r".

прискорить занепад англо-німецької доби і відкриє шлях добі українській, за якої пануватиме у світі ідеалістичний світогляд; що Київ буде духовою столицею людства, що з Києва піchnеться відродження, бо Україна має ключ до світової правди, бо вона є джерелом християнської духовости. Такі слова мав сказати К. Фріхтель напередодні своєї смерті.

Тому святкування наших національних річниць повинно бути певного роду політичним іспитом, яким шляхом ми йдемо.

Чи ми держимо високо наш національний прапор, чи ми живемо тою великою національною ідеєю, а чи відкладаємо це на «другий плян»?

Ціль свята велична, і ми повинні цим жити, і для України працювати.

Перший французький представник в Україні генерал Табуї пережив напад Муравйова на Київ в лютому 1918 р. Свої спомини з цього часу він закінчив такими словами:

«Я бачив найстрашніший переворот, який можна собі уявити; потім я бачив, як Україна відродилась після століть летаргії; я збудував там дружбу, вивчив її минуле, познайомився з чеснотами цієї раси, дійсно слов'янської, а не азійської; я був присутній при благородних зусиллях тих, що намагались підняти жовто-блакитний прапор. Я не можу не поважати деяких натур, багатих на патріотизм і на ідеалізм».

Чи це правда, що ще не вмерла Україна?

Кажуть, що історія любить повторятися.

Чи ми належно приготовані, коли така хвиля надійде?

Чи ми сповнимо ці завдання, які на наші плечі наклала історія?

Чи ми, згл. наші діти, піднесуть жовто-блакитний прапор?

Від нас буде залежати, яку остаточну відповідь одержить генерал Табуї.

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Гійом МАЛЬОРІ

50 РОКІВ ТОМУ В УКРАЇНІ — ГОЛОДОВИЙ ҐЕНОЦИД

Від часу незвичайного голоду, що знищив Україну, шпихлір Європи, ось уже рівно 50 років. Ані посухи, ані війни, надзвичайно добрий збір збіжжя був цього 1933 року. Але від 4 до 5 мільйонів українців, цих советських босеронів^{*}, умерли, шукаючи куска хліба.

Але даймо голос подіям. Немає жодного оправдання на те, щоб колективним покаранням голодом зламати живучість 32 мільйонів людей. Ця чисто політична «Велика Масакра» (за Солженіциним), вирішена Кремлем, була ґеноцидом, третім на черзі на початку двадцятого століття, ґеноцидом, що чекає на оприлюднення і визнання його.

Ось свідчення однієї українки, натуралізованої американки, Марти Стебало, яка, після перебування в ССРСР, зрушила дещо французьку публічну опінію. Це свідчення, опубліковане в журналі «Ле Матен» у серпні 1933 року, подає описи здичавілого сільського населення, що жувало кукурудзяне біло, кору дерев або трачиня, перемішане з дикими зелями. Із 800 мешканців її рідного села на Поділлі 150 вже згинуло з голоду на початку весни, а ритм смертності прискорювався. Вважаючи, що катастрофа не є фатальною, Стебало запитується у тих, що залишилися живими, чи держава вживає якісь заходи. «Ні, — відповіли їй, — навпаки, власті виявляють найбільше впертості, щоб нас знищити. Вони хочуть нашої загибелі, це організований голод. Якщо зловлять когось, хто стинає колоски, того чекає тюрма або розстріл».

Останній советський могікан

Почате у 1929 році полювання на «кулаків» зростає подвійно при допомозі голодового шантажу, цього жажливого засобу соціальної профілактики, з якої селянин — незаможний, середняк чи заможний — вийде або сколективізованим, або мертвим. Анекдот, що багато говорить: того, хто відмовляється від колгоспу, називають «індіянином». Останній могікан «sovieticus» із приреченої соціальної верстви, який не може ні на що надіятися, лише на роботу могильника.

Нечуваний феномен — ось ці рільники найбільш урожайної землі європейського Сходу, засуджені на голодову смерть серед до-

* Мешканці найбільш урожайної провінції Франції.

спілих колосків збіжжя. Отже, вони забивають худобу, опісля починають погоню за котами, відтак за щурами і здохлятиною. І, коли чорний прапор повіває на громадській площі, це означає, що в селі немає вже жодної живої душі. Щоб перешкодити відгребуванню закопаних трупів, поліція стереже, аби трупи розкладалися на вулиці чи площі, бо людодіство швидко поширилося по українських селах.

На мурі одного урядового бюро кореспондент журналу «Джевіш Дайлі Форвард», Гаррі Лянґ, знайшов афішу, яка зображала розпачливу матір з сином у стіп, а внизу напис: *«Їсти власну дитину — це акт варварства»*. Урядник того бюро пояснив, що такі афіші уряд змушений розсилати сотнями по селах, де практикували таке «варварство». Між засланцями лише на Соловецьких островах начислялося більше як 300 засуджених за людодіство.

Кардинали і канібали

Незважаючи на те, що міста були забезпечені харчами, вони також зазнавали труднощів. Перебуваючи в той час у Харкові, Артур Кестлер говорить про селян-біженців, правдивих кочівників із впалими очима, їхнє число мало перевищувати число біженців після упадку Римської імперії, занотовує він. І додає: *«Крім тих 5 мільйонів 'кулаків', офіційно вивезених у Сибір, багато ще мільйонів людей блукало. Я ніколи не бачив стільки похоронів і таких поспішних, як цієї зими у Харкові»*. Після повороту з Києва, де вони працювали, два чеські робітники описували подібні сцени в соціалістичному клубі в Празі.

Д-р О. Шіллер, економічний експерт німецької амбасаді в Москві, начислав 5 і пів мільйонів померлих від голоду навесні 1933 року.

Проте, коли кардинал-архієпископ Відня Т. Інніцер звернув увагу публічної opinio на *«жахливі деталі» «страшного голоду»* на Україні і кинув схвильований клич до світової громадськості допомогти українцям *«в ім'я любови до ближнього»*, то советська преса заперечила його твердження такими словами: *«У Росії стільки ж канібалів, як і кардиналів!»*. Одним словом, звинувачення кардинала — це дим без вогню.

Саме це формальне заперечення і абсолютна відмова від допомоги ззовні уповноважують нас говорити про геноцид. 10 років раніше, під час голоду в 1921-23 роках, Кремль не промовчав про американську допомогу. 18 мільйонів советського населення було врятовано від голодової смерті завдяки Американському Допомоговому Комітетові. Каменев такими словами висловив свою вдячність: *«Населення СРСР ніколи не забуде тої допомоги, що її дав народ Сполучених Штатів»*.

Раніше такі події захоплювали зненацька советську владу; те-

пер вона оволоділа ними і відмовляє усяку допомогу, яка приходила б ззовні від громадського Допомогового Комітету голодуючим советської України або від інших організацій.

Якась змова мовчанки, яка, одначе, не перешкодила кореспондентам зарубіжної преси інформувати світ про ці жакливі події. «Нью-Йорк Таймс» від 1 січня 1933 року пише, що Боже Провидіння ні при чому у наперед запланованому знищенні народу. У «Дайлі Експрес» Гарет Джонс, радше більш прихильно наставлений до советського режиму, аналізує цілковите опустіння дуже чисельних сіл в околицях Полтави, які він мав змогу відвідати. У Женеві Ліга Націй занепокоєна. Її урядуючий голова, д-р Мовінкрель, норвезький міністер закордонних справ, намагався переконати своїх колег про потребу якоїсь гуманітарної допомогової акції.

В тій цілі він передбачав звернутися *«по-дружньому»* до Москви з проханням, аби Міжнародна Комісія Допомоги могла відвідати найбільш діткнені голодом регіони і перевести анкету. Марна праця: ССРСР не є членом Ліги Націй, і цю справу передано до Міжнародного Червоного Хреста, цебто — нікуди. Г. Е. Коппельман, американський конгресмен, не мав більшого успіху, коли він висловив своє занепокоєння до Кремля про голод в Україні. «Дякую за звернення моєї уваги на *українські писання*», але це тільки фальшиві вістки, зфабриковані контрреволюціонерами», — відповів йому Літвінов.

А потім приходить Еріо

Одначе не вистачає тільки заперечувати, щоб переконати світ, тим більше, що советські керівники активно добиваються міжнародного визнання своєї влади. Трапилася Божа несподіванка: повідомлення про приїзд Едварда Еріо у країну советів літом 1933 року. Прихильник зближення з ССРСР, лідер радикальної партії, який, правда, вже не був тоді прем'єр-міністром, причалив кораблем 26 серпня в Одесу. Зайнята ним позиція матиме силу і референції в цілому світі.

Українського голоду він ніде не бачив, об'їжджаючи «потьомкінські села», помальовані попереднього дня, вулицями яких весело поспішали агенти ГПУ, перебрані і загримовані під селян. У Києві, згадує один свідок, все населення було змобілізовано 24 години перед приїздом французької делегації, щоби запрягати трупи, почистити вулиці і вдекорувати фасади будинків. Немов блискучу куртину розтягнули советські власті перед Еріо, щоби його обдурити. Подивугідна театральна вистава, навіть якщо допустити, що основний герой, схильний до того, аби його обманували, сам допоміг тому. *«Якщо хтось твердить, що Україну нищить голод, дозвольте мені здвигнути плечима»*, — заявив він по

приїзді додому. *«Категоричне заперечення брехні буржуазної преси»* — коментує тріумфально «Правда» з 13 вересня 1933 року.

На гекатомби українських трупів спадає щільна завіса, розмальована райдужними кольорами. Ба навіть, хоч би які докази могли появитися про гекатомби трупів, одного авторитетного слова було досить, аби заперечити все. Советська влада зрозуміла цей механізм: вона не стільки прагне обґрунтувати свою власну версію, скільки намагається зробити її такою ж вірогідною, як і інші версії. Усе інше — то справа вибору. Зведений до статусу гіпотези голод 1933 року перестає бути в центрі уваги: наша пам'ять не затримує припущень.

Все минає. Такий заголовок, до речі, має роман Василя Гросмана, що появився 1972 року, який описує ці події. На диво, це українські письменники як Василь Барка, а не наші історики, найкраще описують цю наперед продуману катастрофу: колективізація була запланована в цілому Советському Союзі, але найбільш безжалюбно вона реалізовувалася на багатих урожайних просторах України. 25 тисяч активістів, цих *«висмоктувачів збіжжя»*, як їх в той час називали, приходять на початку 1930 року в Україну батожити колгоспників, вимагати надмірну до здійснення кількість продукції.

Один з-поміж них, Віктор Кравченко, згадує у своїй книжці *«Я вибрав свободу»* про цю холодну логіку: *«Війна є виповіджена: це або вони, аби ми»*, — з великим притиском говорить йому член Центрального Комітету. *«Треба безжалісно вимітати старі залишки капіталістичної агрикультури!»* — продовжує він. — *Не вагайтесь застосовувати найбільш екстремальні методи»*.

Якщо советські писання подають сьогодні, що в 1932 році більше як один мільйон українських селян були депортовані в Сибір, то вони жодним словом не згадують про голод, який в тому році шаленів на Україні. Застосовуючи закон про штучний голод, увесь збір зерна був відібраний у селян, а в кого знаходили заховане зерно або зрізані колоски, тому загрожувала кара смерті. Таким чином, коли Москва у 1933 році вимагала більшої здачі збіжжя, ніж попереднього року, то насіння на засів не було і життєві умовини погіршилися. На місце крайньої нужди невідклично прийшов голод.

Недопомога загроженій нації

Ситуація була тим більше нестерпною, бо збіжжеві магазини тріщали і советське збіжжя заливало міжнародні ринки по таких цінах, що ніхто не міг конкурувати з ними. Те саме діялося з маслом, величезну масу якого, призначену для експорту. Кравченко відкрив в одній молочарні біля Дніпропетровська. *«Я знаю добре, що наші селяни помирають з голоду, але що я можу зробити?»*

Такий наказ», — виправдовувався директор молочної. Накази, пов'язані одні з одним, творять свого роду політичну лінію, а саме: недопомогу нації в небезпеці. Якщо не так, то чому вживається Червону Армію для оточення Української ССР, аби не допустити з-за кордону жодної допомоги і торговельної виміни?

Насправді советська держава використовує нагоду, щоб остаточно розправитися з бунтівливою Україною, яку вона намагається приборкати від 1926 року. Після ліквідації її суверенності, яку вона здобула в 1917 році, слідує заборона Української Православної Автокефальної Церкви, потім безперервні процеси проти інтелігенції, вкінці черга за селянством, аби його цілковито знищити. Цей зв'язок між скріпленням акцій проти сепаратизму і голодом очевидний, не треба багато застановлятися, щоб віднайти правдиву ціль.

Давній товариш Леніна і заступник голови Ради Народніх Комісарів Микола Скрипник досконало це зрозумів. Як «національний комуніст» він запротестував у 1932 році проти аграрної політики в Україні, проти чисток і номінації поляка Станіслава Косіора на голову української компартії. Його осуджують за такі протести, пропонують пост викладача... в сибірському університеті в Томську, але в наслідок однієї розмови зі Сталіним він поповнив самогубство у 1933 році. В загальному знищено в Україні від 6 до 7 мільйонів душ, якщо врахувати померлих головно від голоду, епідемій, поголовних розстрілів, жертви вивезення в Сибір і зменшення народжувань.

Ударяючи українську націю в її життєдайні сили, штучний голод в 1933 році підірвав багатовікове покликання України стати кінцевою віссю між Заходом і Сходом. До сьогодні бракує пов'язання Східної Європи з вільною Західною. Впродовж своєї історії Україна засвідчила своє тяготіння до Заходу, чи то в злуці з Австро-Угорщиною, чи з Польщею, працювала для екуменічного діалогу греко-католицького.

Якщо в цьому 1983 році європейські народи повинні відбутися одну хвилину мовчання, то це, безперечно, в пам'ять одного з них, таємно закатованого півстоліття тому.

Переклав з французької мови
Степан Семенюк

(“LE MONDE”, 28-29 серпня 1983)

М. СЛОБОЖАНИН

НАЦІОНАЛЬНІ ЗБРОЙНІ СИЛИ

(Одержано з України почерез УЦІС)

Раніше або пізніше, на певному етапі розвитку нашого національного Руху повстане питання про створення власних національних збройних сил. Гадаю, що читачам буде цікаво відати про те, що у Литві створено штатну структуру, призначено головнокомандуючого, стверджено військові статuti неозброєної республіканської армії (див. «Красная звезда», 14 липня 1989 р.).

Тому автор, вважаючи себе фахівцем з військових питань, пропонує до загальної уваги української громадськості свої думки щодо створення, розвитку і завдань національних збройних сил. Автор також зауважує, що висловлює думки від своєї власної особи, не вважає зроблені висновки незаперечними і пропонує зацікавленим висловити свої думки стосовно зрушених у цьому артикулі питань — як фахівців, так і людей цивільних, непов'язаних з військовою діяльністю.

Принципи будування збройних сил формулюються, виходячи з військової доктрини держави. Тому, щоб сформулювати ці принципи, спочатку потрібно уявити собі суспільний устрій та військову доктрину держави, хоча б у загальних рисах.

Щодо республіканської форми правління на широкому демократичному ґрунті майбутньої України автор не має жодного сумніву.

Таким чином загальними принципами військової доктрини уявляються наступні: республіка не вважає й не бажає нікого за ворога, чи за того, хто загрожує суверенітетові чи державній незалежності республіки. Республіка не є й не вважає себе членом будь-яких політичних військових блоків чи спілок.

Обрання тих чи інших принципів будування збройних сил обумовлюється:

- державним устроєм;
- зовнішньою та внутрішньою політикою держави;
- функціями, що їх виконуватимуть збройні сили;
- економічними можливостями держави;
- звичаями та військовими традиціями.

Маючи на увазі ці ґрунтовні положення, уявляються вірними наступні основні принципи будування збройних сил:

- принцип розумної достатності;
- професійність військових кадрів;
- відсутність будь-яких політичних структур у складі збройних сил.

Приймаючи до уваги сучасне становище і повну відсутність національних військових угруповань, вважається доцільним поступовий перехід до впровадження вищепом'янутих принципів. Наприклад, здійснити це у декілька етапів:

- *на першому етапі:*
 - а. створення парламентської комісії по військових справах;
 - б. зараховування до збройних сил переважно по республіці;
 - в. створення української офіцерської школи;
 - г. розробка статутів збройних сил та військової форми одягу.
- *на другому етапі:*
 - а. передання всіх військових частин, розташованих на теренах республіки, у підпорядкування уряду республіки;
 - б. створення Міністерства Військових Справ;
 - в. створення національних офіцерських шкіл, навчальних центрів;
 - г. створення мережі підготовчих відділень у ВУЗах.
- *на третьому етапі:*
 - а. комплектування певної кількості військових частин кадровими військовослужбовцями;
 - б. повна комплекція сил кадровими молодшими командирами;
 - в. створення Академії Генерального Штабу;
 - г. повна комплекція сил кадровими військовослужбовцями.

Створена на першому етапі парламентська комісія, складена переважно з фахівців, розробляє Програму розвитку національних збройних сил, головними частинами якої мають бути — комплектування кадрами і озброєнням. Програма передається на затвердження до вищого законодавчого органу Республіки.

Головними частинами збройних сил мають бути військо, повітряна військова флотія та морський департамент. Загальна схема структури збройних сил наведена на наступному аркуші.

До схеми слід додати деякі коментарі. Міністер Військових Справ призначається з цивільних осіб й здійснює керівництво збройними силами через Генеральний Штаб. Апарат міністра складається також з цивільних осіб, які виконують функції інспектування та контролю. Начальник (шеф) Генерального Штабу є вищим військовим командуючим й виконує функції головнокомандуючого. На всі генеральські посади призначення здійснюється вищим законодавчим органом Республіки.

Військо — призначається на ведення бойових дій на суходолі й поділятиметься на командування (напр. мотопіхоти, польової артилерії, тактичної авіації та ін.).

Повітряна військова флота — призначається на виконання завдань по забезпеченню авіаційної підтримки війська й морської флоти, організацію повітряної охорони, повітряну розвідку. Матиме у своєму складі групи (напр., винищувальна, бомбардування, винищувальна повітряної охорони, морської авіації, транспортна та ін.).

Морський департамент — здійснюватиме завдання бойових дій на морі і складатиметься з флотилій (напр. Азовської, Чорноморської), морської авіації, морської піхоти, берегової охорони.

Велике місце у створенні збройних сил займатиме питання навчання. Повинні бути створені вищі офіцерські школи (невелику кількість), випусники яких розподіляються по командних посадах. Для навчання військових інженерів при цивільних ВВУЗах створюються військові курси, після закінчення яких випусники повинні відслужити певний час у збройних силах по умові на інженерних посадах. Випусники військових ВУЗів мають призначатися й проходити службу виключно на командних посадах. Молодші командири навчаються у школах молодших командирів, до яких зараховуються по відбуванню певного терміну служби.

Учбові військові бази для проходження первинної підготовки бійців створюються по напрямках відповідних до спеціалізації.

Керує діяльністю збройних сил Міністерство Військових Справ. Міністерство несе відповідальність за підтримання високої бойової поготовности, укомплектування, підготовку резерви збройних сил.

У збройних силах не створюються структури будь-якої політичної партії. З цього витікає, що військовослужбовці не повинні належати до політичних партій, тобто повинні бути політично неутральні. Вийняток припускається стосовно осіб міністра та співробітників його апарату.

Розмір грошового утримання має бути достатнім для забезпечення набору до збройних сил на високій конкурсній основі.

Військові статuti мають бути складені і уґрунтовані на національних військових звичаях та традиціях з урахуванням завдань збройних сил в умовах сучасности.

Розробляються військові форми одягу та правила ношення, що найбільше відповідають обставинам сучасного бою та повсякденній військовій діяльності.

Окремими питаннями, що належать вивченню та розробці, є ре-

зерви збройних сил та громадська оборона. З цього приводу автор бажає дещо зауважити.

Цивільне чоловіче населення повинно бути ознайомлене з обставинами сучасного бою, вміти використати штатну зброю тощо. З цією метою створюється апарат військових зборів. Територія країни поділяється на військові райони. Військові частини резерви складаються й угруповуються за місцем оселення. Періодичність проведення зборів встановлюється законодавчо.

Дещо про бюджет військового відомства. Бюджет міністерства військових справ є складовою частиною державного бюджету, розраховується оперативно-плановим відділом Генерального Штабу у відповідності до національної програми розвитку збройних сил й передається на ствердження до вищого законодавчого органу Республіки після обговорення у парламентській комісії по військових справах.

Бюджет міністерства складається з витрат на:

1. Текучу діяльність (бойова підготовка, експлуатація, ремонт зброї та військової техніки. . .).

2. утримання збройних сил (комплектація військовослужбовцями, грошове утримання, пенсії військовослужбовців, утримання командування резерви, . . .).

3. технічне оснащення (комплектація зброєю й військовою технікою, наукові дослідження, будівництво об'єктів, мешкань. . .).

Ці статті розраховуються окремо для війська, повітряної військової фльоти, морського департаменту, Генерального Штабу, угруповань центрального підпорядкування.

Висновки з викладеного:

Збройні сили — засіб Уряду Республіки і гарант територіальної цілості, суверенітету, державної незалежності країни. Право приймати рішення про застосування збройних сил надається виключно Урядові Республіки. Будь-які політичні партії, угруповання не мають права втручатися у будівництво збройних сил.

Ось ті загальні питання, що їх автор пропонує до широкого обговорення.

Северин СОКІЛ

ГРИМАСИ ПЕРЕБУДОВИ

(Передрук з альманаха «Карби Гір» ч. 4, м. Коломия)

I

3-го серпня ц.р. Київське телебачення передало коментований репортаж про вилучення в одного англійського туриста київськими митниками декількох українських книжок, виданих на Заході. Серед видань телеглядачі змогли побачити і відому антологію советських письменників Юрія Лавріненка «Розстріляне Відродження». Термін «Розстріляне Відродження» у нас пустив в обіг письменник О. Мусієнко 18 лютого ц.р. у Київській республіканській газеті «Літературна Україна», вивівши його чомусь з «братніх республік». Київські видання плянують друкувати твори поетів і прозаїків «Розстріляного Відродження», та коли бачиш, як київські митники конфіскують твори розстріляних колись советських письменників, мимохіть задаєшся питанням: чи сподівані київські видання дійдуть до читачів? Не дивно, що англійський турист приховував свою літературну «контрабанду». Він знав, які демократи будуть зустрічати його першими на українській землі. Це наші туристи можуть везти з собою яку завгодно советську літературу. Але тут у нас демократизація нашого суспільства перебуває ще на такому ступені, що подумаєш, чи вдасться нашому теляті вовка з'їсти?

2

Разом з перебудовою як її складова частина проголошено: «нове мислення». І ось у «Радянській Україні» (27.08.1988 р.) із статтею «З приводу деяких некомпетентних публікацій» виступає професор В. Сарбей з критикою публікації про М. Грушевського в «Літературній Україні». Професор В. Сарбей гостро висловлюється проти такого ствердження М. Грушевського: *«Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць і кінець кінцем, як то буває, справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства. Я вважаю таке визволення від 'несвого обов'язку' супроти Московщини незвичайно важливим і цінним»*. Але згадаймо, що принесла Україні та орієнтація на Росію царську. — Ліквідацію нашої автономії, знищення нашого ко-

зацтва, закріпачення селянства, русифікацію, заборону нашої мови горезвісними Валуєвським та Емським указами. А орієнтація на Росію сталінську? Знищення нашої національно свідомої інтелігенції, мільйонні жертви жахливого голоду 1932-33 рр., розгром найкращих творчих сил, що було страшним ударом по нашій національній культурі, літературі, мистецтву, науці, витіснення і усунення української мови з державного і громадського мовлення. Такий перелік можна продовжити і закінчити Чорнобилем. Вся наша дійсність врешті-решт мусить поставити наш народ перед вибором: або Україна без українців, або Україна для українців. І всі українці змушені будуть прийняти до відома не слова М. Грушевського з його книжки «На порозі нової України», а на десять літ раніше проголошені ще І. Франком 1880 року у поезії «Не пора» слова: «Довершилась Україні кривда стара, нам пора для України жити».

3

«Радянська Україна» взагалі практикує дискусію з опонентами, яким права голосу не надається. Так було минулого року у випадку із редактором Львівського «Українського Вісника», так є цього року у випадку з Київським Українським Культурологічним Клубом у травні і серпні. Її автор І. Дмитренко 30.08. обурився словами: «Хай живе Вільна Українська Республіка» в одному з листів до редакції. Оскільки у назві республіки немає слова «Радянська», то І. Дмитренко оголошує це антисоветщиною. Алеж у Львові існує обласна газета «Вільна Україна», чи вона теж антисоветська? Ось вам і зразок «нового мислення» по-«советсько-українськи».

Чи не слід переглянути значення терміну «націоналізм»? Цей термін у нас став синонімом терміну «шовінізм», хоч це зовсім різні речі. Адже ми не вживаємо разом з терміном «інтернаціоналізм» термін «інтершовінізм». Пропонуємо усім советським спеціалістам з національного питання добре вивчити добру статтю А. Луначарського, ленінського соратника, про Тараса Шевченка. У цій статті можна прочитати, що Т. Шевченко «не тільки поет національний, ще і поет-націоналіст», що «націоналізм... найбільше і передусім повний любови», що «націоналізм Шевченка наскрізь перейнятий демократичним і революційним почуттям». Так, справді, таким власне націоналістом є і В. Сосюра в поезії «Любіть Україну», і всі інші наші люди, яким не байдужа доля українського народу, його сучасний стан, його майбутнє.

Що ж стосується терміну «советський», то на сьогодні з численних публікацій офіційних газет і журналів кожний читач вже довідався правду про те, що за цією гарною назвою стояла неправо-

ва держава тоталітарного типу, рабовласництво Гулагу, феодалізм сталінських колгоспів, державної власності на основні засоби виробництва, якими розпоряджалася бюрократія, яка зформувалася в клас бюрократії, і що диктатура пролетаріату на ділі була диктатурою бюрократії, основою на державному терорі і масових репресіях сталінського антинародного і антисоветського лжесоціалізму. Нове мислення має означати мислення на основі правди і порядности.

4

Останнім часом у пресі багато уваги приділяється советсько-німецькому пактові про ненапад від 23 серпня 1939 року, і, власне, не стільки самому цьому пактові, як секретним протоколам, тоді підписаним. Офіційна точка зору зараз така: в советських архівах цих документів не знайдено і говориться про них як про «якісь». Для нас це питання важливе тому, що слід знати правду про включення Західньої України до ССРСР. Доктор історичних наук В. М. Куліш говорить про цей, як він його назвав, «не дуже радісний ювілей» так: «Тогда же, в августе, было намечено, что находящиеся под властью Польши западные области Украины и Белоруссии должны отойти к Советскому Союзу»¹. Добре, нехай на сьогодні ті секретні протоколи зникли. Але 23 вересня 1939 року вони то в Москві були, бо газета «Правда» того дня повідомляла про домовленість з-перед місяця таке: «Советское правительство добилося от Германии обязательства не переступать линии рек Тисса, Нарев, Буг, Висла, Сан»² і навіть процитувала таке місце: «Германское правительство и правительство СССР установили демаркационную линию, которая проходит по реке Тисса до ее впадения в реку Нарев, далее по реке Нарев до ее впадения в реку Буг, далее по реке Буг до ее впадения в реку Висла, далее по реке Висла до впадения в нее реки Сан и далее по реке Сан до ее истоков»³.

Вже 23 вересня 1939 року в Москві був підписаний договір про дружбу і кордон між Німеччиною і ССРСР, згідно з яким погоджена 23 серпня 1939 року демаркаційна лінія між німецькими і советськими військами, пересунена з ріки Вісли на ріку Буг, була визнана західнім кордоном ССРСР. Таким чином, проведене місяць

1. «Тоді ж, у серпні, було намічено, що західні області України та Білорусії, які знаходяться під владою Польщі, повинні відійти до Советського Союзу».

2. «Советський уряд домігся від Німеччини зобов'язання не переступати лінії рік Тиси, Нареву, Бугу, Висли, Сяну».

3. «Німецький уряд і уряд ССРСР встановили демаркаційну лінію між німецькою та советською арміями, яка проходить по річці Тисі до її впадання в ріку Буг, далі по річці Буг до її впадання в ріку Висла, далі по річці Висла до впаду в неї ріки Сян і далі по річці Сян до її витоків».

пізніше рішення Народних Зборів Західньої України у Львові і прийняті в листопаді 1939 року ухвали Верховних Рад СРСР і УРСР тільки підтвердили доконаний факт. Така правда історії. Вірність історичній правді і послідовність проголошеного нового мислення вимагають відзначити 50-літній ювілей приєднання Західньої України до Советської України 28 вересня як здійснення ініціативи від 23-серпня 1939 року одного з двох найбільших монстрів нашого століття — Гітлера. Ювілейні святкування, отже, будуть показником новизни офіційного мислення.

5

Ще декілька запитань режисерам і акторам спектаклю, названого в пресі операцією «Бумеранг». Але спершу про помилку з іменем в «Известиях», де читаємо про професора «Маркіяна Панчишина». Отже, не Маркіян, а Мар'ян Панчишин, автор 25 медичних праць, член лікарського товариства, співредактор «Літературно-наукового вістника», співзасновник Української лікарні, голова Українського гігієнічного товариства, засновник та директор Українського протитуберкульозного диспансера, організатор курсів медичних сестер, стипендіального та наукового фондів, член головного правління «Рідної Школи», «Просвіти», Українського Червоного Хреста — це все за панської Польщі, а в роки німецької окупації — завідуючий відновленого завдяки йому Львівського медичного інституту. Помер на інфаркт 9-го жовтня 1943 року, після того як польська підпільна організація АК винесла йому смертний вирок.

Герой недавнього спектаклю лікар Святослав Панчишин після перебування у Відні опинився у Львові в 1947 році на в'язничній пересилці і вже тоді був запідозрений українськими політв'язнями в «стукатцтві», тобто в сексотстві. Але наша увага затрималася на декількох моментах недавнього спектаклю. Отже, по-перше, довідуємося, що С. Панчишин був призначений головою «Головного Суду», а також керівником так званої «Служби Безпеки» на Україні. Виникає питання: як може лікар, не юрист, бути призначений суддею і одночасно керівником поліції чи контррозвідки? Друге запитання таке: навіть в недавніх неонівських виданнях можна прочитати про бронзовий, срібний двох ступенів і золотий двох ступенів «хрести за бойові заслуги», якими були нагороджені окремі люди з УПА (Українська Повстанська Армія). За які бойові заслуги і хто нагородив львівського лікаря С. Панчишина і його «спільників» якимось «золотим хрестом»? По-третє, його, виявляється, ще і включили до складу «Українського Уряду». Таку функцію на еміграції виконує Виконавчий Орган Української Національної Ради, головою якого є тепер проф. Ярослав Рудницький. Для світу Панчишин мав би бути законспірованим оу-

нівцем. Отже, в який спосіб і в якій постаті міг він увійти до складу цього уряду? По-четверте, довідуємося, що «останнім часом центр постійно вимагав... одержання інформації про аварію на Чорнобильській АЕС, про настрої і поведінку Чорновола, Краківського, Осадчого». Це вже «завдання» для дурників і від дурників. Хіба на Заході нема московської «Юности» і київської «Вітчизни» з документальною працею Юрія Щербака «Чорнобиль» і чи нема там виданих у Львові неформальних часописів «Український Вісник» та «Кафедра», редагованих В. Чорноволом і М. Осадчим? З яких джерел можна краще довідатися про «настрої і поведінку» їх видавців? Ще зауваження: газета «Свобода» не є оунівським виданням.

Цю тему можна закінчити тими словами, якими в «Известиях» вона починається: «Просто фантастика». Для чого вона була потрібна саме тепер? Очевидно, треба довести, що КГБ (раніше ГПУ та МГБ), яке було потрібне сталінщині і брежнєвщині, потрібне і перебудові.

6

У зв'язку з цьогорічним святкуванням тисячоліття нашого християнства потрібно зазначити, що перше офіційне охрещення Руси відбулося ще 860-го року за київського кагана Аскольда. Відомий з джерел Руський каганат за князювання Дири на заході межував з Великоморавською державою, а на сході з Хозарським каганатом, в склад Руси Аскольда і Дири входила південна група східнослов'янських племен без сіверян, які підлягали хозарам, і без деревлян.

Цілком ясно, що Русь Аскольда і Дири географічно була тільки Україною, і заснована тоді ж, за Аскольда, Руська єпархія була географічно Церквою українською. Русь прийняла архієпископа митрополита Михайла Сирина і шість єпископів 861 року. Руська єпархія існувала і під час язичницької реакції 882-988 рр., в той період вона зазначена під номером 60 з іменем «Росія». Отож, грецьке «Росія» як переклад місцевої назви «Русь» для IX століття виразно стосувалося території, яка сьогодні називається Україною. Наші літописи Україну називають Руссю до кінця XII століття. Починаючи з XIII століття назву «Русь» прикладають до теперішніх ростовських та білоруських земель. Якщо всю Київську державу X-XII століть називали іноді Руссю, то це було назвою політичною. Так до 1918 року були Австрією й українські Галичина з Буковиною. Українці раніше називали себе русинами, росіяни називали «русскими» в XIII ст. Що стосується християнізації північноруських земель, то, як твердить член-кореспондент АН СРСР В. Бахрушін, «обращение Ростовской земли относится ко второй половине XI века... К этому времени относят и обращение Мурома». («Христианство и Русь», збірник, М., 1988, стор. 31).

І ось ми побачили, як головні ювілейні святкування хрещення Руси відбувалися у Москві, а не в Києві. І проводила їх Російська Православна Церква, яка називає себе в українських перекладах «руською» і голова якої називає себе патріархом Московським і «всієї Руси». Якої «Руси»? Хіба є якась єдина Русь? Чи є якийсь один «руський народ»? Хіба не існує трьох рівноправних східнослов'янських народів, які колись входили в Київську державу, інакше називану «Руссю»? Вже й обчислювальна машина, яку не запідозриш аж ніяк в «буржуазному націоналізмі» графоаналітичним методом київського спеціаліста Валентина Стецюка ще в 1983 році встановила, що всі відомі нині слов'янські мови формувалися одночасно, що не було ніколи якоїсь давньоруської мови як спільної попередньої мови — предка трьох східнослов'янських мов, тобто не було ніякої давньоруської народності як предка росіян, білорусів і українців. Результати дослідів були опубліковані 1987 року в «Известиях АН СССР», а віз і нині там. Як важко перебудуватися вченим, а ще важче російським церковним пастирям.

Уявімо собі, що сьогодні українці називають себе русинами, так як називали себе від IX до XIX століть і ще й тепер називають себе в Югославії, а свою Україну по-давньому називають Руссю. То чого Церкву буде представляти Московський патріарх «всієї Руси»? Адже в такому разі ми замість Української ССР мали б сьогодні «Руську ССР». Або уявім собі іншу можливість: українці вирішили залишити назву своєї батьківщини «Русь» з її грецьким перекладом «Росія». Тоді українці називали б себе з грецької «росіянами» і ми мали б замість Української «Російську ССР» поряд з Російською Федерацією, дві «російські» ССР або дві «руські народності». А може б, так: відкинути геть те грецьке чуже слово «Росія» і по-новітньому назватися росіянам «українськими» замість «руськими»? От що значить плутанина в термінології і до яких казусів вона доводить. Крайня потреба перебудуватися Російській Православній Церкві. Називатися «руською» їй можна, але не «руською» з претенсіями на владу над Україною та Білорусією, бо в цих претенсіях дуже віддає душком російського церковного імперіялізму.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Вже не один рік у Польській Народній Республіці з'являються численні газетні статті та белетристика з українською тематикою про часи Другої світової війни, які викликають занепокоєння та інколи й протести української громадськості в ПНР.

Варшавський український тижневик «Наше слово» (ч. 23 від 5.6.1988 року) повідомив про чергове обурення українських громадян ПНР з цього приводу, одночасно висловився за те, що «варто таки... подумати про звернення до історичних джерел та фактів».

Стоячи на становищі добросусідських взаємовідносин між українським та польським народами, для кращого зрозуміння повноти і складності українсько-польських взаємин у трагічні роки Другої світової війни публікуємо в українському перекладі один маловідомий документ польської шовіністичної реакції з 1940 року, констатуєчи при цьому факт здійснення проголошеної в ньому мети про зникнення «всякого сліду українізму» на Лемківщині й Холмищині в 1947 році в результаті насильного виселення з цих територій їх споконвічного українського населення польськими властями.

В 1940 році у советському Львові існувала реакційна антисоветська і антиукраїнська організація польських шовіністів, яка ставила за мету відновлення передвоєнного, з-перед вересня 1939 року, стану Західньої України.

Ганебний документ подаємо в перекладі на українську мову, залишаючи без змін термінологію його авторів.

*Вірогідний відпис 8. Строго довірочно.
Громадянине! Польща під советською окупацією!*

Вітчизна кличе тебе, щоб приготувитися до цієї хвили: «або бути, або не бути Польщі на кресах». Щоб знав, громадянине поляку, як маєш приготувитися до тієї хвили, подаємо тобі наступні вказівки: знай про те, що на Східних кресах мусить зникнути усякий слід українізму, а як справи укладуться по закінченій війні, про те не знаємо. Однак припускаємо, що може прийти в найгіршому разі до якогось плебісциту, і, коли не зробимо відповідних приготувань, можуть Східні креси назавжди залишитися при советській Росії, тому мусимо прагнути до того, щоб очистити

східні креси від інтелігентів-русинів*. Вони єдині можуть нам бути перешкодою до здійснення наших цілей, а коли прийде відповідна хвиля, вони стануть на стороні русинів, а маючи селянство за собою, можуть ударемнити наші пляни. Отже, поступай в наступний спосіб:

1) Старайся держати владу в своїх руках, вдирайся на посади до усяких установ так, щоб ми мали всюди своїх людей; де вже не може дістатись на посаду поляк, там мусить бути жид.

2) Знай про те, що жида є нашими союзниками, бо вони мають контакт з усіма жидами, які є на всіх советських становищах. Тутешні жида, без огляду на партії і політичні переконання, прирекли нам свою поміч. Тому не дайся, борони Боже, втягнути себе до антижидівської агітації.

3) Нищ усякий українізм засобами, які тільки стоять до диспозиції, а то через писання відповідних статей у пресі, взиваючи на всіх русинів «український націоналіст». Коли сам не можеш або не маєш доступу до преси, дай відповідні вказівки (жидові), а він тебе виручить. Де тільки є малопольські українські русини на яких-небудь советських посадах, старайся їх денунціювати сам або через жидів, аби їх арештувати, як націоналістів.

4) На селі старайся підбурити темний мотлох сільський, який є тепер при владі, проти руських попів, бо попи в Східній Малопольщі є найбільшими ворогами Польщі. Вони в даній хвилі можуть повчити селян, аби виступили проти Польщі і залишились вірні советській Україні. Адже руські попи відправляли богослуження подяки за з'єднання Східньої Малопольщі з советською Україною. Знай про те, громадянин поляку, що коли знищимо руських попів у Східній Малопольщі, можемо мати надію, що креси будуть наші.

5) Треба нищити гнізда українізму, якими є: Маслосоюзи, Центросоюзи, Торгівлі і т.п., за всяку ціну напихати там на становища поляків або жидів, аби, по тих, досі не здобутих, тут же зазвучала польська мова, щоб ми могли довести, що у Львові немає жодної України, а є тільки Польща.

6) Уживай тільки своєї польської мови всюди, особливо в містах (бо міста мусять залишитися польськими), а то в установах, на вулицях, в крамницях, трамваях і т.п. А коли до тебе говорить

* Поляки називали русинами галицьких українців.

хтось по-руськи, удавай, що не розумієш. У випадку, як мусиш, ужив мови російської, а не руської. Коли до тебе говорить тутешній русин по-руськи, одразу зверни йому увагу, але голосно, щоб оточення чуло, що до тебе говорить український націоналіст, а це вже своє зробить. До советських москалів говори також тільки по-польськи, нехай вчаться в Польщі по-польськи.

7) Старайся, щоб усі написи були польські, а коли то є неможливо, то краще нехай будуть російські, а не українські. У випадку, коли вже мусиш писати по-українськи, то вживай таких хибних висловів, щоб ніхто не знав, що то є за мова.

8) Тутешніх українців-русинів старайся підбурити проти советської влади, лякай їх, що буде голод, що москалі будуть вивозити вглиб і т.д. Намовляй їх, нехай виїжджають до Німеччини масово, і в той спосіб позбудемося своїх найбільших ворогів. По селах підбурюй одних дурніших проти мудріших, намовляючи до повстання проти советів, а потім давай знати владі про все. Взагалі, старайся приподобатися советам, нехай мають довір'я до тебе. Добре буде для Польщі, коли ці сільські мудрагелі-українці зникнуть, а залишиться темний мотлох.

9) Залізниця, трамвай, міліція — то є місця, де мусимо мати своїх людей. Найбільше то залізниця і міліція: коли в тих установах є на становищах русини, мусиш постаратися, аби їх прогнано. Тут ми не можемо мати шпигунів на користь советської України. Польська міліція може нам дуже багато допомогти, бож вона має зброю в руках і має таку владу, що може багато послужити в нашій справі. З советськими працівниками будь в якнайбільшій згоді, щоб вони тебе не підозрівали, а щоб тобі довіряли. З тими в даній хвилі дамо собі раду. Але з тутешніми русинами, то трудно дійти до порозуміння, бо навіть ті, котрі в своїм часі вважалися за націоналістів, сьогодні говорять, що радше стануть комуністами, ніж мали б піти з Польщею.

10) Польські офіцери і рядові повинні бути оточені усіма мешканцями найбільшою дбайливістю. Ті рештки з них, котрі ще залишилися, треба скривати перед советською владою і перед тутешніми русинами. Тому, громадянине поляку, мусиш мати якнайбільше знайомих жидів, щоб у хвилі небезпеки міг скрити у жидів, до котрих советська влада має довір'я, потребуючих укриття поляків. Вони тебе не зрадять. З русинами-старорусинами старайся ввійти в приязнь, бо вони єдині з усіх тутешніх русинів сприяють нам, вони ненавидять большевицьку Україну. В своїм часі вони нам дуже допоможуть.

Поступаючи згідно вищенаведених вказівок, допоможеш Польщі до воскресення на східних кресах. Прочитай, перепиши три рази і дай іншим полякам до прочитання.

*Начальний комітет визволення кресув східних.
30.3.1940*

Переклав з польської Ігор Кічак

Від Редакції:

Як бачимо з вищенаведеного документу: всі шовіністи-колонізатори користуються однаковими методами щодо мовної політики, щодо поневоленої нації і винищення свідомої частини поневоленого народу. Як бачимо з наведеного документу, поневолювачі завжди опиралися на «темний мотлох» поневоленого народу в досягненні своєї мети.

Документ спростовує вигадки польської шовіністичної офіційної преси про те, що начебто українські націоналісти першими почали ворожі акції проти польського народу. З документу бачимо, що польські націоналісти вдалися до політики геноциду щодо українців Галичини ще в 1940 році, коли українські націоналісти не приймали жодних акцій супроти поляків. Треба зауважити, що польські шовіністи і тепер вважають Галичину Малопольщею і мріють про час, коли знову окупують Галичину. (Це не стосується до всього польського народу).

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Ярослав ГАЙВАС

САГА ОСТАННЬОГО РЕЙДУ

Роки безпосередньо після Другої світової війни були часом великого ферменту серед нової, найбільшої дотепер хвилі української еміграції, особливо в Німеччині та Австрії. В тих двох країнах скупчилися сотні тисяч українців, у великій мірі — політичних утікачів, які покинули батьківщину перед наступаючими ордами большевицьких армій, так як колись, у багатій на важкі часи історії українського народу, утікали перед татарськими ордами. Крім тих політичних емігрантів, були також такі, що опинилися поза рідною землею ще перед вибухом війни 1-го вересня 1939 р., та багато таких, що їх насильно вивезли німецькі окупанти з України на примусові роботи в Німеччину.

Всі ті люди категорично відмовлялися від повороту під большевиків, до чого їх намовляли безчисленні советські репатріаційні місії, яким у їхній роботі сприяли західні аліанти. Західні аліанти, а в першу чергу Великобританія та США, попідписували з Москвою різні умови про видачу різних категорій емігрантів, що їх Москва вважала своїми ворогами і намагалася фізично знищити. Наївні англо-американські чинники, серед яких навіть на найвищих постах не бракувало большевицьких агентів, намагалися виконати ті нелюдські, міжнародними законами необґрунтовані договори, всіма засобами, навіть кривавим насильством. Як знаємо, це коштувало життя сотень тисяч людей. Українські емігранти протиставилися всіми можливими способами тій советській репатріації, повели проти неї всебічні заходи і добилися того, що на переломі 1946-47 років загроза примусової репатріації перестала існувати.

Але, з другого боку, треба признати, що західні аліанти, в першу чергу американські чинники, взявши тих людей під свою опіку, виконували це у великій мірі задовільно. При цій нагоді треба підкреслити, що французькі офіційні чинники, серед яких було чимало комуністів, а в державних французьких урядах на найвищих постах також було їх чимало, не далися Москві бути заманеврованими в масову ловлю невинних людей і видавання їх в руки російсько-советським злочинцям. Таким чином, тисячі українців, а попри них так само тисячі емігрантів інших національностей, мали забезпечений дах над головою, відносно достатній харч, що було підставовим і найважливішим фактором витримання

у голодуючій тоді Німеччині і недоїдаючих інших країнах Європи. Крім того, західні альянти забезпечили тим величезним людським масам лікарську опіку, різномодні інші допомогів свідчення, що заспокоювали найпекучіші життєві потреби, а найважливіше — безпеку. Терор перших післявоєнних місяців, коли військові органи на наказ своїх політичних зверхників грали безумну роль інструменту в руках советських ловців людей, уступив місце спокоеві.

Було зовсім природно, що в тих нових умовах по таборах утікачів, або як їх офіційно називано «переміщені особи» (Displaced Persons — DP), почало розцвітати духово-культурне життя, а поряд з ним політична активність. Це було викликане перебуванням серед емігрантів численних довоєнних політичних діячів на чолі з провідниками міжвоєнного українського політичного життя. У велику похвалу тодішнім українським політичним і громадським активістам та їхнім провідникам треба сказати, що вони зразу, як тільки постали можливі для того передумови, а потреби були великі, почали організувати українське шкільництво для дітей і молоді, творити підручні бібліотеки, організувати видавничий рух; по таборах заройлося від театральних гуртків, мистецьких ансамблів, що давали не раз високоякісні концерти, доповіді з різних ділянок життя та науки. Самозрозуміло, що політичні діячі після численних нарад та дискусій взялися до практичного організування своєї ділянки.

Серед усіх течій та постаючих угруповань націоналісти творили найбільшу групу. Вони не потребували оживляти свої старі політичні формації, або творити нові, тому що вони фактично єдині діяли протягом довгих воєнних років зорганізовано, проявляючись на всіх ділянках життя і виконуючи під своїм центральним керівництвом свої пляни. Хоч були вони поділені на два воюючі між собою табори, що, без сумніву, послаблювало їх, але тим не менше завдяки їхній динаміці, жертвенності і здисциплінованій цілеспрямованості їхніх акцій добилися вони значних успіхів.

Та все таки, незважаючи на неймовірні зусилля націоналістів, особливо їхньої головної частини, яка діяла в рамках революційної ОУН (під проводом Степана Бандери), а відтак в другій частині війни оформилася у відому тріяду ОУН-УПА-УТВР, коли йдеться про головну ціль, зусилля ці скінчилися незавершено: відбудувати самостійну соборну державу українського народу не вдалося. Тож і не диво, що ця невдача націоналістів, хоч була вона зумовлена непереможними об'єктивними умовами, стала вихідним пунктом критики націоналістів, навіть їхнього засуджування, і першою мотивацією потреби закладати нові політичні формації. Взялися до тієї діяльності всі ті явні й приховані антинаціоналі-

стичні елементи, які вважали, що історична зміна, яка наступила після війни, створила не лише передумови для їхньої діяльності, а навіть для їхньої домінації українського життя. Відновлювані колись існуючі, або як їх називано «історичні», чи «традиційні», політичні партії й групи не лише нав'язували до своєї передвоєнної діяльності, але й використовували винятково корисні для них політичні умови — державна й окупаційна влада була в руках головно демоліберальних елементів — і перейшли до сконцентрованого наступу на націоналістів. Почалися закиди за все, добре і зле, вдачне і невдачне, що його доконали націоналісти. Атаки сконцентровано в першу чергу на воєнних подіях. Робити це було тим легше, що інші течії в часі війни перестали існувати як організовані групи й узагалі організовано не діяли, отже, ніяких помилок зробити не могли, ніяких неуспіхів не мали. А тому, що в часі війни тріада ОУН-УПА-УГВР не лише стояла в центрі українського життя, а фактично ним вела і ним керувала, наступи звернулися в першу чергу на неї. В тих наступах швидко забуто всяку міру, а особливо ідкими вони були проти УПА. УПА бо була зенітним успіхом націоналістів, а після війни не переривався потік вісток про її героїчні подвиги. УПА сама собою була найкращим і найпереконливішим доказом зрозуміння потреб історичної доби націоналістами, їхньої далекозорости, відваги й життєвої снаги, отже, знецінити УПА значило непомірно облегшити собі можливості й поширити поле атаки на націоналістів і націоналізм. Критика починалася висуванням різних недоліків і помилок, без яких ніяке діло не проходить, відтак заперечуванням історичного й національно-політичного значення УПА та її боротьби, а кінчалася твердженнями, що відомості про УПА взагалі є великим перебільшенням, а численні її противники навіть прямо твердили, що УПА — це вигадка.

Був це насправду дивний стан. Незважаючи на численні матеріали й документи, що їх публікували органи ОУН-УПА-УГВР, на наявність живих свідків, учасників, на перебування і відхід до краю численних кур'єрів, чого повнотою перед публічним оком, на жаль, не вдавалося закрити, чимала частина української громади в середній і західній Європі прямо заперечувала це. Ніякі аргументи, переконування, факти, навіть матеріали, публіковані в чужомовній пресі, які здебільшого мають особливу вагу серед наших громадян, не змогли переломити тієї постави частини українців. Злоба, заздрість, бажання відплатитися за недавнє пониження, прямо пімститися за різні дізнані й вигадані кривди зовсім закривали очевидні факти. Хвиля ця, кормлена й підсичена різними сприятливими обставинами і посиленою дезінформацією чужих чинників в роках 1946-47, особливо в 1947 році, доходила до пункту кипіння.

І саме в той час, під кінець літа і в осені 1947 року, появились перші вістки про рейд УПА на Захід, про те, що поодинокі відділи й бійці пробиваються з успіхом через всі перешкоди, творені трьома державами — Польщею, Советським Союзом, Чехо-Словаччиною, які не в силі їх стримати. На Захід проникали польські й чеські газети, люди чули по радіо про рейд відділів УПА, як і взагалі про їхню збройну боротьбу. Здавалося, що вже довше не можна заперечувати подвигів УПА, тривання її важкої боротьби, існування революційного підпілля. Та все таки українська громада поділилася на тих, що вірили позитивним інформаціям, і тих, що не лише заперечували, але й обертали ті вістки у насміх або намагалися знецінити їх. Власне з того часу походять такі горезвісні пасквілі, як: «Український ліс у правдивому світлі» або «В ім'я правди», наслідки яких відчуваємо ще й сьогодні. А найгірше в тому, що ті наслідки перекинулися на чужий ґрунт, і чужі, ворожі нам сили, використовують їх проти нас усіх. У такій дійсності в жовтні 1947 грянула вістка: прибули у вільний світ перші частини великого рейду УПА на Захід.

Радість націоналістів і близьких до них суспільних елементів не мала меж, як і не мало меж остовпіння серед їхніх противників. А коли вкоротці одні мали змогу побачити прибулих вояків УПА, дехто навіть мав змогу зустріти їх в прикордонній полосі Австрії і Західної Німеччини, коли вони ще були зі зброєю в руках, не раз знесилені, обдерті, до краю знеможені, але з незламною волею завершити успіхом свій історичний подвиг, тоді сумнівам, запереченням прийшов крах. Але на коротко. Бож воружкий людський розум не спочиває, і ті, що помилилися, а не хочать чи не в силі признатися до своїх помилок і фальшивих узагальнень, шукають вияснення, обґрунтування для тих своїх помилкових тверджень. І тут прийшли різнірідні «вияснення»: одні казали, що це припадкові недобитки; інші, що це рештки відділів УПА, які, переслідуювані ворогом, завдяки щастю і помилкам того ворога добилися на Захід; ще інші твердили, що це просто утікачі, дезертири, а не учасники заздалегідь запланованого, найвищим командуванням УПА наказаного рейду УПА на Захід. Отже, постали питання, які вимагали ясної й точної відповіді. І та відповідь прийшла.

В липні 1948 року після відповідної організаційної підготовки висланник офіційного Бюра Інформації УГВР відвідав Генерального Секретаря УГВР, Головного Командира УПА і Голову Проводу ОУН в краю, Романа Шухевича-генерала Тараса Чупринку-Лозовського. Висланник Бюра, крім інших справ і запитів, поставив запити стосовно рейду відділів УПА у Західню Європу. Бюро Інформації так передає цю довгу розмову, точніше — відповідні до тієї справи частини:

«На зауваження представника Бюра Інформації про те, що деяка частина легального українського громадянства неправильно пояснює собі факт переходу кількох відділів УПА і груп революціонерів із західних окраїн українських земель (із-за т.зв. лінії Керзона) в західно-німецькі окупаційні зони, що стався літом-осінню 1947 р., — голова Генерального Секретаріату заявив:

Перехід деяких відділів УПА і груп революціонерів із західних окраїн українських земель у західно-німецькі окупаційні зони відбувся згідно з директивою УГВР у цій справі та наказом Головного Командування УПА. Як більшості українського громадянства відомо, ранньою весною 1947 р. польсько-більшовицькі окупанти насильно викинули із західно-українських окраїн рештки українського населення, яке ще там залишилося після виселення акції 1946 р. Цим разом українське населення цих теренів виселювано вже не до УРСР, як це було раніше, але на Захід, головним чином в Ольштинське воевідство. Із значної частини сіл польсько-більшовицькі вороги народу виселили також польське населення, яке допомагало УПА і українському визвольно-революційному підпіллю. Після цього на цю цілком невеличку, перемінену в пустиню, територію польсько-більшовицькі злочинці кинули проти УПА й українського революційного підпілля кілька вибраних дивізій військ усіх родів зброї. Далі вести революційну боротьбу в таких умовах було для УПА й революційного підпілля фізично неможливо. В цій ситуації деякі відділи УПА та групи революціонерів дістали завдання пройти бойовими рейдами через Чехо-Словаччину в західно-німецькі окупаційні зони з метою зв'язатися там з Закордонним Представництвом УГВР і через нього — а) скласти перед народами світу протест проти більшовицьких та польських злочинств над українським народом та б) передати за кордон інформацію про визвольно-революційну боротьбу українського народу проти московсько-більшовицьких і польсько-більшовицьких окупантів та про їх гнобительську політику на українських землях. Це, в підбільшовицьких умовах е, чи не єдиний, надійний спосіб поінформувати світ про те, що в останні роки діється в Україні.

Проходячи рейдом через Чехо-Словаччину, часто серед густих і завязятих сутичок із чехословацькою армією та поліційними загонами, контрольованими більшовиками, відділи УПА провели серед чеського і словацького народів значну політично-пропагандивну роботу. Населення Чехо-Словаччини зустрічало наші відділи скрізь дуже радо. Про цей рейд подавали відомості численні радіовисильні світу. . .

У зв'язку з усім сказаним вище, перехід деяких відділів УПА та груп революціонерів у західно-німецькі окупаційні зони треба розглядати тільки як чергове бойово-політичне завдання цих відділів і груп, а ні в якому разі як їх 'капітуляцію' перед ворогом

чи 'втечу' на еміграцію, як це собі пояснює деяка непоінформована частина легального українського громадянства».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 383-384)

Мабуть, точнішої, вичерпнішої і вірнішої відповіді, як передана вище дослівна цитата відповіді Головного Командира УПА, не можна було б дати. Її неприховану правду потверджують численні місця в друкованих у 13 і 14 томах «Літопису УПА» матеріялах. Нижче подаємо витяги з них не лише для того, щоб доповнити сказане Головним Командиром, але щоб представити довгу, всебічну підготову призначених до рейду на Захід відділів УПА. Власне завдяки тій винятково дбайливій підготові — моральній, бойовій, фізичній, матеріяльній — вдалося виконати це неймовірно важке і складне завдання. Вояцтво УПА, як і його старшини й організаційна система ОУН довгий час готувалася до того маршу. Хоч багато з них побували у Чехо-Словаччині, знали людей, де-хто знав мову, але це були тільки полегші для великого, крайньо напружливого та небезпечного завдання. Перебіг рейдів поодиноких Відділів, ланок і людей (а маємо документи тільки деяких), з одного боку, подібні, бо в подібних умовах і з ідентичними завданнями перебивалися вони, а з другого боку — такі різні і мають свій особливий характер. Відділ командира Громенка, що вийшов раніше, вибрав собі як терен просування південні сточища Карпат і Білих Татрів і, хоч у винятково важких до переборення теренових умовах, цілими днями просувався як Відділ аж до німецької границі. Відділ командира Бурлаки вийшов пізніше, вибрав терени більше посунені на південь і, опинившись в долині ріки Вагу в оточенні змасовлених військ і поліційних одиниць, мусів остаточно розбитися на малі групи, щоб з боями, в постійному оточенні масами чехо-словацьких військ, посуватися вперед, маневруючи в різних напрямках. Як побачимо далі, в поті чола, в холоді і голоді, завдяки всебічній підготові, яка загартувала людей, вояки УПА просувалися вперед. Та все таки не всі могли витримати прямо надлюдські умови маршів і деякі з них, ослаблені докраю, віддалилися від відділів, інші прямо дезертирували. Це їм, очевидно, не допомогло, а навпаки. Тільки деякі з них добилися до призначеної мети, більшість або впала в боротьбі, або була схоплена чеським військом і після короткого часу передана комуністичній польській владі, яка поставила їх під суд. Одних із них розстріляно, інших закатовано, ще інших заморено в тюрмах, і тільки одиниці після довгих років тюрми опинилися на волі.

Коли ми сьогодні вчитуємося в сторінки, писані останками сил, щоб передати іншим, передати Головній Команді УПА, друзям, а в першу чергу наступним поколінням ту невмирущу сагу, то щой-

но тоді нам аж болюче виразно стає, якими малими, відірваними від великої історичної дійсності, якими життєвими ницостями були ті горе-критики, які кормили себе наївними уявами, намагалися переконати до тих уяв своє оточення і зменшити великі життєві виміри до своєї малечі. Справді стає дивно й прикро, що такі численні українські діячі з усіх ділянок національного життя, а серед них чимало провідних, так уперто й послідовно намагалися применшити й понизити моральний і взагалі людський потенціал української людини. Вони ставили під сумнів успіхи й подвиги тієї людини, щоб тільки оправдати свої дрібненькі життєві концепції. І чим більше фактів героїчного рейду УПА на Захід ставало відомими, тим більше ставало ясно, що той рейд — це не випадковість, подиктована натискаючими умовами, а концепція і плян Головного Командування УПА, а в першу чергу її Командира генерала Чупринки. Концепція рейду УПА на Захід, заініційована й уточнена Головним Командиром УПА, більше всього іншого виявляє його справжню стратегічну і політичну далекозорість та здоровий політичний інстинкт. Особливо грандіозно представляються контури Командира як політичного провідника, коли зважити, що потік інформацій, який досягав його з-за кордону, хоч був в тих умовах живий і навіть багатий, але все таки не міг дати повного образу політичної дійсності на Заході і вирощення на тій підставі правильного розуміння та відчуття міжнародних подій та їхнього спрямування.

В деннику хор. Ярослава Коцьолка, командира сотні «Ударники» — Крилача (псевдо) подано роздумування командного складу сотні, а певно й інших сотень перемиського куреня, бо всі вони були в тісному контакті. Зокрема, записано 4-го квітня 1947:

«Треба буде перекинути бойові одиниці на СУЗ. Інші розчленовано чи разом — відбудуть рейд на Захід. Справа УПА в крайньому разі буде розв'язана, якщо затягнеться на довше. Провід про це думає. Покищо мусимо боронитися, доки лиш дасться. Закерзоння — це наше вікно у світ, тож мусимо його використати. Мусимо бути приготовані на все. Ми в боротьбі ушляхетнюємося, тоді як інші дегенеруються. Те, що Англія і Америка є в тяжкій положенні — є для нас краще, бо дає більшу запоруку самостійності. Тепер треба економити наші сили, одначе не забувати про потребу.

Опісля провідник Орлан балакає зі мною на родинні теми. Цікавиться теж справою і настроями відділу Бурлаки і втратами в останнім бою».

(«Літопис УПА», том 14, стор. 90)

А день пізніше, 5 квітня, додатково:

«5 квітня. О год. 3-ій ранку виходимо в Чирак. Падає дощ. Через полудне переїздить Брилинцями, Рокшичами на Красічин 102 [жовніри] ВП. Вчора вечером відлучився Качор, нині Черемха. Вранці я провів відправу з ройовими, провів виконання завдань, наложених на першій відправі. Звернено увагу на поведінку з населенням. Стверджую, що хлопці пристарали собі амуніцію до кулеметів, мають по 250 штук. Опришко має навіть 500; до крісів пересічно 50 до 80 шт.»

(«Літопис УПА», том 14, стор. 90)

А під датою 12-го травня:

«Бурлака розмовляє на тему рейду. Ще нема остаточного рішення. Оксана вернулася і не сконтактувалася. Провідник Орлан має сам іти і опісля прислати вислід рішення. Тепер якраз добре було б розпочати рейд. Опісля буде менш вигідно. Збіжжями можна б переходити безлісні терени».

(«Літопис УПА», том 14, стор. 114)

Як бачимо, рішення про вимарш у рейд відчутно зближається, що потверджує записка в деннику 19 травня:

«19 травня. Вранці виходимо в окопи під Патрію. Командир Бурлака вернувся із зустрічі з провідником Орланом. Справа маршу запроектована, але ще не рішена. В п'ятницю повинна бути рішена. Є проєктований перехід в околиці 'Е. . .', де відбудеться реорганізація. Частина (може два відділи) відійдуть в 'амер. зону', один вд. 'Е. . .' в терені надрайону, решта дістане теж відповідні приділи».

(«Літопис УПА», том 14, стор. 117)

Як бачимо, передбачено навіть відтинки для переходу через границю, які зі зрозумілих причин заковано. Редактори й упорядники «Літопису» подають до того свої завваження:

«Зашифровані місця, яких не розшифровано.

'Амер. зону' — американську окупаційну зону Німеччини. Виходить, що Василь Галаса ('Орлан'), командування 26 ТВ 'Лемко' і керівництво округи дійшли до висновку, що вже прийшов найтяжчий час для відділів УПА на Закерзонні і треба виконувати інструкцію УГВР і ГК УПА про рейд у Західну Європу. Проте ще не було конкретного рішення командування 6 ВО УПА, котрі сотні й коли мають вирушити в рейд. К-р цієї ВО Мирослав Онишкевич ('Орест') перебував тоді на території 28 холмського ТВ УПА, якого тоді ще не захопила бльокада військ ПНР, т.зв. Акція 'Вісла'».

(«Літопис УПА», том 14, стор. 117)

Брак остаточної інструкції до вимаршу в рейд навіть породжує в деякого сумніви, чи взагалі такий рейд відбудеться, а в деякого навіть думки, чи він доцільний. Ілюстрацією до того є запис під датою 25 травня:

«Вранці провідник '100' ['Руслан'] долучив до відділу. З поодиноких слів Бурлаки та '100' виходить, що передбачений рейд не актуальний. '100' старався доказати правильність того, натомість Бурлака одверто заявив, що інший план невідповідний».

(«Літопис УПА», том 14, стор. 121)

Але машина вже була наставлена на рейд. В тому напрямі невідхильно розвивалися події, зближуючи день вимаршу. З інформацій у томах 13 і 14 «Літопису» довідуємося, що Провід ОУН і Командування УПА збирали докладніші дані й інші інформації, на базі яких можна б було остаточно побудувати детальніші тактичні плани виходу відділів УПА з Польщі у Чехо-Словаччину. Але, як це часто на війні буває, ворожі частини пересунулися в терени, намічені на перехід, і відділи УПА мусіли шукати нових можливостей.

(Продовження буде)

Мітинг організований Т-ом «Меморіал», Львів, 1989

Дмитро ГРИНЬКІВ

ПОЗА МЕЖАМИ ПЕРЕБУДОВИ

(Кілька думок з приводу Товариства «Поступ» в Коломиї)

Протягом цілого літа цього (1989 — Прим. Ред. «В.Ш.») року по Коломиї і околицях повзли різні чутки про утворення культурологічного товариства під одіозною (для бюрократів незрозумілою) назвою «Поступ». І як це завжди буває, чутка обростала всілякого роду перебільшеннями і неправдоподібностями. Та правди тепер марно дошукуватися — ініціативна група «Поступу» покищо утримується від гласности, надіючись на те, що поки немає розголосу, то й в міськвиконкомі швидше вирішать, як поступити з новим товариством у Коломиї. А у міськвиконкомі видно вирішили потягнути з цим питанням до Нового року, а там вже буде ясніше: якщо ще нагадають їм про товариство, то прийдеться таки признавати офіційно, а якщо ніхто не порушить цього питання, то це якраз вигідно — не треба звітуватися «наверх» про якесь там товариство.

Справа з офіційним визнанням товариства «Поступ» і прийняття його статуту вже тягнеться п'ятий місяць, а зрушень ніяких немає. Щоправда, в цьому винні в деякій мірі самі «поступовці», серед яких немає однастайности. І, щиро кажучи, сміливости на більш рішучі заходи. Саме на цьому питанні про заходи слід зупинитися детальніше.

Бажано, щоб у місті Коломиї і поза її межами про наміри товариства знало якомога більше людей (донині ніхто з кореспондентів районної газети «Червоний прапор» не повідомив про створення товариства, а це не робить їм чести саме тепер, в часи перебудови і гласности); про всі заходи і добрі починання треба повідомляти через афіші і плякати (на жаль, вид яких не кидається в очі, більшість не бачила цих малих оголошень). Дійшло до того, що декого з ініціативної групи було викликано і прямо задано такі питання, після яких деякі ініціативники подумали, що вертаються часи не те що застою, а репресивної сталінщини. Коли я порадив написати все таки у районну газету одному поступовцю, то, на мій превеликий подив, він сказав, що там редактор такий, що йому три чисниці, як кажуть наші гуцули, до пенсії і він не хоче ніяких гострих матеріалів поміщати. А чи не варто про таку позицію редактора Моравського поговорити більш відверто, мені доводилося чути нарікання багатьох дописувачів про

те, що їхні цікаві для коломиян матеріяли не пропущені з повеління тов. Моравського (на жаль, ці дописувачі попросили мене не афішувати їхні прізвища — ще не зник у них симптом страху).

Один чиновник з бюрократичного апарату задав запитання, котре шокувало навіть бувальців, мовляв, як розуміти саму назву товариства «Поступ» і чи не несе вона в собі якийсь кримінал? Смішно і одночасно страшно робиться, що ще досі в керівних апаратах сидять такі люди, а повірити в їх необізнаність важко, бо хто знає, чи вони не роблять це свідомо. Більше того, в дебатах про визнання товариства і про прийняття статуту (це було ще у вересні) депутати міськвиконкому у думках порівну: половина голосувала за «Поступ», а половина була проти, вказуючи на те, що у тексті статуту, який розробила ініціативна група, деякі пункти треба відкинути, а деякі поправити. Ці та інші перипетії зволікань довели декого з поступовців до того, що вони притихли, а то й втратили всякий інтерес.

Появилися розмови про те, що самі ініціативники не зуміли зацікавити молодь, що очолили товариство «Поступ» люди старші по віку, а це внесло серед молодих певні думи і настрої, які вони винесли від недавніх прикладів керівного партійного складу, члени якого були аж занадто старими, що і привело до застою і корупції.

Розмови, які велися з ініціативниками, носили явно характер погроз в дещо прихованій формі, бо як тоді зрозуміти сентенцію одного з керівного апарату міста, висловлену членові товариства, мовляв, що там доброго у тому товаристві, коли там майже одні націоналісти.

Ось де собака зарита!

Виявляється, що та інтелігенція Коломиї, котра зібралася в кількості біля 80-ти чоловік на обговорення в кінокафе «Райдуга» про створення товариства «Поступ», вже раптом дістала ярлик, котрим дуже вигідно лякати всіх інших, хто має намір вступити в товариство. Ми вже знаємо, до чого привело таке розмахування націоналістичним жупелом в часи сталінщини і брежнєвщини. Таким ярликом нагороджували навіть тих, хто носив вишиту сорочку, не соромився своєї мови, а то й давав напиться води своєму краюнину і співав козацьких пісень.

Якщо депутатський склад не годен це вирішити, то не треба йти на такі відверті викрутаси, до яких слід зарахувати ще й такий унікальний: ініціативній групі запропоновано змінити пункт у статуті, де йдеться про «поліграфні видання», а чи не хочуть поступовці мати друкований орган? Марно намагався один з членів ініціативної групи доказати, що це всього-навсього пункт статуту, з якого могло б товариство мати лише афіші та невеличкі бюлетені.

І в такий спосіб товариство «Поступ» попало в якесь невизначене становище: з одного боку, вже було організаційне зібрання і було кілька виходів на цвинтар по вул. Дімітрова, де впорядковувались могили шанованих людей минулого, а з другого боку — довготривале возіння з офіційним визнанням начебто пригасило полум'я добрих починань.

Такі починання, як опікування старими могилами, відновлення пам'ятника Т. Шевченку у центрі Коломиї, котрого розстрожили ще в 1914 році царські війська (ох, як переслідували великого Кобзаря — знайшли в Карпатах: «смотри, куда забрался этот неугомонный хохол Шевченко!»), відновлення старих, перекроєних в різні часи назв вулиць і сіл на Коломийщині і в самій Коломиї, екологічна проблема в Коломиї і навколо неї — все це на здоровий глузд тільки треба вітати, а не ставати в неприйнятливій пози.

Якщо вже затримується такий дозвіл на затвердження товариства, то це, вибачайте, пряма дія спротиву всім добрим намірам в розвою культурного життя всієї прогресивної громади міста, спротиву тим добрим віанням, котрі принесла нам перебудова. Варто, щоб про таку недобросовісну позицію деяких керівників Коломиї знали ширші кола, щоб могли упевнитися, як не треба перебудовуватися.

Існує думка серед поступовців, що все було би гаразд, якби товариство організувалось впарі з певною офіційною організацією, мається на увазі чи то міський комітет комсомолу, чи міська організація (філіал товариства) по охороні природи і т.п. А вже, коли товариство зібралось по добрій волі, без вказівок зверху, то невже ще треба влаштовувати допити ініціативникам, хто саме започаткував, хто збирав людей, звідки і хто ці люди? Ніхто не робить таємниці з того факту, що бандурист Львівської філармонії О. Стахів зі сцени Коломийського будинку офіцерів повів відверту розмову про те, що в Коломиї, такому славному старому місті, багатому на традиції, до цих пір немає ніякого товариства, а вже є в Івано-Франківську товариство «Рух». Але це була тільки розмова, від якої не так просто перейти до діла, хоч пропозицію Стахіва громада Коломиї оцінила належно і повністю з нею погодилася.

В Коломиї ще вдосталь невирішених проблем, які впору вже тепер можуть вирішитися, коли вітер перебудови змітає все старе, приносить весняний дух оживлення і відродження. Я не буду зупинятися на таких наболілих питаннях, котрі ранять душі коломиян — це проблема відновлення пам'ятника Кобзареві, проблеми заміни російських написів і назв сіл, що і понині ретельно підмальовуються, проблема перейменування вулиць у Коломиї і перейменування деяких сіл (Верхне на Княжидвір, Гірське на Іспас, Ново-Марківку на Рунгури та ін.). Як гарно звучали старі вулиці

в нашому місті! З тих, давно забутих, назв можна дізнатися цілу історію Коломиї, хто де жив, чим займався і т.д. Ось, наприклад, стара вулиця Замкова (нині частина вулиці П. Козланюка) сама говорила про те, що тут колись був замок — твердиня і охорона Коломиї. А вулиці Пекарська, Боднарська, Шевська, Шклярська, Ковальська вказували на те, які тут були ремісничі групи людей. Вулиця Валова свідчила, що тут проходить вал, за яким вже був сам центр колишньої Коломиї (нині це вул. Борисенка). А назва вулиці Театральна зітерта назвою 30-річчя Перемоги, яка має ще свого двійника — вул. Перемоги. Якщо звернутись до цифр, то вони вражають: з 252 назв вулиць Коломиї 110 названо іменами тих діячів, які до Коломиї не мали ніякого відношення. І їх мало знають жителі міста. Зате іменами тих людей, що дорогі українцям, в Коломиї названо тільки 34 вулиці.

Ось вам наочний приклад того, як ми почали забувати своїх великих шанованих людей України, а разом з ними саму історію нашого краю.

Серед поступовців є люди, що мають добрі наміри створити в Коломиї музей Опришківства, про який ще йшла мова в 60-ті роки, мають намір назвати площу, де страчувались опришки, Площею Опришків чи Площею Страт, мають намір встановити меморіальні плити з написами, які б вказували про тих людей, що жили і працювали в Коломиї задля прогресу і слави України. І, взагалі, всім прогресивним діячам, котрі не шкодували життя для розвитку культури на Прикарпатті і всій Західній Україні. В течках багатьох членів ініціативної групи товариства «Поступ» є цікаві історичні дослідження про наше славне місто, про забуті традиції і про видатних, але незаслужено забутих людей. Бажано, щоб до 750-річного ювілею Коломиї ці всі добрі доробки стали доступними для жителів нашого міста і всіх гостей, котрі прибудуть на святкування історичного ювілею.

Редколегія альманаха «Карби гір» запрошує всіх людей щиро підтримати нове товариство «Поступ» у Коломиї і прийняти посильну участь в добрих починаннях цього товариства. Гадаємо, що все таки на найближчій сесії міськвиконкому буде затверджено статут товариства «Поступ». *Дружно вперед!*

Коломия, жовтень 1988 року.

Література — поезія, проза
літературна критика

Василь СТУС

З «ДОРОГИ БОЛЮ»

Вірші сл. п. Василя Стуса, що їх передруковуємо з альманаха «Євшан Зілля» ч. 5 за 1989 рік, походять, як подає Михайлина Коцюбинська (гляди на сторінку 117 альманаха), з дуже цінного авторського списку, який зберігся у Василя Рокецького з Тернопільщини. «Десять десятків з них, — пише М. Коцюбинська, — я включила в упорядковану мною збірку Василя 'Дорога Болю', яку я днями віднесла до видавництва 'Радянський Письменник'. Може, щось і вийде». Беручи в передрук ці вірші, що були поміщені в поданому повище числі «Євшан Зілля», ми задержуємо для них підбрану М. Коцюбинською спільну назву «Дорога Болю» і під тією загальною назвою пропонуємо їх читачам нашого журналу.

Редакція «Визвольного Шляху»

* * *

Деперсоналізація душі:
 один, як перст, стою себе супроти.
 Ніч ночі. Темінь теміні. Перший крок
 а чи останній? Ближче до скорботи
 чи далі од надії? Не спіши.
 Постій. І упокорся. І дивись
 душею, вкрай звалашеною, далі —
 за всевельможність лютої печалі,
 котра прошила груди геть наскрізь,
 неначе куля. Сон. І ночі ніч.
 І темінь тьми. І голосіння тиші.
 І смерть тобі солодша і миліша
 за всі надії. Тож її і клич.

* * *

Розспіваний сніг, розлінований лижами, ранній.
 Летять з горобини червоні, як кров, снігурі.
 На шибах лисиці, рожево-руді од світання,
 а ти притулилась до подушки і сльози гарячі утри.

Ген-ген вже погнало цю щойно прокладену лижву
 за чорнії сосни, за синій, як спогади, бір.
 Колись ми блукали там, рвали у падолі пижмо,
 і довге мовчання було — солодких довір і невір.

Бо що я тобі? Як коршак, надлетів і розтанув,
і вже ані чутки, ні гадки. І вже не позвеш, не вернеш.
На шибах лисиці, рожево-руді од світання,
і, мабуть, задарма ти любиш, задарма чекання кленеш.

Із чорної невіді зву я тебе — накликаю,
витаю, мов дух — спроневірений, чорний, жалкий,
а вітер відьомський напругле крило прошиває,
тут шабаш справляють почвари нестерпно гидкі.

Болить мені путь. Розлінований лижами, ранній
розспіваний сніг уривається в вирві німій.
На шибах лисиці — рожево-руді од світання.
Окрий мене сном, безсоромна, непам'яті краєм окрий.

* * *

Це просто втома. Втома і смертельна.
Це просто стало сторч на голові
тобі волосся. Пережди — минеться,
от тільки-но цигарку закури
і жди, що в серці буря відвирує,
і може, не доб'є тебе добро,
важуче, як камінний хрест. Сподійся
на людську нездоланність. От і вже
набиті снами, ночі, як мішки
призбираного збіжжя у коморі.
Дволикий Янус — кожне людське горе,
і сльози серця — тільки лотоки
чи радості а чи біди — байдуже.
Устань. Тюремне ліжко застели.
І за календарем надію виваж
чи сядь за книгу — довгу і нудну.
На віддалі близькій од тебе Гете,
лиш — недосяжний. Ждати перевчайсь,
бо люди ждатимуть і після нас,
а після люду ждатимуть богове,
чи вимовкла навіки-вік земля.
Отож, цигарку першу докури
і другу, третю запали, четверту.
Бо ця біда тобі не дасть і вмерти.
І все ж — життя, не смерть боготвори.

* * *

Возвелич мене, мамо. А я ж бо тебе возвеличу
тьм'яним болем своїм і любов'ю тугою, як смерть.
Усамітнений, сивий, гінкий, не молю і не кличу,
поминув мене світ і пішов, мов з-під ніг, шкереберть.
Та караюсь тобою. Одною тобою, кохана,
сивиною твоєю, сльозою, крутою, мов сіль.
Ти мій дар піднебесний, моя незагоєна рана,
перший спалах моїх геніальних чутких божевіль.
Бачу — ставши в кутку, насилалась молитви до Бога:
«Запомож мені, Отче, визволи сина з ярма,
заки довга моя не увалась дорога,
заки сина єдиного не поховала тюрма».
І спрацьовані руки, мов кореневища дубові,
вузлуваті, скоцюрблені, скляклі, неначе горіх,
пишуть вір ієрогліфи, крики своєї любови,
осягнути якої не можна і навіть зближатися — гріх.
У кутку при іконі простоїш, мов свічка, до рання,
не збіжить і сльоза: богородиці плакати — зась.
Шкарлатовою стрункою скрикне раптово світання,
бо й не зчулася навіть, як рання зоря зайнялась.
«Запомоги прошу, мій Владико, мій Господи, сили,
дай достояти тут, щоб для сина себе не згубить. . .»
Світ не милий без тебе, моя богородице сива.
Дай побачити тільки, зирну на хвилиночку-мить.
Бо, напевне, і в смерть я рушатиму вслід за тобою
ув огонь і у воду. Та ж тільки твої небеса
розпадуться колись над моєю тяжкою бідою
і набезвік пробуде твоя вечорова краса.
І над тим, над вишневим, над карим твоїм повечір'ям,
як веселка тремка, лазуровий твій усміх сумний
затріпоче, заграє над всім пережуреним миром,
і спаде з пеленою зірок зворохоблений рій.

* * *

Є дві надії: перша — білий світ,
що став на голову, таки нарешті
постане світом, а не тьмою. Друга:
небавом ти кінець наблизити свій
і твердю станеш. Бо немає сил

терпіти, щоб талан твій став комусь
за власність. Бо нема для тебе сили,
якій ти б міг коритися. Пощо,
себе дійшовши, знову повертати
із гирл до перших витоків? Навіщо
переінакшувати родовід
і річище пролитих екзистенцій
змстити, ніби серця перестук?
Є тільки дві надії, але ти
існуєш не між них, але під ними,
без них існуєш. І ніщо тебе
на світі не здивує. Надто рано
цей світ назвали світом. Надто пізно
людина спрагла власного ества,
допіру все згубивши. Надто щедрий
був Бог для нас, і надто нерозумно
пускати смерть попереду життя,
аби змертвити все, що нас чекає
в прийдешньому. О, власна клітка,
о ребра здвоєні! О мудрість грат!
Є дві надії. Але край, здається,
лише один: усевельможна смерть.

(Закінчення буде)

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ТАОРМІНА

Потребували тут діди й онуки
Давновідомих образів і тем:
І раз-у-раз Едіп ставав царем,
Провадила дочка сліпця за руки,

Еринії сичали, мов гадюки,
Каліку підмовляв Неоптолем. . .
А з моря визирали каменюки,
Що їх жбурляв у гніві Поліфем.

Та вже не чуть Орестових ериній,
І простір вод — такий прозоро-синій,
Така яскрава радість буйних зел,

Що, з блідістю прозоро-восковою,
Підземна квітка смерти — асфодел
Тепер здається квіткою живою. . .

3 квітня, 1989

СЕГЕСТА

Повз напис «Не писати на агаві!»
Провадить вгору стежка до руїн,
Де горобці кричать на архітраві,
Залазять у колонах до щілин.

Хто збудував цей храм? Для кого він?
Та велич є і в безіменній славі,
Хоча колони сточені й рапаві,
Подекуди — із латками цеглин.

Щоб не потрапити до лиходіїв,
Нищителів, губителів краси,
Не на агаві, а на блясі «Київ»

Хтось видряпав. . . Невже ж бо не даси
Нічого, крім цієї дряпанини,
Ти світові, мандрівче з України?

4 квітня, 1989

СИЦІЛІЯ ІІІ

Ми поклонились прахові Белліні
В соборі біля чорного слона.
То «Норми», то «Сонамбулі» луна
Звучить у пам'яті твоїй донині.

Там, де, в руїнах, еллінські святині —
Їх якось не донищила війна, —
Жив Піранделльо. Думка вирина,
Що ми тепер у нього на гостині.

Усе відомо: звідки та колона,
Завіщо пси роздерли Актеона,
Для чого у Мессіні б'ють у дзвін

Кляренца й Діна. . . На одним лиш тині:
Чомусь забуто Джакомо з Ленітні —
А людству ж дав найбільше саме він!

5 квітня, 1989

АКРАГАНТ

. . . І мовив хтось: Ще кілька тисяч літ
Святилище стоятиме незмінно:
І ці колони, що звелись камінно,
І вівтарів щербатий моноліт.

А довкруги мінятиметься світ —
Цвістиме й розсипатиметься тлінно.
І про минуле впевнено і плінно
Оповідатиме майбутній гід.

Він скаже, що оподаль, на горі,
Пишалось місто. І в часи старі
Ще залишалися цегляні мури.

Але ці храми, що ми бачим тут, —
Їх будував не той місцевий люд,
А ще давніший — вищої культури.

6 квітня, 1989

* Фігура, що стоїть на міській площі в Катанії.

Вадим СМОГИТЕЛЬ

ПОГЛЯД З ЧАСІВ ПЕРЕСТРОЙКИ НА ЖИТТЯ ГРОМАДЯНИНА НАЦІЇ В НЕПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Зі сторінок «Літературного додатку» ч. 1 до часопису
«Український Час», 1989

«Я БЕЗ ТЕБЕ ВСІ ДНІ У ПОЛОНІ ПЕЧАЛІ»
В. ІВАСЮК

Життя і невеликий за здобутком, але яскравий і, головне, що на хвили часу, спалах творчості автора легендарної «Червоної рути» не можна розглядати поза тим відрізком часу, в якому йому довелося народитися, жити і загинути мученицькою смертю.

Власне, кожне значиме культурне явище і є своєрідним підсумком доби, це, якщо так можна сказати, резюме часу, в якому таке явище функціонувало. І для того, щоб висловити щось глибинне про поетичну і пісенну спадщину Володимира Івасюка, щоб розгадати причини та виміряти високу силу могутньої хвилі всенародного визнання та любови до його творчості самих голих і скупих біографічних даних буде геть не досить. Якщо сказати, що Івасюк був талановитішим від інших своїх сучасників, це рівнозначно тому, що нічого не сказати, бо тоді ж необхідно було б подати чітке визначення, що саме ми вкладаємо в поняття «ТА-ЛАНТ», бо коли це щось на кшталт уміння, вправності писати досить красиві мелодії, або достатності освітнього рівня, щоб аранжувати її на різні оркестрові та вокальні партії, то це теж рівнозначне тому, що знову нічого не сказати, бо таке вміє робити досить проєсесійно кожен композитор. Згадаймо пісню Майбороди «Рушничок», яку виспівало все середнє і старше покоління на всіх професійних і самодіяльних рівнях в шестидесятих роках. Або пісня «Ой летіли дикі гуси» Поклада, яка у виконанні Ніни Матвієнко завоювала душу і серце тогочасної молоді, але ні пісні Поклада, ні пісні Майбороди ніколи не зазнавали такого блискавичного успіху, який випав на долю Івасюка.

Як бачимо, талант композитора — це не просто вміння красиво і вправно komponувати красиві і логічно вивершені мелодії. А саме Івасюку було послано і вміння висповідатися словом та мелодією і, що чи не найголовніше, не було забрано здатності пропускати дуже гостро, дуже болісно і дуже близько через своє серце не лише свої власні турботи, власні радощі і власні жалі. Бо воно ніби якось і мілко, і, навіть підло *власний* біль, *власна* радість. . . А, скажімо, біль матері — хіба це не *власний* біль? А сестри — хіба він не *власний*? А біль побратима — хіба може тобі не боліти? Та і просто біль скривдженої Богом чи людьми людини — хіба він від того менший, що не твій? А всенародний біль — хіба не повинен і сприйматися, і відчуватися як *власний*, бо навіть коли ми і не усвідомлюємо цього, то ми однаково є частиною організму, ім'я якому *народ*?

Мені так думається, що коли людина розвинула себе до сприйняття ро-

звитку довколишнього світу як свого *власного* розвитку, то тоді не йти-меться про, скажімо, материний біль, як біль чужий — це ж аморально. . . Бо ж і біль матері, і біль друга, і біль одурених мільйонів — хіба це не *мій біль*? Бо ж відчувати лише *власну* радість, лише *власний* біль — це просто. . . моральне виродження. . .

Я спробую в кінці цього слова подати (як на мій погляд) клясичний зразок такого виродження. Так ось, коли людина вибудувала себе (чи оточення вибудувало її) морально, та ще й до того вона наділена Божою ласкою, бодай крихітним даром, талантом до чогось, то лише тоді посідає творче явище, диво, подія. З творчістю Івасюка саме так і сталося — його пісні були безсумнівним явищем. Ще варто нагадати, що і «*Червона рута*», і «*Водограй*», і «*Я піду в далекі гори*» були створені автором, коли йому не виповнилося і двадцяти років.

«Подивись, як сіру скелю б'є
вода іскриста:
ти зроби мені з тих крапель
зоряне намисто». . .

І просто, і легко, і нехитро якось все це сказано, без лукавого мудрствовання. . . Пригадую, що в той час у Києві виникали десятки непрофесійних вокально-інструментальних ансамблів у школах, на заводах, при клубах і різних ЖЕКах і всі вони, як правило, називали себе «*Червона рута*». І сама пісня пройшлася по всіх континентах у виконанні як самодіяльних колективів, так і високо професійних майстрів мистецтва співу. . .

Отже, повертаємося до початку розмови, де ми почали з того, що будь-яке явище, в даному випадку явище «*Червоної рути*» не можна розглядати поза тим відрізком часу, в якому це явище виникло. А доба, коли Івасюк народив «*Червону руту*» була, власне, добою *базару*, на якому вже все було продано. Це був навіть не базар, а *чорний ринок* моралі і сумління, де продавалися, в даному випадку нас цікавить лише (і всі без винятку) офіційні філософи, які, як і належить філософам марксистсько-ленінської держави, розглядали все і вся з позиції «вічно живого, і завжди революційного» вчення Карла Маркса. На жаль, мені не відомо, чи були ознайомлені клясики цього вчення (цікаво, чи існує список робіт опрацьованих, чи просто прочитаних Леніним В.І.) з працями німця Гумбольта чи українця Потебні. А в той час офіційні філософи, як проповідники, з інститутських катедр, заводських трибун, з горел радіоприймачів, з ока телевізорів, безупинно переконували паству про стирання граней поміж містом і селом (в той час, коли село просто знищувалося трьохкопійничною платнею за цілий трудовий день та податками за кожне дерево, за кожну курку), про стирання граней поміж вільними і рівними (правда, рівними, але перед *старшим* братом), і братніми народами, і поміж їх і теж «братніми» мовами. Проповіді були щедро пересипані і цитатами, взятими з творів клясиків комуністичного вчення про мову як про засіб інформації, що зрозуміло, але чомусь всі вони дружнім хором забували сказати, що вже десь сто років тому науково доведено, що різні мови — це не просто різні способи, різні школи фіксації словом думки, — це різні манери сприйняття і осмислення довколишнього світу. . . І що жодне злиття різних шкіл мислення не позбавить людство від потреби продовжувати мислити і осмислювати, що саме коїться довкола.

Ось незабаром було оголошено, що в СРСР вже сформована нова істо-

рична спільність — *радянський народ*. І тут же одразу почалося видавання книжок, де національність письменників (і письменників із всесвітнім ім'ям) навіть і не згадувалося. «Советский писатель», Москва, 1964 А. Довженко «Зачарованая Десна»: «Книга произведения выдающегося советского кинорежиссера... Это поэтическое произведение, написанное с радостью и болью, с нежностью и суровостью. О духовном мире мальчика из небогатой крестьянской семьи»...

Ось в такий спосіб «нова історична спільність» нависла примарою смертельного вироку майбутньому існуванню культур усіх інших, дарма, що й «братніх» народів. Стосовно нашого народу, то добре відоме валуєвське: «...нет, не было и быть не может...» знайшло нарешті своє реалне втілення, бо ж й справді, світ, який прочитає вище процитовану підбірку творів Довженка, вже ніяк не дізнається, що «радянський» режисер Довженко — це і виплід, і гордість козацького роду. І, мабуть, тому і донині немає на Україні олімпійських українських команд. Ось в такий спосіб замітаються сліди авторів результату.

Отак доба Івасюка стала добою втілення найсокровенішої мрії імперського царату — позбавити народи імперії права на майбутнє. І як слова священика розтікалися над тілом усопшого про невблаганну Волю Всевишнього, так і філософи часу нашої юності розтікалися по древу мислю про те, що марксизм тим великий, що став ключем до розгадки законів історії, а саме злиття народів, ніби як «добровільне і братнє» злиття, це і є одним із розгаданих цим всеперемагаючим і всеосвітлюючим вченням законів розвитку народів...

Цікаво було б зараз почути відповідь оцих випечених, вгодованих і метких проповідників на декілька звичайних, під сучасну пору перебудови і гласности запитань:

1) Невже одним Сталіним був поставлений на коліна цілий народ?

2) Що може відповісти робітник на запитання: «Якою мовою хочете навчати своїх дітей?», якщо йому бабуся розповіла про морд 1933-го року, про сотні тисяч трупів під Биковнею він теж не міг не почути із інформації, що тихо із уст в уста із покоління в покоління передається і глибоко осідає на дні підсвідомости. Хіба це пристойно після геноцидного мору, після масових розстрілів запитувати людей, в які школи ви хочете віддавати своїх дітей, вказуючи, наприклад, до яких шкіл віддає своїх дітей *старший* брат. Слід було б це пояснити як, в який спосіб і чому ставали на коліна і Тичина, і Рильський. І вся спілчанська братія, купуючи собі в такий спосіб благо дихати... І як вони відробляли право на існування «з піснею про Сталіна починаєм день, кращих ми не знаємо на землі пісень». Або ж, чому і як це воно так сталося, що радянської влади, як влади народу, ще не було, а радянський народ вже є... сумнівно якось, правда ж?

Як і правдою є те, що історична спільність таки є і вона насправді багатолика за своїм соціальним складом, та й чисельно вона значно більша за всі балтицькі народи з грузинами та вірменами разом взяті. І ім'я їй — партійна бюрократія. Але хіба це морально називати радянським народом збіговисько ледарів і потенційних злочинців?

А як же бути людині із великою любов'ю до співу, життя і радості, з ненавистю до стогону, горя і смерті? І хіба могла така людина складати опереточні мелодійки про «трави похилі», чи про такі ефектні два кольори на «рідному» рушнику (як це воно романтично!). Пісні Івасюка — це

звуки голосу приреченого народу, над яким «упитаний» філософ під солодкі звуки «Ми підемо де трави похилі», чи «Два кольори» вже відчитує панахиду... але посинілі губи несподівано проспівали на цвинтарі не стогін передсмертний, а відчайдушну й натхнену пісню любови й віри, і проспівали з такою несамоовитою силою, що все, що було живим на планеті, почуло цей крик. Почули й філософи, почули й цензори так званих репертуарних комісій, але всі вони залишилися навіть задоволені, бо ніяких тобі жовто-блакитних прапорів, ні жодного слова Україна, жодного тобі натяку про заморення геноцидом, чергами і дефіцитом, цензурою, двомовністю і богданівським присяганням на дружбу народів. Ні жодного тобі натяку на те, що «брат старший» почуває себе на Україні навіть ліпше ніж вдома і вже забув давно про те, що в гостях таки він... Але попри все через мертвотний морок безкрайнього цвинтарного квадрату ще не зникли чари мрії про янгольську чистоту святого імені України. І «не треба нести мені квітку надії, бо давно уже ти увійшла в мої мрії», не дивлячись на те, що автор «у полоні печалі», але — «ти у мене єдина» і «твоя врода — то є чистая вода», і він бачить цю незаплямовану вроду «у снах, у дібровах, по забутих стежках»...

Україну подав автор, як мідь про вічно молоду і незнищену суть життя, яка, зрештою, полягає у ствердженні якої краси і незайманої чистоти... Думається, що Івасюк йшов під прапором, викинутим ще Франком: «Мій тріумф — це моє життя». Звичайно, якби він жив не в Україні, де «народ уже одна суцільна рана» і де «від крові хижіє земля» і де в розгул, досить дивного характеру, «застою», під час якого зникали люди, провадились масові обшуки й арешти, а народ, в той же час з першотравневою чи жовтневою піснею одностайно і радісно йшов до могильної ями добровільного зникнення з історичної сцени. Якби Івасюк жив у Греції, чи у «клятій» Швеції і там написав би «Червону руту», то і тоді можна було б засумніватися, що це пісня про дівчину (в чому і були переконані партійні цензори), бо це так просто в «загниваючому» Заході знайти таку неземну янгольську істоту...

А для тих, хто ще не погодився зі мною, що «Червона рута» — це пісня — радість з приводу поселення в душі вічної землі — *батьківщини*, для тих я змушений додати досить промовистий текст, який і справді і не про Батьківщину, і, звичайно, не про янгольське сотворіння з адамового ребра:

«Заках, згорів я до основ,
Та знов іде хвилина дива,
Коли підкірплюється знов
Душа голодна і жадлива.

Це ти даєш мені життя,
Це ти від ста смертей олсона:
Цілющих губ твоїх пиття,
Святі хліби грудей і лона.

Благословенна, дорога,
В моїй крові і плоті суцця,
Ти вічна, як моя жага,
Як голод мій, ти невмируща».

Д. Павличко, «Таємниця
твого обличчя»

Як видно, автор досить недвозначно висловився про характер свого го-

лоду, жаги, своєї голодної і жадливої душі, доведеної до драматичного стану: «зачах, згорів я до основ» і з нахабною сміливістю «кретина-стиляги» (пригадуєте оте відоме: о мово рідна, що без тебе я, осміяний кретин-стиляга) пише чорним по білому про свій голод і жадливість на «цілющих губ пиття» і на «хліби грудей і лона», і хіба доречні тут хліби, святість... бо це ж і не про Батьківщину, і не про янголську незайманість... А тепер вслухаємося ще раз і вдумаємося:

«Ти признайся мені,
Звідки в тебе ці чари.
Я без тебе всі дні
У полоні печалі.
Може десь у лісах
Ти чар-зілля шукала
Сонце-руту знайшла
І мене зчарувала?

Червону руту
не шукай вечорами
ти у мене єдина
тільки ти, повір,
бо твоя врода
то є чистая вода,
то є чистая вода
синіх гір.

Бачу я тебе в снах,
У дібровах зелених
По забутих стежках
Ти приходиш до мене.
І не треба нести
Мені квітку надії.
Бо давно уже ти
Увійшла в мої мрії.

Під кінець хочу нагадати, що мені не відомо, щоб було опубліковано звіт на державному рівні про вбивство Миколи Леонтовича у 1922 році, про вбивство Алли Горської у 1970, В. Івасюка у 1979, про вбивство Сашка Аваг'яна у 1988 році, який був прямим спадкоємцем творчості Івасюка, і який заглибив і музичну мову, і зміст пісенних текстів, які він як і Івасюк писав самостійно:

«Чумацький шлях, то наша слава
Чумацький шлях, то наша єдність,
то наша доля,
то є друг,
то є наш
БОГ!»

Павло ПУНДІЙ

ЛІКАР-ПАТРІОТ, ПОЕТ, ЖУРНАЛІСТ І ПИСЬМЕННИК

З нагоди 80-ліття д-ра Михайла Качалуби

Другого липня цього року, на Лікарському Конгресі у Відні, наділено почесною грамотою бувшого лікаря-піонера Карпатської України, а тепер лікаря-поета, журналіста і письменника д-ра Михайла Качалубу з Швейцарії.

Д-р Михайло Качалуба народився 7-го листопада 1908 р. в Романовім Селі, Збаразької волости, Тернопільської області, син Олексі і Анни з дому Лопух-Качалубів. Гімназію скінчив у Тернополі (1929 р.), медичні студії в Женеві (Швейцарія, 1935).

Після закінчення студій був асистентом на університетських клініках. У 1937 р. захистив докторську працю «Ля валуер пратік де ля реаксіон біоложік де ля гросес» («Практична вартість біологічної реакції при вагітності»). Опісля шість місяців працював як лікар Каси Хворих у с. Еволенна, кантон Вале, Швейцарія. Перебуваючи в Женеві, одружився з товаришкою студій — дентисткою Люїзою Гайм. При кінці 1938 р. залишив Швейцарію, з дружиною і двома дітьми хотів вернутися до рідного краю. Военна завірюха змінила його плани.

Під час короткої самостійности Закарпатської України, від кінця грудня 1938 до 16 березня 1939 р. працював лікарем у Великім Березнім. Після мадярської окупації земель Закарпаття М. Качалуба переїхав до Братислави, Словаччина; там був лікарем Української Торговельної Академії. Остаточо поселився з родиною в Дольнім Кубині, Північна Словаччина, де працював державним районним лікарем аж до кінця листопада 1962 р. Одночасно був директором Каси Хворих, а від 1958 р., після зложення фахових іспитів із фізіології, був лікарем Протитуберкульозного диспансера. Від листопада 1962 р. до кінця серпня 1968 був начальним лікарем Протитуберкульозного диспансера в м. Кошицях.

В Чехо-Словаччині пережив він два ув'язнення: 1945 р. — советське, а в 1954 — чехословацьке. Щойно при кінці 1968 р. пощастило йому з родиною вернутися назад до Швейцарії. Коротко працював лікарем у клініці «Ля Прерій», а від січня 1969 р. до тепер провадить власну приватну практику в Кляран, кантон Во. У подружжю три дочки і один син-лікар (працює з батьком).

Про своє життя д-р Качалуба написав 4-томову автобіографічну по-

вість, про яку буде мова даліше. Вірші почав писати на шкільній лавці, друкував їх у шкільних періодичних виданнях, опісля у журналі «Молоді каменярі», що виходив у Львові. Під час студій медицини писав мало, відновив віршування у Чехо-Словаччині, включно з фейлетонами, що друкував у тамошніх часописах: «Словенські Лекар», «Бой за здраве» та інших. У Кошицях запізнався з українською прямишівською інтелігенцією і відтоді почав друкувати свої вірші в журналі «Дукля», часописі «Нове життя» і «Дружньо вперед».

Перемістившись до Швайцарії у 1968 р., д-р М. Качалуба почав свобідно висловлювати свої релігійні і патріотичні почування у віршах і статтях на сторінках «Українського Слова», «Нового Шляху», «Дзвонів», «Християнського Голосу», «Світла», «Праці», «Нового Клича» та інших.

II

Всестороння духовна обдарованість підказувала усіма можливими жанрами творити духове добро. Найперше його статті на медичні теми:

1. «Ля валуер пратік де ля реаксіон біольожік де ля гросес»; докторська теза на докторат медицини, Женева, 1937.
2. Гонадотропні гормони. «Лікарський Вісник», Львів, 1937, ч. 4, стор. 126-129.
3. Амебовий гнойник печінки. ЛВ, ч. 3, 1938, стор. 81-85.
4. Як довго ще нищитиме туберкульоза людство? «Народний Календар», Пряшів, 1969.
5. Що знаємо про віруси. Там же.
6. Лікування живими клітинами. «Новий Шлях». Торонто, Онт., Канада, 1969.
7. Тютюн і здоров'я. «Календар-Альманах» 'Нового Шляху'. Торонто, 1974.
8. Старість. «Дзвони», Рим-Детройт, ч. 105, 1978, стор. 66-70.
9. Чому доходить до старечої деменції? «Новий Шлях», ч. 5 (2 лютого) 1980.
10. Артроза. Там же, 1980.
11. Артроза кульшевого суглобу. Там же, 1980.
12. Артрит і періартрит плечевого суглоба. Там же, ч. 7, 1981.
13. Епідемія куріння. «Укр. Слово» 7 жовтня, 1984.
14. «Ангіна пекторіс». «Укр. Слово», 2-30.8.1987.
15. «Сіда» (АІДС). «Укр. Слово» 22.3.1987.
16. Пістряк (рак) і Монблян. «Новий Шлях» 30.1.1988.
17. Лікар і смерть. «Українське Слово». Париж, 1984.
18. Третій вік (по-французькому): «Лест водуа». 5.XI.1981.
19. І такі бувають; роля контрольного лікаря. «Нове Життя», Пряшів, ?
20. Розвиток людського організму. Там же.

21. Лікар Вам радить. Поради на часі публіковані в українських і словацьких часописах.
22. Безсоння. «Українське Слово» 25.X.1987.
23. Як і чому доходить до жовчевого каміння? «Укр. Слово» 14.2.1988.
24. Простата. «Н.Ш.» 5.9.1987, «Праця» 19.11.1987.

Літературна і поетична творчість за останнє майже чвертьстоліття (1965-1986 рр.), як на умовини частих перемаршів по Європі, досить значна. Це, поруч професійної праці в ділянці лікування, — другий світ внутрішніх переживань.

1. Історія — справа буденна; новеля з колективної праці «Розмова сторіч». Пряшів, 1965.
2. Польові дзвіночки; збірка поезій для дітей. Пряшів, 1966.
3. Бульварами серця; збірка поезій. Париж, 1971.
4. Вільним крилом; збірка поезій. Париж, 1975.
5. Наш талант; збірка поезій. Париж, 1975.
6. Тріпотіння крилат; збірка поезій для дітей. Париж, 1978.
7. Відлуння душі моєї; збірка поезій. Париж, 1980.
8. Одна з доріг; поема. Буенос-Айрес, 1984.
9. З МОЄЇ ОДІССЕЇ; автобіографічна повість. Частина перша. Буенос-Айрес. Вид. Ю. Середяка, 1983, 130 стор. Спогади з дитячих і юнацьких літ.
10. На струнах серця, збірка поезій. Буенос-Айрес. Вид. Ю. Середяка, 1988.

Рецензії:

- Появилася книжка д-ра Михайла Качалуби. «Свобода», ч. 3, (3.1.) 1984.
 - Мовчан Ю. «Туга за минулим». «Новий Шлях», ч. 11 (17.III.) 1984.
 - Лоза Михайло: «Цікаві спогади». «Америка» 5.4.1984.
 - Жила Вол. Вдалих твір. «Свобода», ч. 17 (26.1.) 1985.
11. З МОЄЇ ОДІССЕЇ; спогади зі студентських і асистентських часів у Швейцарії. Частина друга. Буенос-Айрес. Вид. Ю. Середяка, 1985, 175 стор.

Рецензії:

- Кухар Роман. Український лікар — літератор. «Гомін України», ч. 6 (5 лютого) 1986. «Шлях Перемоги», 16.3.1986.
 - Лоза Михайло. Книжка, на яку читач нетерпеливо ждав. «Українське Слово», Париж, ч. 2326 (22 червня) 1986. «Америка» 26.2.1986. «Новий Шлях» 18.X.1986.
 - Рец. о. Василь Зінко, ЧСВВ. «Християнська Одиссея», «Праця» 17.5.1984.
12. З МОЄЇ ОДІССЕЇ; лікарські спомини з Карпатської України. Третя частина. Прудентополіс-Шерне, 1983, 175 стор.

Рецензії:

- М. А. Кейван: «Багаторічна Одісея українського лікаря». «Укр. Вісті» 18.3.1987
- Лоза Михайло. Заголовок не подано. «Українське Слово» 8.6.1986; «Новий Шлях» 18.X.1986; «Америка» 5.3.1986.
- Ю. Г. Оцінка трилогії «З моєї Одісеї». «Новий Шлях», ч. 19 (11.5.) 1985.

Деякі дальші статті:

13. Ді Студентенарбайтскольоні в Швайцарії. «Студентський Шлях», Львів, ч. 17-18 (вересень-жовтень) 1932.
14. Століття народження проф. д-ра М. Панчишина. УМА, ч. 3, 1982.
15. Відзначення 80-ліття д-ра Р. Осінчука. Збірник УЛТПА-УМА, ч. 5, 1982; «Новий Шлях», ч. 8 (23.II.) 1985.
16. На вісімдесятьліття Богдана Остап'юка. «Християнський Голос», 8.11.1987.
17. У 37-ліття смерті Л. Мосендза. «Укр. Слово» 22.11.1985.
18. «Святі брати Кирило і Методій», «Укр. Слово» 4.11.1987; «Н.Ш.» 3.1.1987.
19. «На пошану Юрія Гривняка», «Хр. Голос» 27.3.1988.

Рецензії на довільні теми таких авторів:

- Мовчан Ю. «Мої подорожі довкола світу». «Українське Слово» 9.3.1986.
- Буряківець Ю. «Вільного краю галузка». Там же.
- Кейван М. А. «Пливе-шумить ріка». Там же. 20.X.1985.
- Семчишин М. «Тисяча років української культури». «Християнський Голос» 1986.
- Лугова Лідія. «Стежками минулого». «Новий Шлях» і «Укр. Слово» 16.4.1986.
- Остап'юк Б. Спогади про Тернопіль. «Укр. Слово», 13.X.1985.
- Михайлів О. «Лісовичі». «Новий Шлях», 12.XII.1981.
- Зошук С. «Який харч — таке здоров'я». «Українське Слово», 27.VII.1986.
- Буряківець Юрій. «Співучі Дощечки», поезії. «Н.Ш.» 1988.
- Рецензії кількох збірок УЛТПА, під редакцією д-ра Павла Пундія.

* * *

З нагоди 80-ліття Ювілята бажаємо Йому доброго здоров'я та якнайкращих успіхів в його культурній праці на добро українського народу.

Богдан РЕБРИК

РОЗМОВА З РЕЦЕНЗЕНТОМ І КІЛЬКА СЛІВ ДО НЕЇ

(За альманахом «Карби Гір», ч. 4/1989)

Поволі йду, повертаюсь додому, змучений тяжкою працею. В газетному кіоску бачу свіжий 37-ий номер журналу «Україна». Купую. Тут же розгортаю, і перше, що кидається у вічі, — величезними літерами «ВЕРТЕП», поема Г. Чубая. Господи! Невже це не у сні? Швидко пробігаю очима по рядках поеми, читаю: «... за сумніви, за мислі закатовано, І за холуйство вбрано в ордени...» Так! Це та сама поема (правда, надрукована тут з деякими розбіжностями від оригіналу) за яку... І стало мені на душі приємно, тепло, легко, а чудовий, сонячний, вересневий день здався мені золотим.

Прийшов до хати. Уважно перечитав поему. І в пам'яті воскресли страшні дні обысків, арешту, слідства, суду. Ранесенько, десь між шостою і сьомою годинами ранку, 21-го лютого 1974-го року, до мене в кімнату прийшли з обыском. Дільничий міліціонер у формі і четверо в цивільному. Пред'явили ордер. Прийшли шукати якісь мотори, буцімт украдені в Івано-Франківського приладобудівного заводу, а перевернули всю мою бібліотеку, листаючи кожну книжку, зошит чи журнал. Знайшли поему Гр. Чубая «Вертеп», переписану моєю рукою. Забрали. Довго думали-гадали, що робити зі мною далі, і аж 23-го травня 1974-го року арештували. Одним з основних пунктів звинувачення проти мене стала поема «Вертеп».

Слідство вели: Огородник — від Івано-Франківської обласної прокуратури та Рудий і Андрусів — від Івано-Франківського УКГБ. Поема була визнана гостро антисовєтською і націоналістичною на підставі рецензій, даних М. Карпенком — бувшим головою Івано-Франківського відділення СПУ і Калініченку Л.М. — завідуючою катедрою української літератури Івано-Франківського педінституту. І знову в житті я мав нагоду ще раз відчутти на власній шкірі нелюдську жажливість світу, де Каїн і законодавець, і жандарм, і суддя.

Скільки я не заперечував на слідстві і суді доводи рецензентів, скільки не добивався очної ставки з ними, щоб спростувати звинувачення і рецензії — даремно. Засудили. СІМ літ концтаборів особливого режиму і три заслання. «Щоб не був таким розумним», — вслід за оголошенням вироку прокоментували яничари, що були спеціально зібрані до судової зали демонструвати громадськості міста.

І ось у моїх руках журнал «Україна» ч.37 за 1988 рік. Перше, що прийшло мені на думку, — зустрітися з рецензентами. Вияснив: М. Карпенко не проживає в Івано-Франківську. По публікаціях в періодиці бачу, що вже пристосувався і «обурюється» часами застою. Любов Миколаївна Калініченко тут, працює, як і колись, на кафедрі української літе-

ратури Івано-Франківського педінституту. Чим дихає, не знаю. Як виглядає — також.

Субота, 15 жовтня 1988 року. Беру «Україну», іду в педінститут, на зустріч. Зводять мене з нею. Бачу перед собою гарну жінку вже поважного віку. Представляюсь і кажу, що хочу поговорити з нею на одну делікатну літературну тему. Знаходимо вільну аудиторію, сідаємо, і між нами відбулася ось така розмова:

Б.Р. — Любов Миколаївно, прочитайте, будь ласка, оцю поему (подаю їй журнал. Вона два рази переривала читання тим, що заглядала на лицеву обкладинку журналу, ніби чогось побоюючись). Прочитавши, сказала:

— Дуже цікава поема. Вона варта великої уваги.

Б.Р. — Я являюсь одним з редакторів журналу, незалежного.

Л.К. — Це неформальний журнал?

Б.Р. — Так. Скажіть, чи вперше зараз прочитали поему «Вертеп», чи, може, читали раніше?

Л.К. — Вперше.

Б.Р. — До нас в редакцію звернулася людина. Вона принесла з собою оцей же номер «України» і сказала, що в 1974-му році тут, в Івано-Франківську, в неї було вилучено поему «Вертеп» в рукописі. Ця поема була визнана антисоветською і націоналістичною і послужила одним з основних пунктів звинувачення. Івано-Франківське УКГБ і обласний суд зробили такий висновок на підставі рецензій, які їм дали люди компетентні, а саме: Микола Карпенко — голова Івано-Франківського відділення СПУ, і Л.М. Калініченко — зав. катедрою української літератури Івано-Франківського педінституту, тобто ви. За збереження поеми (антисоветської і націоналістичної) ту людину засудили на сім літ концтаборів особливого призначення та три роки заслання. Ви кажете, що ніколи раніше цієї поеми не читали. Може, це не ви давали рецензію на неї?

Л.К. — Ви знаєте, я зараз щось ніби пригадую трошки. Це було давно, аж 1974-го року. Пам'ятаю, що представники Івано-Франківського УКГБ дали мені рукопис цієї поеми у фотокопії. Здається, вона була неповною. Я тоді саме, як кажуть, висіла на волосині. . . ви ж знаєте, які то були страшні часи. Мені ще до цього погрожували, що виженуть з Інституту. Лякали всіляко. . . І не тільки мене.

Б.Р. — Ви кажете, що поема була неповною. Чому ж ви дали таку страшну, категоричну і однозначну рецензію на неї?

Л.К. — Тоді були дуже тяжкі часи для всього українського. Крім цього, поема була пред'явлена мені без усяких коментарів, прізвищ чи вияснень, чия вона, звідки і т.і. Ну, а по тодішній атмосфері, яка панувала не лише в нашому Інституті, я знала і розуміла, якої саме рецензії від мене хочать. Я дала таку рецензію. Боялася за своє завтра. Я бачила, як поступають з тими людьми, які мають і висловлюють свою думку, власний погляд чи сумнів.

Б.Р. — Я правильно зрозумів вас, що ви ні раніше не вважали і тепер не вважаєте поему антисоветською і націоналістичною?

Л.К. — Так. Я давала ту клятву рецензію, а насправді бачила, що в ній нема нічого антисоветського. В ній усе правда. Так воно було і в нас. Що

там націоналістичного? Я би сказала, що автор поеми вийшов на планетарні, навіть космічні масштаби, аби боротися зі злом. Який це націоналізм?

Б.Р. — Для КГБ ви говорили одне, сьогодні заперечуєте тоді сказане. Наш журнал буде друкувати цю розмову. Прочитають це і ті люди з КГБ. Чи не боїтеся сьогодні, що вони вас викличуть і спитають, чому писали їм неправду. І взагалі, можуть відчутти нещирість і засумніватися у ваших словах і поступках. Тоді, у 1974-му році, говорили одне, зараз заперечуєте тоді сказане. Де правда?

Л.К. — Правду кажу зараз. І скажу всім, хто буде від мене цього вимагати. Якщо бажаєте, можу вам написати про це власною рукою.

Б.Р. — А за своє майбутнє не боїтеся, як тоді, у 1974-му?

Л.К. — Що ви! Зараз ситуація в країні повністю змінилася. Ми можемо говорити все, що думаємо. Завдяки політиці перестройки, ми повинні мислити по-новому. Мусимо називати речі своїми іменами, бо інакше ті недавні страшні часи можуть повторитися.

Б.Р. — Йдучи до вас на цю розмову, я сподівався, що ви щонайменше будете викручуватися, виправдовуватися, хитрувати. Тому заздалегідь підготував відповідні запитання. Слава Богу, не прийшлося їх задавати. Тепер мушу сказати вам, що та людина, яку так тяжко покарали за поему «Вертеп», — це я.

Л.К. — О Господи! Невже це правда! (Л.К. трохи зблідла, і ледь помітно здригнулися губи).

Б.Р. — Так, це я.

Л.К. — Я завинила перед вами. Так само, як і перед О. Гончарем за його «Собор». Що сказати. . . який то був страшний час. . . жахливий час. Вибачайте, мушу іти до праці. Чекають студенти. Ось мій домашній телефон. Дзвоніть. Прошу вас, перед публікацією нашої розмови дайте мені написане прочитати.

Б.Р. — Я постараюся.

Л.К. пішла по інститутському коридорі, не поспішаючи, важко, як після важкого трудового дня. А може, це мені лише так здалося.

Я вийшов на вулицю, на душі стало спокійніше. Як християнин, я розумів Л.К., навіть співчував їй. Але, як жертва отої людодської сталінсько-брежнєвської сваволі, я ненавидів її тою святою ненавистю, без якої нема повноцінного життя. Я мав справу з людиною, яка очолювала кафедру української літератури в педінституті. Яка не могла не знати, в якому становищі наша мова, література, наша культура і наш народ. Замість стати на захист свого рідного, святого, і, в першу чергу, нашого слова, вона своїми рецензіями допомагала душителю нашим. Вона розуміла, який злочин чинить своєю писаниною. Розуміла — і творила. В умовах тотального догідництва розпад особистості неминучий. Виною цьому політико-економічна формація, що матеріяльне поставила над духовим. Знаю, а тому кажу з повною відповідальністю: якби не політика Михайла Сергійовича Горбачова, політика гласности, демократії, свободи, тсбто та єдино правильна лінія, яку ми називаємо перестройкою, Л.К. і досі таврувала би все щиро українське як націоналістичне і антисовєтське.

Кажуть мудрі: пияцтво можна простити, перелюбство також, навіть убивство, але нема більш великого гріха, як перелюбство словом.

Новітні яничари впродовж кількох останніх десятиліть чорною ордою йшли по рідній землі, руйнуючи історичні святині, церкви і цвинтарі, мову і культуру, руйнуючи нашу українську душу. У хвості колони перевертнів пленталась і Л.К. Та слава Богу, що вона знайшла в собі сили, мужність і відвагу сказати сьогодні правду. Хочеться вірити, що вона була щирою.

На закінчення хочу сказати ще ось що. Брати мої українці! Ми мусимо відмовитися від того «патріотизму», який був зформований на фальшивих цінностях сталінської тиранії і брежнєвської сваволі, безчестя і застою. Ми мусимо бути мужніми, чесними, мудрими. Наш святий обов'язок навчити цьому підростаюче молоде покоління. Бо доля нашого народу, нашої України — в їхніх руках. Після жакливого голоду 1932-33 рр., після сталінського терору, Сибіру і Крайньої Півночі, усіяних кістками і черепами наших людей, після гнилої і смердючої брежнєвщини, Чорнобиля і катастрофічного стану з нашою мовою, культурою та історією — нам відступати нікуди.

Основою громадянського становлення є історична пам'ять. Ми не маємо права забувати наше минуле. Так само як і не зробити належних висновків з нього, яким би воно не було. Це наше минуле, мусимо належно оцінити і любити. Період виживання минув, настав час жити.

Мова — основне могутнє знаряддя думки. Мусимо дотримуватись незрозивного зв'язку мови і мислення. Без мови, без культури, без історії народу нема. Звинуватити нас за це у націоналізмі може тільки невіглас. Хмельницького. Мазепу. Шевченка. Куліша. Франка. Грушевського, Винниченка, Грінченка. Лепккого. Тичину. Сосюру, Скрипника, Симоненка і багатьох-багатьох інших славетних синів України вороги наші, перевертні, виродки і манкурти також називали націоналістами. Тож гордіться, якщо вас зараховують до тої святої когорти велетнів наших. Запевняю вас, що на нашому боці будуть і всі справжні патріоти Росії та всіх інших народів ССРСР. З нами сьогодні всі порядні і чесні люди світу.

Ось що написав відомий сучасний російський письменник В. Астаф'єв у Книзі відгуків музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка»: *«Якби Т. Г. Шевченко прожив Богом відведений людині вік, культура України і Європи була б в інакшому вимірі. Він ніколи не дозволив би мордувати свою Вітчизну, губити Задніпров'я, каламутити води Дніпра Великого. Залиште в спокої бодай святі для народу місця, сучасні варвари, згадайте про те, що на могилах великих людей треба молитися і просити прощення, а не сприяти загибелі нашої культури і її мучеників. Хай буде святість в душі всіх, хто ступає на цю землю! Віктор Астаф'єв, вересень, 1988-го року»*. Це каже нам великий представник російського народу.

ЧИТАЙМО! ДУМАЙМО! ТВОРИМ!

2-го листопада 1988 року
м. Івано-Франківськ.

Наука, дослід*Микола МЕЛЬНИК*

ЕМІГРАЦІЙНІ УРЯДИ ТА ЇХ ІСТОРИЧНА АНАЛІЗА

(Продовження, 4)

На господарському відтинку українська інтелігенція не мала, за малими виїмками, доступу до державних і самоуправних урядів. На українських землях прискорено насаджувано польських колоністів і т.зв. військових «осадників», які мали остаточно спольонізувати цілий край.

Не виконуючи повністю постанови Ради Амбасадорів відносно надання Східній Галичині автономії, поляки задемонстрували своє вороже наставлення проти українців, відмовляючи їм навіть обкровоєної «воевідської автономії» — самоуправи трьох воевідств, хочучи бачити Україну тільки як свою колонію.

Польські політичні табори (пілсудчики й ендеки) вже на початку 1919 року твердили в колах Мирової Конференції, що українські і білоруські землі були польською колонією й такою мусять залишитися.

Передбачуючи як буде виглядати польська окупація Східної Галичини, Українська Міжпартійна Рада відбула конференцію у Львові 10-го березня 1923 р. і передала меморіал до Держав Антанти, щоб Рада Амбасадорів взяла під увагу бажання українського населення. В цьому меморіалі підкреслювано, що «відносини в східній Галичині крайно незносні. Країна живе під знаком тюрем і карних експедицій. Український народ, який творить подавляючу більшість населення, вийнятий з-під права. Найкращою розв'язкою буде визнання самостійности й незалежности Східної Галичини. Очевидно, Рада Амбасадорів не взяла цей меморіал до уваги.

Треба згадати, що два дні пізніше (17-го березня 1923 р.) Українське парламентарне представництво Волині, Підляшшя і Полісся в числі 21 послів і 6 сенаторів зложило в польськiм сеймі протест проти рішення Ради Амбасадорів. Дальше слідували протестні меморіали Президії Української Національної Ради, яка перебувала тоді у Львові (21-го березня), та Президії Міжпартійної Ради (31-го березня 1923 р.).

В березні 1923 р. Президент Євген Петрушєвич видав відозву до українського народу Галицької Землі, закликаючи його до дальшої боротьби разом з українцями Волині, Підляшшя і Полісся за відбудову Галицько-Володимирської Держави. Від того часу почато називати ці землі Західньою Україною.

У своїй відозві Президент підкреслював, що він і його уряд будуть вести на міжнародній арені дальшу боротьбу за незалежність української

землі. Він і його уряд ніколи не схилять прапору української державності.

Дипломатичній акції еміграційного уряду ЗУНР допомагали матеріально збірки в США і Канаді. Однак у проводі цих збірок знайшлися особи (Микола Цеглинський і Мирослав Січинський), які під впливом комуністів статтями і брошурами вели акцію якраз проти цієї збірки. Сам Січинський був урядовцем цього фонду при високій платні та дуже малій праці. Так ця збіркова акція скоро занепала.

Вести дипломатичну акцію проти Польщі було дуже важко, бо польська пропаганда в колах Найвищої Ради в Парижі була далеко сильніша. Західних державників переконано, що українська нація ще не є здатна до самостійного правління. Таке саме переконання було серед діячів Апостольської Столиці. При нагоді відвідин Східної Галичини папський легат о. Дженокі мав заявити станиславівському єпископові Г. Хомишинові, що «Ucraini nondum sunt maturi ad regendum».

Коли в 1924 р. члени уряду ЗУНР, користаючи з проголошення амнестії, повернулись на рідні землі, то Євген Петрушевич залишився у Відні. Він уже не творив еміграційного уряду, а тільки персонально продовжував акцію проти поляків серед міжнародних кіл, «не схиляючи свого державницького прапору».

В 1930 р. Пілсудський рішив змінити польську конституцію (т.зв. березневу) на більше тоталітарну, щоб якраз у передвиборчий час зломити опозицію, яку частинно запроторено до концентраційного табору в Березі Картузькій. Для залякання українського населення вислано поліцію і карні відділи, які за польською статистикою в 117 місцевостях перевели пацифікацію. Як оправдування подавано, що ОУН палила стирти збіжжя по фільварках і ця пацифікація мала покарати населення за dokonані підпали.

Почин до палення збіжжя дали самі властители фільварків, які в часі тодішньої загальної депресії не мали змоги продати збіжжя. Краще було заасекурувати скирти збіжжя, а опісля спалити та одержати відшкодування. Цю практику використали комуністи, а пізніше ОУН там, де відносини між фільварками та селянами були напружені. Все таки, поліції не вдалося зловити злочинців. Краще було скинути вину тільки на українських націоналістів і властители фільварків та польські колоністи цю акцію навіть одобрювали.

Ця пацифікація була спрямована проти культурного й економічного надбання українського народу. Поголовно руйновано читальні «Просвіти» та кооперативи, нищено до ґрунту бібліотеки, замикано приватні українські школи, під будинками «Сільського Господаря» та «Центросоюзу» й монастиря оо. Студитів у Львові підкладали бомби, від яких книгарня Товариства «Просвіти» та друкарня «Діла» були знищені. Нищено українські аптеки, бюро адвокатів та лікарські канцелярії, переведено масові арешти українських діячів, в тому 7 бувших послів, що не мало жодного відношення до палення збіжжя.

Пацифікацію переведено в селах, в яких не було фільварків та не було випадків палення скирт.

З тими нищеннями були злучені жажливі побиття чоловіків (тисячі по-

битих, 7 убитих) та жінок, не виключаючи публичного гвалтування жінок та дівчат.

Всякі заходи митрополита Андрея Шептицького не мали успіху. Пастирські листи були конфісковані. Проти тієї пацифікації внесла протест Українська Парляментарна Репрезентація з розв'язаного сойму та одночасно скаргу на польський уряд до Ліги Націй в Женеві, що морально підірвало престиж польської держави. Цілий культурний світ осудив варварство польського терору.

Польський уряд заперечував ті звірства і твердив, що їх не було, а якщо вони були доконані певними особами (чинниками), то вони будуть притягнені до відповідальности. Як пізніше виказалось, нікого не покарано за доконані злочини. Рівночасно видано таке зарядження:

«1. Кожний, хто умисне подасть чужинцям яку-небудь відомість, видобуде якийсь документ, чи щось подібне, що мало б бути в інтересі польської держави заховане від чужих влад, буде покараний п'ятилітньою в'язницею.

2. Кожний, хто б умисне й без дозволу зібрав відомости й документи, про які згадано в першій уступі, або хто б лише спробував подібні відомости зібрати чи ховати, буде покараний трилітньою в'язницею»¹².

Однак польському урядові не вдалося закрити тих злочинів. Вся преса Західної Європи й Америки поміщувала обширні статті із закликами до Міжнародного Червоного Хреста та Ліги Націй проти польського варварства. Мали місце багаточисельні віча й демонстрації в країнах поселення українців.

Еміграційний уряд УНР

Він утворився на початку липня 1920 р., коли уряд Директорії УНР, очолений прем'єром В'ячеславом Прокоповичем, у висліді воєнних невдач покинув територію Великої України і перенісся до Галичини, яка в тому часі була окупована поляками і, яка згідно з постановами т. зв. Варшавського договору, мала належати до Польщі, як і інші землі Західної України на захід від лінії Збруча.

Оцінка еміграційного уряду УНР з точки зору міжнародного права є досить неясна. Засадою існування еміграційних урядів є визнання їх державами, на терені яких вони мають осідок і діють.

Українська Народня Республіка була визнана правно тільки Центральними Державами (Австро-Угорщиною, Німеччиною, Болгарією та Туреччиною) у висліді укладення Берестейського договору. Пізніше, за гетьманського уряду, Українська Держава нав'язала цілий ряд дипломатичних відносин з іншими державами, але вони мали тільки тимчасовий характер до закінчення війни (визнання де факто).

Не було б жодних сумнівів відносно правного існування еміграційного уряду УНР, якщо б він мав місце свого осідку і діяв на території котрої-небудь держави Почвірного Союзу, якої представники підписували берестейські документи.

12. «На вічну ганьбу Польщі», стор. 98.

З погляду державного і міжнародного права уряд УНР не мав змоги себе правно оформити й заіснувати. З Почвiрного Союзу — Австро-Угорська Монархiя розпалася і перестала існувати як підмет міжнародного права. Німеччина уклала 16-го квітня 1922 р. договір в Рапалло з РСФСР, який був поширений на Україну відповідно до угоди з 5-го листопада 1922 р., якою, згідно з нотою Райхсканцлера тої самої дати, Німеччина визнала де-юре УССР.

Туреччина, укладаючи 2-го січня 1922 р. договір про дружбу і братерство, визнала де-юре УССР незалежною і суверенною державою. Обидві договірні сторони погодилися, щоб усі договори, укладені з Україною і Туреччиною перед 16-им березня 1921 р., *«вважати їх скасованими і такими, що не мають сили»*.

Болгарія не денонсувала Берестейський мировий договір з Україною, однак зараз по війні стала тереном білогвардійських збройних сил частини армії Врангеля, і з тієї причини на терені Болгарії не міг діяти український еміграційний уряд. Також не міг правно заіснувати український еміграційний уряд в сусідніх державах середньої і східної Європи, які мали свої тільки тимчасові представництва в Українській державі.

Дня 2-го грудня 1919 р. в декларації української дипломатичної місії у Варшаві під проводом Андрія Лівичького була запроєктована границя між Польщею і Українською Народньою Республікою по ріці Збруч. До Польщі відходили східня Галичина, західня Волинь і Полісся.

Цю декларацію поляки прийняли як односторонню оферту з обіцянкою її простудіювати і допровадити до укладення договору. В тій декларації українська делегація домогалася від польського уряду *визнання Української Народньої Республіки незалежною і самостійною державою*. Це домагання поляки змінили у Варшавському договорі на *«визнання права на незалежність Української Народньої Республіки»*.

З цієї причини еміграційний Уряд УНР, що утворився в липні 1920 р. у Варшаві, а опісля діяв у Тарнові, з точки зору міжнародного права був тільки політичним угрупованням.

Осіnnю 1920 р. Ліра Націй відкинула прохання Уряду УНР про прийняття УНР в члени Ліги. Це прохання було відкинене.

Дня 12-го жовтня 1920 р. в Ризі був заключений договір про перемир'я і прелімінарні умови миру між РСФСР і УССР — з одного боку, і з Польщею — з другого, який введено в життя 18-го жовтня 1920 р.

Того самого дня перестав існувати військовий польсько-український союз, як це потверджує пращальне звернення начального вождя Ю. Пілсудського до української армії:

Do Armii Ukrainskiej Republiki Ludowej.

Armia nasza pamięta krwawe walki, w których uczestniczyły wytrwale zarówno w dni zwycięstwa, jak i w godzinach próby wojska ukraińskie. Wspólnie przelana krew i braterskie mogiły położyły kamień węgielny wzajemnego porozumienia i pomyślności obu narodów. Obecnie po dwóch latach ciężkich walk z barbażyńskim najeźcą, żegnam wspaniałe wojska Ukraińskiej Republiki Ludowej i stwierdzam, że w najcięższych chwilach, wśród nierów-

nych walk niosły one wysoko swój sztandar, na którym napisano hasło 'Za naszą i waszą wolność', co jest wyznaniem wiary każdego uczciwego żołnierza»¹³.

Дня 11-го серпня 1920 р. на 15-му засіданні Державної Ради Оборони вирішено відтягнути на жадання большевицької делегації війська Петлюри з 1-ої лінії фронту, а по прийнятті умов перемир'я їх розброїти¹⁴.

Вже в грудні 1920 р. були розброєні українські відділи й інтерновані в польських таборах (Вадовиці, Щалково, Каліш, Домб'є, Ланцут, Щипйорно/Шепйорно), щоб не мати жодних перешкод в переговорах до остаточного укладення мирового договору з большевиками.

На різні большевицькі ноти — як нота від РСФСР з 11-го квітня 1921 року проти підтримування польським урядом протибольшевицьких банд; з 16-го квітня 1921 р. від УССР про втручання у внутрішні справи та з 23-го травня 1921 р. від УССР проти різних військових формацій на території польської держави, як от. Петлюри, от. Голуба, от. Удовиченка, от. Лиха і ін. — польський уряд вирішив перевести ліквідацію еміграційного уряду УНР та його установ, як Раду Міністрів УНР, Раду Республіки, Найвищу Військову Раду та Дипломатичну Місію.

На місце зліквідованого уряду утворено Центральний Український Комітет в числі 18 осіб. Його завданням була моральна і матеріальна опіка над українською еміграцією (кол. військовиків та їх родин).

Цей Комітет очолив кол. прем'єр В. Прокопович, а членами були колишні міністри та діячі українського уряду. Між ними було трьох поляків (С. Стемповські, Г. Юзефські та Й. Волошиновські), знаних з польсько-українських переговорів.

Цей Комітет правно був тільки політичною групою, емігрантською організацією, яка надавала собі ролю уряду УНР, без жодних екстериторіальних привілеїв.

Большевики нотою з 22-го листопада 1922 р. зажадали ліквідації і того Комітету, а пізніше, у виконанні Ризького договору, видалення поза межі Польщі Б. Савінкова і С. Петлюри з їхніми співдіячами, на що польський уряд погодився.

Польський уряд ішов на руку большевикам і тоді, коли українські частини підготовлялися до Другого Зимового Походу, зволікаючи з видачею зброї, бо, мовляв, ще не одержано з Франції, хоч в дійсності поляки мали повне військове випосаження майже на пів-мільйонову армію тощо. Щойно пізною осінню зобов'язалися дати поміч — 300 полонених вояків і 250 карабінів.

Мирний договір у Ризі 18-го березня 1921 р. не давав польським політикам з Польського Комітету в Парижі повного вдоволення, бо лінія на ріці Збруч не була історична. Були голоси (гр. Ян Жутовські), що східні терени повинні залишитися nadalьше польськими колоніями. Геополітичне положення Польщі між двома сусідами — Німеччиною і Росією —

13. Stanisław Wroński «Współdziałanie Rządu Polskiego z emigracyjnymi organizacjami antyradzieckimi w latach 1918-1938»; «Z dziejów stosunków polsko-radzieckich» t. III, st. 262-290.

14. «Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich», t. III, st. 313.

вимагало і наказувало стреміти до могутньої Польщі, яка могла б опертися обидвом сусідам.

Юзеф Пілсудскі побоювався, що в Польщі з історичними східними границями з 1772 р. більшість непольського населення може спричинити скорий упадок польської державности, а тому він видвигнув гасло федерації народів Східної Європи, хоч сам федералістом не був. Це була радше політика відгородити польську державу від Росії рядом малих буферних державок під протекторатом Польщі.

По закінченні польсько-російської війни трактатом в Ризі польський уряд не закинув ідеї створення федерації нових народів, які вирвалися з царського, чи большевицького ярма. Це були ідеї «прометеїзму», забезпечити могутність Польщі в союзі зфедерованих народів сх. Європи від Балтійського до Чорного морів — на ділі узалежнених від Польщі. Прометеїзм в польській політиці передбачував тимчасовість большевизму, який не розв'язав національного питання, а тому національні зриви поневолених народів мусять довести до упадку й розподілу большевицької федерації.

Осередком прометеївського руху серед українського угруповання став Український Науковий Інститут у Варшаві та група осіб з попереднього уряду УНР, що мала нести ідею незалежності Української Народної Республіки, яка тільки часово втратила свій суверенітет.

Незалежно від того, що українська еміграція в Польщі була найбільша, польський уряд її упосліджував в порівнянні з іншими угрупованнями. Для українських військовиків у польських таборах польський уряд не показався союзником. Життєві обставини в таборах були дуже важкі, спеціально в ділянці прохарчування, смертність дуже висока, не було можливості одержати працю, щоб дещо поліпшити життєві умовини.

Історію вищезгаданого уряду УНР на еміграції треба поділити на два періоди.

Перший період обіймає міжвоєнний час від 1922 р., коли це політичне угруповання утворилося у Франції, аж до вибуху Другої світової війни.

Діяльність цього уряду в тому періоді була дуже активна, мала багато прихильників, головню з-посеред зазбручанської еміграції, яка й надалі була переконана, що большевизм як тимчаове явище не закріпиться і буде можливість здобути незалежність Української Народної Республіки, Польща буде нашим союзником, нам допоможе.

Вони погоджувались, що західні землі залишаться при Польщі. При кожних нагодах діячі того уряду підкреслювали, що вони є соборниками, однак під тодішню пору (тодішні політичні обставини) соборність не мала реальних основ — являлася утопією.

Це було даліше признавання границь між Польщею і Україною з Варшавського договору (22-го квітня 1920 р.) та його легалізацією. Не brano під увагу, що згаданий договір був фактично анульований польським урядом в Мировому договорі в Ризі (18-го березня 1921 р.), яким він правно визнав УССР самостійною державою, бо УССР в тому часі формально була самостійною державою, а СССР був утворений щойно 30-грудня 1922 р.

Сама форма Варшавського договору, його таємничість, брак оголошення та ратифікації, доводили, що він тільки став документом в користь польської пропаганди на Міровій Конференції. Сам Ю. Пілсудський і польські діячі говорили, що він поляків не обов'язував.

Це однак не перешкоджувало польським міністрам пізніше говорити, що українці є на схід від Збруча, а на захід від нього є тільки «русини». Коли це було для поляків корисним, вони покликувались на постанови Варшавського договору, що границя між двома сусідніми державами була «узгоднена з українським урядом».

Польський міністер віровизнань і освіти Маріян Зинрам Косцялковський пригадав це делегації українських послів, які мали з'ясувати стан українського шкільництва на Волині. На запити послів він так відповів:

«Я не буду дискутувати про Волинь, як про українську землю. . . Це ні до чого не доведе і ми тут з вами спільної мови не знайдемо. Не заперечую, що на Волині є етнічна маса, яку Ви називаєте українцями. Зрештою, я лише з куртуазійних мотивів вживаю терміну 'українець', замість 'русин'. Але зрозумійте, панове, що це є польський край і для нього єдиний шлях — це повна асиміляція. І Ви, мої панове, замість того, щоб допомогти урядові, роз'ятруєте справи, які вже мохом поросли. Прошу, не вважайте мене українофобом. Я не є ворогом української нації. Але ця нація живе поза кордонами польської держави. Я не відмовляю права населенню говорити тою мовою, якою вона хоче, але державна мова є польська і лише в тій мові може відбуватися наука в школах»¹⁵.

Польський політик і к. амбасадор у Берліні Роман Кроль видав в 1939 р. книжку п.з. «Завваги про польську політику», в якій він так відмічав напрямні польської політики:

«Червона Русь і польська частина Волині мусять стати цілковито польськими. Маємо до того повне право, тому, що ми підписали про це умову з українським народом і ця умова стверджує, що Україна є на схід від наших кордонів. Білоруси повинні розплинутися в польському морі, як одна із галузів нашого народу і ніщо не стоїть тому на перешкоді. Але це треба робити швидко, щоб у випадку якоїсь зміни цей елемент не був чужим в наших кордонах».

Під час дебат на згаданих вище конференціях українські делегати признавали, що пацифікацію викликали акти терору УВО і вдовольнялися заявами польських делегатів проф. Дембінського і Стронського, що польський уряд переведе слідство й винних покарає, що очевидно залишилося на папері.

Прикладом ворожого наставлення поляків до українства було нищення православних верков на Холмщині, коли польська адміністрація в 1938

¹⁵ Євген Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», стор. 223-224.

р. (травень-липень) розвалила за неофіційними підрахунками 167 православних церков.

Між знищеними церквами були дорогоцінні старинні пам'ятки церковної архітектури та знаряди релігійного культу. Людей змушувано переходити на католицьку віру латинського обряду, неповинних людей бито та видалювано з їхніх осель, священників карано високими гривнями або в'язницею.

Ця акція польського уряду перевищувала всі поняття дикунства, як це подав звіт посла Володимира Кохана, який особисто бачив зруйновану старинну церкву в селі Павловича грубешівського повіту.

«Приїхавши на місце, я побачив не то більше, як припускав, але більше, як могла б сплести моя уява. Я побачив руїну церкви, порозрізані стовпи, сокирами порубані образи з іконостасу, погнуті, і попереломувані хрести. А на румовищах помарнілі, чорні обличчя людей, котрі з плачем і зойком кинулися до мене, коли я став перед місцем dokonаного святотацтва.

Перше моє враження було таке сильне, що годі було себе опанувати. Щоби закрити своє зворушення, я мусів на якийсь час відірватися від людей. І аж тоді відчув я це незрозуміле для мене страхіття останніх переживань павличан, тоді відчув я силу молитви предків з-перед 300 років, що фундували цю церковцю, перемінену злобою людей в страхітне румовище, і піді мною увігнулися коліна. Я молився разом з тими нещасливцями, нашими братами холмцанами. За що молився — не знаю, бо це була радше хвилина глибокого, релігійного екстазу на місці румовища Божого дому, на місці нечуваного злочину»¹⁶.

Незалежно від вище наведених прикладів, члени уряду УНР залишилися на давніх переконаннях.

З публікацій «Державність чи гайдамаччина?» довідуємося, що для здобуття самостійності мусимо зректися соборности, яка в даний момент являється утопією. Справа забезпечення прав національним меншостям є завданням самих меншостей добитися своїх прав від польського уряду, що представники уряду УНР не можуть вмішуватися у внутрішні справи польської держави.

Вони закликали не доводити до загострення між галицькою людністю та поляками, бо це може відбитися на «основній боротьбі за державність України». Коли в 1938 р. по українських осередках у вільному світі відбувалися численні демонстрації та протести проти руйнування поляками православних церков на Холмщині, діячі зі згаданого вище угруповання і навіть під їх впливом деякі організації не брали участі¹⁷.

(Закінчення буде)

16. Євген Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», стор. 396-399.

17. Євген Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», стор. 235.

Богдан ЯКИМОВИЧ

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ СИМВОЛІКУ — ГЕРБ, ПРАПОР ТА ГИМН

За Альманахом літератури, мистецтва і громадського життя
«Пороги», вид. УАНТІ, 1989

Герб — тризуб

Перші зафіксовані в історичній науці зображення тризуба відносяться до рубежу X-XI ст. — часів князювання у Києві князя Володимира Великого. Зображення, яке дуже мало відрізнялося від офіційно прийнятого герба Української Народної Республіки (УНР), відоме з археологічних розкопок. Знак у формі тризуба мали срібні монети князя Володимира, його синів Святослава і Ярослава Мудрого. Він є у гербі Анни Ярославни, королеви Франції¹. Аналогічне клеймо має і цегла, знайдена при розкопках Десятинної церкви у Києві.

Тризуб зустрічається і на трапецієвидних підвісках, виявлених під час археологічних розкопок у Новгороді, причому зображення на одній з них у всіх деталях співпадає із зображенням знаків срібних монет Володимира². Крім того, підвіски зі знаком тризуба і ускладненим рисунком знайдено: одна у Києві, одна в Белгороді, одна на Рюриковому городищі, одна в Новгороді³.

Матеріали археологічних розкопок проводяться в багатьох істориків, в т. ч. М. Грушевським в його «Ілюстрованій історії України» (Київ-Львів, 1912), в статтях і монографіях російських советських істориків В. Рибакіна, В. Якіна та інших, а також карбовано в серії значків «Русские войны X-XIII ст.» (В., 1980).

Одної думки щодо значення тризубу вчені не мають. Однак, очевидно, він був знаком князівської влади Рюриковичів. Є думка про скандинавське походження знаку, а підвіски з тризубом, як припускав В. Рибакінов, могли бути знаками князівської адміністрації за типом татарських. А. Молчанов припускав, що вони були печатками дипломатичних і зовнішньоторговельних представників Київської Русі у відносинах з Візантією та іншими державами⁴.

Проте тризуб не був офіційним гербом Київської Русі в сучасному розумінні. На думку академіка І. П. Крип'якевича справжні герби до нас прийшли із західних країв і вперше зустрічаються у Галичині в XIV ст. Тоді гербові відзнаки стали загальноновживаними. Їх знаходять на печатках галицьких бояр, свої гербові зображення мають окремі міста. Наприклад, місто Володимир-Волинський мало знак св. Юрія. Приблизно в цей час з'являється герб Галицької держави — Лев⁵.

Відзнаку у формі тризуба використовували українські частини у складі австрійської армії — так звані Українські Січові Стрільці — під час Першої світової війни. Тризуб став також своєрідним орденом — відзнакою

за хоробрість в Українській Галицькій Армії (УГА). Очевидно, в деякій видозміні протягом певного часу існував тризуб і в ЧУГА (Червоній Українській Галицькій Армії).

Як державний герб УНР, тризуб на синьому фоні введений законом, прийнятим Українською Центральною Радою у Києві 1-го березня 1918 року. У проекті Конституції УНР, представленому Конституційною комісією 1-го жовтня 1920 року, в артикулі (статті) 9 записано:

»Державним гербом Української Держави є тризуб золотої барви на синьому тлі. Право вживання державного гербу мають виключно державні установи«⁶.

Закон Ради Державних Секретарів про самостійність українських земель Австро-Угорської монархії від 12-го листопада 1918 року передбачав для Західньо-української Народної Республіки (ЗУНР) герб у вигляді золотого лева на синьому фоні, обернутого вправо. Від часу проголошення об'єднання УНР і ЗУНР (так зв. акт Соборности України, проголошений в Києві 22-го січня 1919 року) державним гербом став золотий тризуб на синьому тлі.

Символіку із зображенням тризуба в 20-40 роках XX століття використовували різні політичні угруповання Західньої України — праві й ліві — в тому часі, з деяким різновидом, і Організація Українських Націоналістів (ОУН).

Прапор жовто-синій

Єдиної думки щодо походження синього і жовтого кольорів, як національних барв України, немає. Дехто вважав їх скандинавського походження (прапор Швеції — жовтий хрест на синьому полі), дехто веде початок від часів Київської Русі як традиції норманів. Однак точно стверджувати це особливих підстав немає, матеріяльні знахідки часів Київської Русі відсутні.

Жовто-сині кольори дістають своє поширення на західніх українських землях в XIX ст., зокрема на гербових відзнаках. Якщо в Києві, очевидно, під польським впливом починають входити до геральдики білий і червоний кольори (білий архангел Міхаїл на червоному полі), то в гербах Львівщини, Поділля, Холмщини, Закарпаття зустрічають саме синій і жовтий кольори. Червоний колір Київської землі трансформувався з часом у малиновий прапор запорізьких козаків (XV-XVI ст.). Проте, окрім малинового прапора, козацькі полки мали прапори різних кольорів, в тому числі жовті, сині, зелені та інші. Жовті і сині барви найчастіше зустрічаються в козацькому одязі часів визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Жовтий і синій кольори як державні барви УНР 1920 року записано

Артикул 10

Державними барвами Української держави є барва синя і жовта.

Артикул 11

Прапор військової фльоти є синьо-жовтий з державним гербом золотої барви в лівому розі синьої частини прапора.

Прапор торговельної фльоти є синьо-жовтий»⁷.

* Підкреслення наші — Редакція «В.Ш.».

Вибір кольорів був умотивований такими міркуваннями: символами України є пшеничне поле (жовтий колір) та чисте небо (синій колір). Такі ж кольори мав і прапор ЗУНР, ухвалений законом про самостійність українських земель Австро-Угорської монархії (листопад 1918).

Прапор Організації Українських Націоналістів (ОУН), створеної у Відні в 1929 році, і Української Повстанчої Армії (УПА), як політично-військових угруповань, мав червоно-чорний колір.

Як національний прапор українського народу, жовто-синє знамено було визнано окупаційною владою панської Польщі в Галичині (20-30 рр.). Прапор вивішувався на різних народніх зборах з приводу відзначення національних свят, святкування роковин Тараса Шевченка тощо. Було багато випадків, коли з хлібом-сіллю та жовто-синім прапором цілими селами у вересні 1939 року селяни Галичини зустрічали советські війська, що однак скінчилося трагічно для організаторів цих зустрічей — невдовзі всі вони були репресовані і знищені сталінським режимом.

Гимн «Ще не вмерла Україна»

Слова національного гимну «Ще не вмерла Україна» написав у середині 60-х років XIX століття відомий український поет, етнограф, фолклорист, член Російського Географічного Товариства (1873), лавреат золотої медалі Міжнародного географічного конгресу в Парижі (1875) та Уваровської премії Петербурзької Академії наук (1879) Павло Платонович Чубинський (1839-1884)⁸. Поезія швидко розійшлася в народі, також інтелігенції, студентів гімназистів і один час навіть приписувалася перу Тараса Шевченка. Музика написана видатним західноукраїнським композитором і диригентом Михайлом Вербицьким (1815-1870)⁹.

Слід зазначити, що в тексті гимну, найбільше установленому і канонізованому, дві строфи належать поетові Миколі Андрієвичу Вербицькому, а крім Михайла Вербицького, до слів П. Чубинського музику писали ще й інші українські композитори, зокрема К. Стеценко.

«Ще не вмерла Україна» не був єдиним гимном. Як національний гимн вважався також «Заповіт» на слова Тараса Шевченка. «Вічний революціонер» (сл. Івана Франка, муз. Лисенка), «Не пора» (сл. І. Франка, музика Д. Січинського). Свої два гимни «За тебе, Україно» (сл. В. Шурата, муз. С. Людкевича) мали українські емігранти в Америці і Канаді. В Галичині, окрім «Ще не вмерла Україна» і «Заповіту», на урочистостях співали також гимн «Не плакати нам» (сл. Гордого, муз. І. Кашаковича) та давній галицько-український гимн «Мир, вам браття» (сл. Гупалевича, муз. Д. Січинського) та ін. Прекрасний монументальний гимн «Боже великий, єдиний, нам Україну храни» — муз. М. Лисенка.

Особливо широко вживався гимн «Ще не вмерла Україна» в роки встановлення влади ЗУНР і УНР, однак спеціального закону, який би монополізував як єдиний державний гимн, не було.

Польські окупаційні власті не заперечували співати гимн «Ще не вмерла Україна» під час урочистостей в 20-30 роки XX ст. в Галичині.

Гимн Організації Українських Націоналістів (ОУН) — «Зродились ми великої години». До речі, керівники ОУН досить скептично відносяться до змісту гимну «Ще не вмерла Україна».

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля,
Ще нам браття молодії, усміхнеться доля,
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануем і ми, браття, у своїй сторонці.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому,
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька доспіє.

А завзяття, щира праця свого ще докаже,
Ще ся воля в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відіб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж ворогами.

Душу тіло ми положем
За свою свободу.
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

Музика і текст подаються за виданням: «Українські гимни», Сшиток І. Зібрав Е. Турутула. Київ-Ляйпціг-Коломия-Вінніпег. Видавництво України (1920).

Література

1. Рибаків Б. А. «Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси». С. А. 1940, VI. с. 239, рис. 31-38; Крип'якевич Т. В. «Герб України». Накладом товариства «Просвіта» — Львів, 1933.

2. Седова М. В. «Ювелирные издания древнего Новгорода» (X-XV вв.) М., Наука, 1981, с. 36; Якин В. Л. «...печати из Новгородских раскопок». Вид. 1956, ст. 158.

3. Рибаків Б. А. — Вказана праця.

4-5. Молчанов А. А. «Подвески со знаками Рюриковичей и присхождение древнорусской буллы», — в книге: «Еспомогательные исторические дисциплины» — Москва, 1975, стор. 69-91; Крип'якевич Т. П. — вказана праця.

6. Устрій Української Держави. «Проекти Конституції Української Народної Республіки (Держави)». Заходом і коштом Всеукраїнської Національної Ради. З друкарні Ставропігійського Інституту — Львів, 1920, — стор. 34.

7. Устрій Української Держави. «Проекти Конституції Української Народної Держави». Коштом і заходом Всеукраїнської Національної Ради. З друкарні Ставропігійського інституту — Львів, 1920, стор. 34.

8. «Краткая литературная энциклопедия» в 9-ти томах. Т. 8. М., 1975, стор. 550.

9. «УРЕ» (в 12 томах). Т. 12, К., 1978, стор. 184.

10. «Українська муза. Поетична антологія» (під ред. Коваленка О.), К., 1908-1909, стор. 338-390.

Ігор КІЧАК

НА МАРТИНЕСІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

(Де кілька слів автора до читачів)

У двох випусках альманаха «Карби гір» читачі одержали можливість ознайомитися із статтями про Троянь і Велику Сколотську державу — найдавнішими державами предків нашого народу, які існували за багатовікову до всім відомої Київської Русі. У нас ці теми не опрацьовано, і загалом нашого громадянства майже нічого не знає про нашу найдавнішу історію. Тема Трояні та антиків і тема Великої Скитії, власне, ще не мають остаточного розв'язання. Наприклад, в першому томі «Радянської Енциклопедії Історії України» про назву «анти» сказано (за підписом М. Ю. Брайчевського) так: «Значення і походження терміну досі не з'ясовані». Я запропонував власне розв'язання питання, пов'язавши його з розгадкою загадки Трояні і побачивши в скитській добі попередників трьох складників антської Трояні.

Обидві теми я опрацював з остаточними висновками у квітні 1982 року, і тоді ж моїм листуванням з цих проблем зацікавилися люди з Івано-Франківського обласного управління КГБ: у квітні мене вдома відвідав тов. Петренко, а в серпні того ж 1982 року на заводі в кабінеті начальника цеху мав зі мною розмову на наукову тему тов. Маслій. Останній свою розмову закінчив словами «я вам завидую». Між обома розмовами в липні 1982 року в мене вдома — незрозумілий обшук після того, як перед тим, у червні, я відіслав до львівського журналу «Жовтень» свою статтю про Троянь «Ще раз про одну згадку в нашій історії»^{*}.

Стаття була запланована до друку на 1983 рік, а в 1984 році «підготовлена до друку» і поставлена на чергу, але друком так і не появилася. Тим часом, восени 1983 року я помітив, що в десяти метрах від мого дому на території Ремонтно-будівельного управління ч. 2 розташувалися якісь люди. 24 грудня 1983 року над Чорним потоком (такий потік протікав біля Коломийського районного суду), якраз коло РБУ, перед 7-ою годиною темним зимовим вечором мене перестріли два товариші, один з яких освітвив мене обличчя на віддалі витягнутої руки, а що робив другий в цей момент (а був він трохи віддалік — метрів на 10-12) я не бачив. Правда, я прослідив, як вони обидва відійшли згодом на територію РБУ ч. 2. А через півдобу у мене сильно заболіло серце, швидка медична допомога, викликана вранці на завод, де я працюю, встановила в мене інфракрит міокарда, і я відстався додому. Коло третьої години ночі я вже був при

^{*} Названа в тій статті наукова праця Шановного Автора була надрукована в п'ятому числі «Визвольного Шляху» за 1984 рік, а праця «2500-ліття Сколотської Держави» — в третьому числі за той же рік. Обидві ці праці надруковано під прізвиськом Ігор КИЧАК, замість КІЧАК.

високій температурі, а друга швидка медична допомога доставила мене вчасно в лікарню, де встигли зробити аналіз крові, потім переливання і врятували мене від неминучої смерті. Виявилося, що у мене був бактеріальний шок, який я отримав у результаті зіткнення з бактеріальною хмарою стафілококів. Після того, як я опинився в лікарні, підозрілі квартиранти з території РБУ ч. 2 вибули. Як я вижив і зайнявся питанням про те, хто, де і коли написав «Слово о полку Ігоревім». Виявляється, разом зі мною була зроблена спроба похоронити дві мої наукові ідеї з усіма аргументами. Контраргумент був застосований найсильніший, але він тільки переконав мене у власній правоті. Публікацію статей про Троянь і Сколотську державу я вважав гарантією особистої безпеки.

У нас ця публікація в найтишлішій формі була, нарешті, здійснена журналами «Всесвіт» (ч. 2, 1988 р.) і «Україна» (ч. 42, 1988 р.). З 1988 року пройшло вже п'ять літ, багато чого змінилося в нашому суспільстві. І хіба вже минулися часи, коли за наукові дослідження можна було поплатитися життям. У фіналі всієї цієї історії трапилась ще така історія.

В серпні 1984 року, після місячної відсутності в Коломиї, повернувшись з відпустки до залишеної всіма нами хати, я виявив сліди перебування у хаті чужих людей. На споді замкненої на ключ шафи, між ілюстрованими настінними календарями, в одному з них виявилася підпільна бандерівська брошура з машинописним текстом на 31 сторінку, видання 1948 року. Брошуру, звичайно, я спалив, а що «дарунків» могло бути більше, то я в розмовах на заводі з різними людьми повідомив, що чекаю обшуку, отже, якщо в мене щось ще подібного знайдуть, то це не буде моє. Обшуку не було, отже, мої слова дійшли за призначенням. А вже наступного року почалася перебудова, яка принесла і нове мислення.

Мої дослідження мають не тільки наукове значення, але й світоглядове. Якщо ми всі усвідомимо власне 1600-2500-ліття, то будемо інакше думати, розуміти і почуватися не гірше стародавніх римлян і греків.

Знання свого минулого обов'язково повинно піднести на вищий рівень нашу національну свідомість, яка в свою чергу запевнить нашому народові краще майбутнє.

21.10.1988 р.
м. Коломия

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

*Слово, виголошене 10 вересня 1989 р. на оселі «Київ» (Канада)
з нагоди Українського Дня, присвяченого роковинам Шевченка*

Людська мова існує віками й віками привертає до себе увагу людей учених та невчених. Різні люди по-різному підходили до мови й по-різному її тлумачили. Дехто розглядає мову як дзеркало історії народу; дехто — як скарбницю мудрости народу; дехто — як дзеркало мудрости народу; дехто — як дзеркало характеру й психології народу. І кожен з них має рацію.

Справді, візьмим такі «питомі» українські слова *баштан, базар, майдан, гарбуз*. Ці слова є запозиченнями з тюркських мов, і наша мова засвоїла їх, найімовірніше, за часів татарської навали. А такі слова, як *хутко, мжичка, скаржитись* свідчать про польський вплив. У Канаді й Америці наші мовці вживають низку англійських слів, деякі з них потрапляють навіть до газет. Наприклад: *слайди, мідія, пічеси, стейти*. Отже, мова, дійсно, відбиває певні історичні обставини життя народу. Заразом мова це скарбниця народної мудрости. Пригадаймо собі короткі мудрі вислови, що ми їх не вичитали з книг або підручників і не почули на телевізії, а — з уст своїх батьків та старших родичів: *Береженого й Бог береже, Вік живи — вік учись!, Шила в мішку не сховаєш, Хто рано встає, тому й Бог дає, На силювання нема милування*. Так наша усна мова передавала з покоління до покоління досвід, набутий за віки. Мова відбиває й матеріальну культуру народу. Ми кажемо: *сидить, як на корові сідло, баба з воза — кобилі легше, не нюхав пороху, був і на коні й під конем*. Ці вислови взято з життя й досвіду наших предків-хліборобів, яким не було чуже й військове ремесло, а саме козацьке січове життя. Мудра приказка «Де відвага, там і щастя» відбиває певні риси народного характеру.

Іншими словами, мова це душа народу, це невід'ємна прикмета кожного народу. Заберіть у народу мову й не стане народу. Тож нема нічого дивного, що у нас так багато говориться про мову, про те, щоб вона не занепадала й не зникала навіть тут, у вільному світі, серед чужинців.

Те, що без мови нема народу, добре розуміли наші національні пророки.

Шевченко був тим першим нашим пророком, хто це зрозумів і дбав за долю української мови. Коли з'явилися «Народні оповідання» М. Вовчка, українського друкованого слова майже не було, це була одна з перших ластівок національного відродження на Наддніпрянщині. Ось що написав Шевченко письменниці про її творчість:

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благов,
Щоб наша правда не пропала,

Щоб наше слово не вмирало;
І виблагав. Господь послав
Тебе нам кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих! Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи мое побите
Убоге серце, неукрите,
Голоднее. І оживу,
І думу вольною на волю
Із домовини воззову.
І думу вольною... О доле!
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову.

Шевченко заповів поколінням українців берегти, збагачувати й ширити сфери вжитку рідної мови. Цей заповіт, цей біль і мука припали до серця наступним поколінням. Один з наступників Шевченка — поет О. Олесь — писав:

О, слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О, слово! Будь мечем моїм!
Ні... сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

І Шевченко, й Олесь, й інші наші видатні особистості, вказали шлях, якого має триматися кожен, хто хоче зватися українцем. Хочеш бути українцем, — бережи й поширюй свою рідну мову! Це, коли хочете, заповідь. І цієї заповіді мусить додержувати кожен українець.

Українська мова має незвичайний чар і привабливість. І цей чар і привабливість відчує кожен українець, який навіть змалку не навчився говорити рідною мовою. Я згадую своє власне дитинство.

Я провів перші роки свого життя в Одесі, найбільш русифікованому місті України. До школи я пішов за часів славної, а заразом сумнозвільної, «українізації», але наша школа ще повністю не українізувалась, і заняття у перших класах ведено російською мовою. Цією ж мовою ми — діти українських батьків — спілкувалися між собою. Але всі ми знали, чули й мали контакт з мовою батьків і старших родичів — з мовою українською. Досить згадати пісні, що лунали вечорами в міських парках або на родинних святах, коли не своїх, то сусідських.

Цей «пісенний грім батьків» і досі лунає в моїх вухах:

Було б тобі, моя рідна мати,
Тих брів не давати,
Було б тобі, моя рідна мати,
Щастя й долю дати!

або:

Поза лугом зелененьким, поза лугом зелененьким
Брала вдова льон дрібненький. . .

Шкода, що я можу відтворити лише слова, коли для повної картини потрібні ще й «грім» співаків та музика мелодії. Ця картина — слова разом з мелодією заспіву, підхопленою «громом» хору — створювали в нашій дитячій уяві окремий небуденний світ — світ української мови. Цей світ був безмежно привабливий. Можливо, що дальший біг життя знівелював у багатьох з нас це уявлення, цю неповторну привабливість української мови, але тоді ще цю привабливість у наших дитячих душах не було знищено. І я пригадую, як ми — учні — просили нашу вчительку давати нам українські лекції. Десь раз на тиждень учителька витягала українську читанку, й ми по черзі читали з неї українські тексти. Це була незвичайна читанка й незвичайні тексти! Я досі пам'ятаю, хоч цього й не вимагали, такий дитячий віршик:

«Чого, друже, так збілів?
Що з тобою сталося?»
«Ох, за мною через став
Аж сто вовків гналось!»
«Що з тобою — сто вовків?
Та б село почуло».
«Ну, нехай, коли не сто,
А п'ятдесят було».
«Та й п'ятдесят диво в нас,
Де б їх стільки взялось?»
«Ну, нехай уже, нехай,
Але десять гналось».
«Та і десять не було,
Знать, один усього?»
«А як один, аби вовк,
Страшно і одного».
«А, може, то й не вовк?»
«А що ж то ходило:
Таке сіре та мале,
А хвостик, як шило?»

Чим приваблювала нас, дітей, що говорили вже мовою російською, українська мова? Мені здається, що мова, як і музичний твір, має свою тональність. Цю тональність створювала дуже проста й легка побудова речень, як можна побачити з наведеного віршика. Цю тональність ми відчували також у назвах місяців: *лютий, квітень, жовтень*; у назвах квітів: *кручені паничі*; у назвах ігор, речей та явищ: *довга лоза, живе срібло, Великий віз* (бо сузір'я таки нагадувало воза).

Такою зайшла українська мова у наш дитячий світ. Українська мова має свою самобутню тональність, і цю тональність, коли її донести до свідомости, мусить відчувати кожен українець і кожна українка. діти українських батьків тут у вільному світі так само мусять відчувати цю тональність, і ця тональність мусить їх приваблювати.

«Мусить, а не приваблює» — скажуть мені мої слухачі. І це буде також правда. На це є багато причин — некваліфікованість учителів, брак порядних підручників тощо — й існує багато приписів, як цьому лихові зарадити.

Дозволю й собі висловити один такий припис.

Ми живемо в іншомовному оточенні, але це не повинно відбивати у нас охоту зберігати рідну мову від забуття. У вільному світі є всі можливості розвивати хай яку діяльність. Нам треба піднести престиж української мови серед нашої громади, насамперед серед молодого покоління. Потрібен, коли хочете, культ української мови.

Для цього, передусім, потрібні організаційні заходи, потрібно переглянути структуру наших таких численних у діаспорі організацій. Структури цих організацій склалися ще тоді, коли їхнім членам не загрожувала асиміляція, деукраїнізація. Тепер така загроза існує, і варто подумати й подбати, щоб кожна наша громадська організація — жіноча, добродійницька, спортова, комбатантська, молодь та й політична — мала у своїй структурі референта української мови, добираного з найкращих знавців та практиків нашої мови. Це надто конечне у молодечих організаціях.

Що б такий референт мав робити? Нема сумніву, що в кожній організації існують такі чи такі мовні проблеми, що їх референт має розв'язувати. Але головним завданням референтів української мови, на мою думку, було б регулярне скликання усіх членів даної організації на збори, присвячені мові. Для молодечих організацій на таких зборах варто практикувати читання творів Шевченка, які є енциклопедією та біблією кожного українця. Твори Шевченка, та й не тільки Шевченка, не завжди зрозумілі молодим читачам вільного світу. Але треба зробити лише два-три пояснення застарілих чи маловживаних, або й позичених з російської мови слів, а також пояснити імена й географічні назви, що трапляються в тексті, і Шевченкове слово дійде до серця молодих українців, які здобувають або здобули іншомовну освіту. Такі пояснення саме й робитиме референт української мови на зборах, присвячених читанню творів Шевченка.

Звичайно, що творча уява й винахідливість кожного окремого референта допоможе йому чи їй знайти свої власні шляхи популяризації української мови серед молоді діаспори. Можна уряджати ігри, змагання, колективне написання листів в Україну тощо. Людська винахідливість, як знаємо, не знає меж, а у сфері мови й поготові.

З досвідом своєї праці референти української мови можуть знайомити широку громадськість через пресу, на зборах і здвигах, а також на конференціях, присвячених діяльності референтів.

Рік 1989 проголошено Роком Української Мови. І саме в цьому році належало подбати, щоб не тільки цей рік, але й усі наступні роки нашого життя в діаспорі були Роками Української Мови!

Роман КУХАР

ДО 50-РІЧЧЯ ВІДКРИТТЯ УНІВЕРСИТЕТУ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ (1939-1989)

Довго боролось наше населення Західньої України за свій власний університет. Українська молодь середніх і вищих шкіл пройшла тернистий шлях освіти в системі польського, абож опанованого поляками ще з австрійських часів, шкільництва в Галичині. За кожную нову українську гімназію доводилось українцям довго вести завзяту боротьбу. А що ж говорити про високі школи, власний університет? До 1867 р. Львівський університет мав німецький характер, та згодом, з уваги на постійний зріст польських політичних впливів, став підпадати щораз більшій польонізації. Хоч були в ньому українські катедри й доцентури, проте габілітація українців на доцентів натрапляла на великі урядові труднощі, а до створення рідного університету треба було переборювати часто непрохідні перешкоди. Вистачить згадати злопам'ятні польські погроми у зв'язку з українськими домаганнями заснувати свій університет у Львові, що датуються кінцем 19-го сторіччя. Те насилля мало своїми наслідками відому сецесію 440 українських студентів Львівського університету в 1902 році. З того часу скроплені кров'ю змагання за українське високе шкільництво не припинялись аж до вибуху Першої світової війни. Найвищої точки досягнула боротьба наших студентів за право на свій університет у подіях з 1910 р. Під час сутички між студентами української й польської національності поляг 1-го липня 1910 р. від польської кулі у стінах Львівського університету член Українського Студентського Комітету Адам Коцко.

Коли ж у рамках придунайської монархії можлива хоч боротьба за заснування українського університету, то в неприродно змонтованому і нестійкому державному конгломераті, що ним стала, при всіх своїх великодержавних аспіраціях і справжніх тоталітарних, недемократичних порядках, післяверсальська Польща, не було вже навіть мови про якусь хоча б скромну розв'язку високошкільної проблеми для українців.

Зайнявши в 1918 р. Львів, поляки знесли у Львівському університеті всі наявні там до того часу українські катедри й доцентури. Польська влада не тільки що знесла там 8 українських кафедр, які існували в тому ж університеті ще за Австрії, але й закрила в 1925 р. навіть українські приватні високошкільні установи, як наш Тайний університет і політехніку. Тільки наприкінці 1933 р. було відновлено одну катедру історії слов'янських літератур (в цьому й української), проте й цей курс читали польською мовою. Свого ж зобов'язання, згідно з законом з 26-го вересня 1922 р., щодо відкриття українського університету на території Західньої України Польща до свого розвалу в 1939 р. так і не виконала.

В останніх роках існування польської держави на українських землях

студійна політика Польщі докотилась до того, що українцям крайне неможливлі вступ до високих шкіл, особливо на відділи медицини, ветеринарії, політехніки, природничих наук, торговельної академії тощо. Таким чином, питання студій для української молоді було в рамках польської держави рішено негативно — остаточно й невідклично. Польська високошкільна система стала слухняним знаряддям шовіністичної польської великодержавної політики, в якій не знайшлося більше місця для узгодження найосновніших прав автохтонного українського населення.

З характером московсько-більшевицького ворога українського народу був український студентський світ, по цей і по той бік Збруча, добре знайомий. Адже боротьба з большевицькою Москвою належить до кращих традицій українського студентства. Пам'ятною історичною датою нехай послужить день 29-го січня 1918 р., коли український студентський курінь під команду студента Омельченка звів з большевицькими переважними силами бій під Крутами в обороні Києва. Бій під Крутами закінчився без належного успіху, смертю хоробрих юних воїнів на полі бою й розстрілом студентів — членів Куреня після большевицького здобуття Києва, алеж та невмируща подія набула для національного виховання тогочасного й майбутніх студентських поколінь України авреолі символу у змаганнях за душу й незалежність народу.

Якщо польська окупація західно-українських земель означала насправді дискримінаційну й нечувану ніде в культурному світі терористичну практику супроти так званих «національних меншин» у Польщі, то черговий московсько-більшевицький окупант ніс із собою не-московським народам, крім національної дискримінації й терору, ще гірше — біологічне нищення й винародовлення. Саме такі кінцеві спрямування можна було з усією чіткістю спостерігати з перспективи українського високошкілництва зразу за розгортанням большевицької окупації Західної України в 1939-41 роках. До такого усвідомлення ролі університету в советському, владою унапрямуваному, суспільстві дійшло трохи згодом, після першої, озоамілювальної бутафорії «національної формою» культури. Початкове захоплення західно-українського студентства, що виникало з як-не-як рідкісної обставини інавгурації студій на ймовірно своєму власному університеті, поступалося вже скоро духові певного настороження, що, у свою чергу, переходив у стан більш чи менш приховуваного спротиву ехидним національним займанцям, аж прорвався рішучою поставою — за всіляку ціну протидіяти нестерпним відносинам національної нівеляції і накидуваній советською імперіалістичною системою протиукраїнській студійній, взагалі виховно-освітній, марксісько-московській політиці.

Із відомої марксіської тези, що «буття визначає свідомість» — виходило ясно, що проти того буття, яке московський большевизм накидав поневоленим народам, треба було з усіх сил боротись, бо свідомість, виконувана підсоветським буттям, була рабська. Сутність крилатої советської фрази, що «українська культура має бути національна формою, а соціалістична змістом», виявляла достатньо, яке властиве значення приділювала режимна система справі української національної форми, що в советській дійсності виконувала виключно роллю пересувної декорації. З другого боку, було б неправильно думати, що зміст української підсоветської культури мав би начебто бути соціалістичним, в європейському

розумінні поняття соціалізму. Насправді ж українська національна культура в СРСР мала бути соціалістичною за змістом, згідно з московським практичним перетворенням соціалізму на старий московський общинний лад, однозначний із обмосковленням. На самому початку советизації Західньої України в 1939 р. наш студент тих пізнань іще не здобув, тоді бо було багато сподівань і дуже надила юні серця, спрагнені своєї рідної стихії, принесена зі східних областей пісня «Україно моя, Україно, золота твоя моя сторона...». Покищо творилась ілюзія виникання рідного національного життя.

Невдовзі після приходу советських військ на землі Західньої України осінню 1939 р., коли як-так налаштовувались перші заходи місцевої влади у Львові біля встановлення нормальних міських відносин, між іншими урядовими зарядженнями проголошено й набір студентів до тількищо відкритого Університету Івана Франка, що зайняв місце попереднього університету Яна Казимира за Польщі. Та заки дозволено майбутнім студентам записуватись на студії, відряджувано їх цілими групами до колишнього Народного Дому при вул. Рутовського, для дальшого призначення. Тут, в одній більшій залі неосвітленого тоді партеру, заваленій різним реманентом — головню військовими шинелями, шоломами, чобітьми й рушницями без набійних магазинків, вносили охотників на студії у списки «ударних бригад», обділивши їх шинелями, шоломами й опорожненими від набойів рушницями, формували таким чином відділи міліції особливого призначення, з наглядом біля різних праць при очищуванні бомбових зруйнувань в університетському доквіллі. Це мало бути одним із проявів громадянського обов'язку кандидатів на студії, водночас і їхньою вдячністю за привілей студіювати. Досвід таких безплатно відпрацьованих днів для своєї високошкільної установи продовжувано і згодом, у так званих «суботниках», де студентам в гуртожитках доводилось певну частину дня розвантажувати грузовики з вугіллям, переносити шкільне облаштування чи приймати з бази харчові продукти для їдальні їхньої установи. Туди не входили інші обов'язкові труди, накладувані на студентів, як участь у виборних кампаніях, активність у профспілкових та інших організаціях урядового характеру, прихильність у регулярних політичних мітингах, конкуренційні змагання за першенство в усіляких соцзмаганнях і олімпіадах, що так дуже завантажували скупий студійний час. Згодом посилилась акція за набір до комсомолу, а вже в недалекому часі настав призов до Красної Армії. Передсмак тієї гарячкової громадянської діяльності студента УССР відчували на собі вже тепер «добровільці» — висланці прочищувати післявоєнні зруйнування, перш усього — приуніверситетської Сикстуської вулиці.

Під керівництвом бригадира, що був у той же час і політруком, подавалась одна група «міліціантів» за одною до визначених ім «робочих участків». Спочатку треба було змобілізувати до праці біля вирівнювання розваленої бомбами вулиці місцевих мешканців. Це натрапляло на всякічасні перешкоди, бо або притягнені сюди люди відмовлялись різними аргументами від таких виснажливих трудів, або ж виконували роботу так невдатно і повільно, що самим міліціантам, за наказом бригадира, доводилось братись за джагани й заступити. Отак то проходили перші дні здобування собі морального права на студії — на нев'янучу пам'ять студійцям.

Тоді почергувались заповнювання особистих анкет кандидатів на уні-

верситетські студії, чому, здавалось, кінця не було. Якщо походження студента вказувало на соціальну неблагодійність, що не покривалася з робітничим або селянським походженням, у крайньому випадку з родинним запіллям «трудової інтелігенції», тоді про студії такому кандидатові не було й мови. Наприклад, діти священників чи видатніших наших громадян стояли часто перед непереможними труднощами у прийнятті на університетські студії та здобуванні собі вищої освіти.

Нарешті, за довгим процесом виповнювання студійних анкет та вслід за мозольними трудовнями, визначували деканати тогочасної університетської управи, що її очолював тимчасово, до приходу ректора Михайла Марченка, академік Кирило Студинський, вступні іспити по окремих факультетах університету — філології, історії, права, і т.д. Викладачі й науковці громадського стажу й педагогічного досвіду, як от проф. Василь Сімович, академік Михайло Возняк, вірилось, давали достатню запоруку належного рівня студій. Такі сподівання пов'язувало головно зі студіями української філології, університетської дисципліни, не то що занедбаной до того часу, але яка насправді досі й не існувала у програмі Львівського університету. Не дивно, що тепер до неї тягнулись непроглядні ряди нашого студентства, либонь найчисельнішого відсотково з усіх студентів Університету. Це вказувало на негасну жагу рідного слова і знань з обсягу такої суттєвої в українознавчих студіях ділянки. Перед вітринами в коридорах першого поверху університетської будівлі, праворуч від Авлі, купчились сотні кандидатів у студенти, намагаючись відчитати свої прізвища з довгих списків прийнятих на студії. З цілої маси тих, що приступали до іспитів, подаючись на окремі факультети, співмірно лиш не багатьох вибраних прийнято, та й то назбиралось їх на сам відділ української філології сотні. Аби вможливити участь у приписаних мовних курсах такої чисельної аудиторії, розділено її на групи, за принципом вибраної побічної мови в головній дисципліні української філології, наприклад німецької, англійської, французької. І так, з переборами у трудних народинах української високошкільної установи, почались перші курси 1939-40 семестру по різних факультетах Університету Івана Франка у Львові.

Як виявилось уже невдовзі, головний предмет обраних індивідуально студій, як от філологія, історія, право, фізика й математика, були лиш умовно головними, бо невід'ємною частиною кожної з тих дисциплін стали в советському університеті типічні для режиму предмети, *conditio sine qua non* першої важливості — історія ВКПб (Всесоюзна Комуністична партія більшовиків), марксизм-ленінізм, діалектичний матеріалізм (діалект) і російська мова. Без тих, вивчених напам'ять і переіспитованих у найважчих з усіх ригорозах знань, зрештою — чужих головному предметові пропагандивних курсів, студентам не зараховувалося здобутків даного семестру. З чотирьох традиційних відділів європейського університету ще з часів середньовіччя, а саме Теології, Філософії, Права й Медицини, советська система виключала з університетської структури, а замість неї перенизала всі інші відділи своєю марксісько-московською «теологією». В короткому часі стало кожному студентові ясно, що студії в університетах СРСР не мали метою шукати істини, універсальної правди, чи здобувати об'єктивні знання, основані на джерельних відомостях і аналітичних дослідках, а їхньою справжньою ціллю було готувати кадри стереотипних, за советськими стандартами мислячих, партійно керованих працівників, типу робітників-апаратчиків, лояльних випусників советської, комуністич-

ної унапрявленої, освітньої машини. І новітня советська «номенклатура», бездушна бюрократія, є вислідом того роду «освіти». Що таким чином викривлений у користь советсько-московської доктрини навчальний процес ішов явно врозріз із основними підвалинами безсторонньої науки й розминався, часом діаметрально протилежно, з історичною правдою, стало очевидним не лише з курсів історії, перелицьованої на лад і догоду советської влади, але й із усіх інших студійних предметів. Вислужників советсько-московського режиму представлявано, як заслужених добродійців народу, а національним героям прищиплювано клеймо зрадників. Навіть навчання загальної лінгвістики, такої точної наукової дисципліни, не вбереглося за нових советських умов від типічної для всієї системи фальсифікації. Суверенітет дослідного процесу чужий комуністичній доктрині. Тож і лінгвістику спромоглись у советській університетській фабриці протиснути в котел перемелювання дійсності на большевицький стандарт. У специфічному випадку, основи лінгвістики вияснювано з позицій «Прокрустового ложа», в рамках панівної в той час усевирівнювальної лінгвістичної методи Марра. Горе було б викладачам за якесь мінімальне відхилення від обов'язкових большевицьких норм.

Студійні дні підсов'єтського побуту нагадували казенну муштру — в перебої лекцій псевдонауки вривалися з галасом політичні мітинги, що чергувалися із кампаніями підготовки до загальних виборів. Денна агітація за якийсь державний плян, наприклад чергову п'ятирічку, за вступу до комсомолу, за підтримку комуністичних парамілітарних організацій, мінялась із вечірніми профспілковими зібраннями в закуренних від тютюнового диму залах, на вуличні паради в державні советські празники (напр., Жовтневої революції, Першотравневого відзначування Дня Праці тощо), політичні дискусії в «Червоних кутиках», заслуховання казенних промов з оваціями в честь Сталіна, масове співання дитирамбів Партії й її вождеві, мозольні труди в «суботниках»; на науку було найменше часу.

Хто спостерігав уважно події та явища, що проходили в Західній Україні під першою большевицькою окупацією, той мусів скоро прийти до висновку, що під поштатно «визволителя» з польського ярма отримав наш народ куди грізнішого від Польщі ворога — бо більш гнучкого, підступнішого, який зміряв до тих самих цілей, що й Польща — винародовлення українців, тільки ж перфіднішими середниками, створюючи назверх признаки української державності всередині московської імперії. Тому й не один наш студент, незважаючи на повільн большевицької пропаганди, що заливала з університетських катедр студентську аудиторію, викривляючи на всі лади діалектично-матеріалістичними методами дійсність, мав нагоду стверджувати ось який незаперечний факт: московсько-большевицький «соціалізм» являв собою не лише, на зразок мілітаризму, неймовірне розгорнення централізації, безмежне поширення державної влади, зник будь-якої приватної ініціативи, ліквідацію громадських свобод, рабське підпорядкування індивідуальності державі, в цілому — витворення знівельованого суспільства людських мурашок і бджіл (як про соціалізм загалом висловлювався філософ Спенсер), але, що більше, в ньому скривалась для поневоленого народу та ж сама історична московська загроза, тільки ж у своїй найгрізнішій екзистенційній формі — нищівна, екстермінаційна метода, що мала своєю кінцевою метою шляхом прискіпленої денационалізації раз і назавжди зламати хребет немосковському народові як нації.

Такий стан «обезхребечення» особливо завважувався у взаєминах із новоприбулою студентською молоддю з осередніх та східних областей України. На багатьох із тих національно інертних людей залишив московсько-большевицький черв'як свій паралізуючий слід. Підневільна дійсність, здавалось, влаштовувала їх, вони її так як би й не відчували. Большевицькій убивчій системі не вдалося зовсім вбити національну свідомість серед наддніпрянської молоді, тільки ж вона проявляла себе дуже пасивно, приховано. Аби пробудити в них міцний характер українського громадянина без советського змосковщеного штамп, треба було б пильно працювати над ними, розвиваючи в них первні самосвідомості та власної національної гідності.

І треба визнати: праця в тому напрямку приносила надійні висліди. А все ж процесові кращого освідомлювання національно неутраляних студентів зі східних областей не сприяла підбольшевицька дійсність і атмосфера в університеті. Все навчання проходило зі становища догми — марксизму-ленізму-сталінізму. Недоставало вільної від большевицької інфільтрації літератури. Комуністична контрола над усім зорганізованим студентством не допускала будь-якої ідейної відмінності. Це все утруднювало виникання і проріст свобідної критичної думки й активнішого національного мислення серед східних студентів. Сама наявність курсів історії ВКПб й московської мови, як обов'язкових предметів навчання по всіх факультетах університету, прокладала дальший шлях до посиленої советизації й обмосковлювання студентів, зупиняла процес українізації.

Як було сказано вище, студента втягувано повністю між коліщатка рафінованої московсько-большевицької машини, що працювала з одною метою — створення советської людини («просто советского человека»). Цій цілі служили примусові політичні мітинги, дефіляди в советських державних маніфестаціях, із трибунами вождів, вуличними транспарантами про «сонце сталінської конституції», «доблесну Красну армію», «непереможну партію большевиків», далі — показ советських збройних сил, барабанна пропаганда у пресі, радіо, на сцені театру і в кіно-фільмовій продукції. Притягання студентів до передвиборної агітаційної кампанії, перевиховування в комсомолі, за поступлення куди існував постійний натиск, як і включування студентства у членство всіляких урядових організацій типу ТСО-АВІАХЕМ, ГПО, МОПР — створювало ймовірно одну монолітну підбольшевицьку дійсність, а інша не доходила до свідомості герметично відділеного від курсу світових подій студентського молодняка.

Ще кращому вивченню основ марксизму-ленізму, історії большевицької революції, московської мови й літератури мала служити організація соц-змагань між групами, курсами і окремими факультетами університету, а то й між різними високими школами, місцевими й замісцевими. Ще успішніший советизації українських студентів мали сприяти «спортивні ігрища», на місцях і по різних вакаційних «спортивних таборах» (напр. у Миколаєві над Дністром) з їхньою військовою підготовою в цілі майбутньої оборони «советського атечества», «мистецькі» олімпіади, з такою ж виключною пропагандивною ролею, екскурсії в театри, концертні залі, музеї советських досягнень, «розваги» в «червоних кутках» і клябах самодіяльності тощо — все це начебто для культурного відпочинку, насправді ж із метою дальшого переполіскування юних мозків московсько-большевицькою вакциною.

У такому розпеченому до гарячого котлі національного перетоплення, яким була в советській займанщині школа кожного ступеня й де автоматично виключалась можливість національного виховання, для самого навчання залишалось найменше місця. Серед тієї сливе навіженої советської політичної активності, зокрема в університеті, не було ні вистачального часу, ані навіть фізичної спроможності для спокійного зосередження після лекцій, чи то дома, чи в залах бібліотеки, аби поглибити академічні знання. Тут належить відмітити, що попри всілякі «суботники» й масу різних обов'язків поза суто навчальними функціями студента, які забирали в нього стільки вільного від академічних зайнять дозвілля, він, отримуючи навіть державну стипендію та проживаючи найдешевшим способом у гуртожитку, лише рідко був матеріально забезпечений, тож приневолений був віддавати чимало свого часу принагідній або й постійній заробітній праці. Про недостатнє матеріальне забезпечення студентів, що покладались виключно на стипендію, свідчить хоча б злиденне студентське проживання в гуртожитках, збавлених не то що вигоди (такої характеристичної прикмети студентських житлових домів при західно-європейських чи американських університетах), але й найбільш необхідної гігієнічної обстановки. Що мешканцям советських студентських гуртожитків доводилось часто недоїдати — це ніяка тайна.

Все ж таки приведені специфічні позначки підсоветського студійного клімату, хоч і які вони важливі, ще не дають повної картини тогочасного студентського побуту в університеті Івана Франка в період першої большевицької окупації західно-українських земель в 1939-40 рр. Одну маркантну, домінантну й потрясливу обставину, що надавала основного характеру студентському побуту того часу, бажаємо видвинути окремо на цьому місці, на чому й думаємо заключити нашу спробу короткої характеристики загальних умов на університеті й тієї напруженої атмосфери, серед якої проходили турботні студії під советсько-московським займанцем.

Серед студентської більшості визрівало несхибне усвідомлення дійсної природи нової, брутальної, протинаціональної і протикультурної большевицької системи, яка явно зловживала університет і всі нижчі, середні й високі школи для досягнення своїх імперіялістичних політичних цілей. Зокрема університет і високі школи в большевицькій займанщині стали найдогіднішою платформою для ламання української національної традиції, фальшування історії України, просування концепції вищості «старшого московського брата», викривлювання сутності рідної духової творчості під спектром московсько-большевицької ідеології та плянового й послідовного заціплювання в душі студентської молоді бацили своєї антигуманної доктрини.

Зі зрозуміння сутності й цілей советської високошкільної політики виникла для українських студентів стійкого національного характеру коначність протидіяти злочинним плянам ворога. Почались щільніші зв'язки між західно- та східноукраїнськими студентами, розгорталась живіша дія національного усвідомлювання. Вслід за цим, як і треба було сподіватись, посилались нищівні удари з боку агентури НКВД в університеті, що під прикриттям так званих «спецбюр» стали просто з університету — «святині наук» — постачати в каземати НКВД людський матеріал. Тією терористичною реакцією виявило своєтське управління університету своє справжнє обличчя. В'язниці почали заповнюватись українським

населенням, зокрема студентами високих шкіл, а в гуртожитках і по приватних домах органи НКВД стали переводити масові обшуки й арешти. Увійшла в життя варварська практика поривань просто з викладових залів, із вулиць і домів, підозрілих у політичній активності студентів, пішла добре випробувана большевицька метода загальних і масових вивозів, «питок», катувань, ув'язнень і розстрілів.

Температура у стінах університету піднеслась до найвищої точки і від того зловісного часу про будь-яку нормальну науку не було більше мови. Темою загальних розмов між студентами не були їхні навчальні проблеми, а хто вибув, кого з черги порвали ненаситні енкаведисти зі студентських рядів минулого дня, чи радше минулої ночі. Багато хто покидав студії, рятуючись від неминучого схоплення, чимало студентів пропадали без сліду в большевицьких пастках, а ті, що ще залишились на студіях, почали власної тіні боятись. Надто, з рядів студентства почала влада масово набирати бранку. Таким чином, кого з національно-свідомих з-поміж академічної молоді не вдалось людоненависницькій системі винищити чи знеутралізувати на місці, і хто не встиг покинути той небезпечний і гарячий приціл свавільної влади НКВД, змінити місце свого замешкання, всляким чином переховуватись від посягу кривавих кігтів енкаведівської агентури в університеті, той мав служити згодом гарматним м'ясом у советських імперіялістичних плянах завоювати світ.

З перспективи сучасних днів тривожні події того часу у Львівському університеті Івана Франка, взагалі в цілій підсоветській займанщині, набирають форм якогось препоганого сновидіння, чогось нереального в умовах двадцятого сторіччя нашої цивілізації. Проте це була обнажена дійсність, нанесена з Москви варварською системою терору й насильства. Не спромігшись інтелектуальним переконанням змінити суспільну думку українського громадянина в користь негуманної, протинародної доктрини, советська влада вдалась до єдиної, відомої й випробуваної упродовж десятиріч советської доби, методи насилля над тілом і душею опанованого населення. Прикметно для молодшого покоління: воно не погоджувалось із накиненою ворогом нестерпучою дійсністю, протестувало думкою й чином, маніфестувало своє національне «вірую», всупереч ворожій забороні. В одному університеті у Львові здешаткувала влада «імперії зла» чисельні ряди нашого студентства, серед нього й опинились засуджені на смерть у процесі 59-ти в 1941 р. члени Крайової Екзекутиви ОУН. Та й на терені самого університету проллялась кров від національного нетерпіння — польські комуністи вбили револьверовими пострілами національно свідомого провідника місцевого комсомолу Артюха, як колись у 1910 р. вбили такі ж шовіністи в університеті Адама Коцка. Чи навчить чогось історія — мати наук?

Питання правосуддя

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ВИРОК І. ДЕМ'ЯНЮКОВІ Й АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

Уважне порівняння документів Головної Комісії Розслідування Німецьких Злочинів у Польщі (надалі — Польська Комісія) та висновків, записаних у вирокі Єрусалимського округового суду Іванові Дем'янюкові, переконує, що згаданий вирок базує свої висновки на підставі свідчень та літературних джерел, вірогідність яких матеріяли Польської Комісії спростовують.

А. Висновки вироку щодо упізнання підсудного свідками

1. Свідки, які на процедурі упізнання і на процесі І. Дем'янюка свідчили, що знають ім'я, а дехто й прізвище підсудного, не виявили цього перед Польською Комісією, що переслухувала їх 1945 р. 5.XI.45 р. в Лодзі відбулися збори колишніх в'язнів Треблінки, які уклали список «українців» у таборі Треблінка. На цих зборах, як свідчать документи Польської Комісії, Густав Боракс (Борекс) був присутній. Але у списку «українців», який збори уклали, нема імені Іван ані прізвища Дем'янюк. На суді ж в Єрусалимі Г. Боракс свідчить, що він знав «Івана Грізного» (стор. 0328 англійського перекладу вироку — надалі а.п.в.). Чому тоді це ім'я не потрапило до списку 1945 р.? Виходить, що воно стало відоме свідку пізніше: з розповідей інших, або з літератури, або й з оголошення Головної Поліційної Управи Ізраїлю, яке задовго до процедури упізнання оприлюднило імена й прізвища тих, кого треба було упізнавати. Це було одне з 37 порушень правил упізнання, що їх було допущено в процесі ідентифікації підсудного.

Свідок Євгеніюш Туровський у свідченні перед Польською Комісією не називає імен німців, ні «українців», хоч це була одна з цілей переслухування свідків, і таке питання слідчий мусів ставити усім переслухуваним. А втім на процедурі упізнання І. Дем'янюка й Ф. Федоренка Є. Туровський заявив, що обидва ці імена йому відомі (стор. 0272-0278 а.п.в.). Постає законний сумнів: чи не стали ці прізвища йому відомі з оголошення Поліційної Управи Ізраїлю, оприлюдненого в пресі? Порушення правил упізнання могли бути причиною тверджень свідків, що вони знають ім'я запідозреного.

Свідок Генрик Райхман, переслуханий слідчим Польської Комісії 12-го жовтня 1945 р., на питання про імена німців та «українців» називає трьох німців і додає, що в таборі були й «українці», але не називає жодного з них на ім'я. На процедурі ж упізнання І. Дем'янюка в Ізраїлі Генрик (Єскіель) Райхман називає запідозреного Іваном з Треблінки. Це можна

пояснити тим, що Генрик (Скіель) Райхман усі відомості про Івана й саме ім'я Івана почув згодом або вчитав з літератури, й ця інформація нашарувалась у його пам'яті.

2. Свідчення в'язнів Треблінки перед Польською Комісією 1945 р., коли картини минулої трагедії були свіжі в їхній пам'яті, суперечать твердженням деяких свідків перед ізраїльським судом.

Вирок І. Дем'янюкові наводить свідчення Скіеля (Генрика) Райхмана (стор. 0186 а.п.в.):

«Я хочу розповісти Вам, що мало місце біля криниці з моїм другом Фінкельштейном. Коли я промивав зуби [добути з трупів — С.К.] разом з ним, з Фінкельштейном, цей диявол Іван прийшов з дреллю для свердління дір. І він закрутив дрель, щоб зробити діру в сидницях Фінкельштейна, і сказав йому: 'Закричиш — застрелю!'. Іван поранив Фінкельштейна, той відчував біль, пролилась кров, але він не мав права кричати, бо дістав наказ від Івана: 'Закричиш — застрелю!'».

Цей пасаж суд прийняв без жодної тіні сумніву, цілком покладаючись на надійність свідка. Але в матеріалах Польської Комісії є свідчення Леона Фінкельштейна, записане слідчим З. Лукашевічем 23 грудня 1945 р. З цього свідчення випливає, що Л. Фінкельштейн ніколи не був «дентистом» [так звали тих, хто витягав з мерців зуби — С.К.]. Нічого не говорить Фінкельштейн і про випадок, що його розповів Райхман. Це тим більше дивно, бо Л. Фінкельштейн згадує трьох, що працювали при газових камерах: Івана, Ніколая й Воронкова. Саме тут йому випадала нагода розповісти про випадок, який нібито мав з ним місце. Свідчення Л. Фінкельштейна ставить під сумнів вірогідність свідчень Є. Райхмана в цілому.

3. Серед документів Польської Комісії є низка свідчень, складених переживцями Треблінки перед совєтською військовою комісією 65 армії 1944 р. Пізніше цих же свідків допитувала Польська Комісія (1945 р.). Порівняння свідчень тих же в'язнів, записаних 1944 й 1945 року, виявляють розбіжності у бік нарощування жахливих та неймовірних деталей. Це підтверджує, що з бігом часу — навіть за рік — пам'ять свідків нашаровувала додаткові й зовсім неправдиві подробиці.

Свідок А. Кудлик 1944 р. нічого не говорить про звірства есесівців щодо немовлят, а вже 1945 р. він свідчить, що один німець убивав немовлят одразу на пляцу, де роздягалися новоприбулі, розбиваючи їм голови об мур. Цей факт суперечить тому, що німці старалися підтримувати у жертв уявлення, що вони йдуть до лазні. Як свідчать інші в'язні (свідчення А. Кона 17 серпня 1944 р. перед слідчим 65 армії), їм видавали мило й утиральники. Отже, убивство немовлят одразу на пляцу могло б демаскувати увесь підступний плян знищення, і через це наведене свідчення А. Кудлика виглядає невірогідним.

Наведені приклади не вичерпують усіх розбіжностей між вирок І.

Дем'янюкові й свідченнями переживців Треблінки перед Польською Комісією 1945 р. Але й з наведеного видно, що сучасні свідчення колишніх в'язнів Треблінки не є такими щирими, правдивими й вірогідними, як це твердять судді у вироку І. Дем'янюкові (стор. 0205-0208 а.п.в.).

Б. Висновки суду щодо процесу геноциду в Треблінці

Першу частину вироку І. Дем'янюкові судді присвятили історії гебрійського голокосту й процесу геноциду в таборі Треблінка. Цю частину вироку оборона не ставила під сумнів, покладаючись на добросовісність та компетенцію істориків та експертів, виставлених прокуратурою. У наслідок цього судді зафіксували в юридичному документі ряд версій, які не відповідають дійсності, бо суперечать матеріалам Польської Комісії.

1. Версія про неучасть в'язнів Треблінки у знищенні своїх братів. На стор. 0119 а.п.в., де йдеться про гебрійську обслугу табору Треблінки, сказано: «Боже борони, ці приневолені робітники не були серед тих, що вели своїх братів на смерть». Однак у документах Польської Комісії, у рапорті, складеному на підставі показів очевидців 25.11.1943 (число документу а.п.в. №27) записано:

«Крім німецько-української охорони, існує також допомогова гебрійська служба... На чолі окремих груп гебрійської служби стоять групові, що їх німці звать Капо. Вони дістають кращий харч і на відзнаку від інших мають на колінах три жовті нашивки... Прибулих до табору одразу приймає гебрійська служба з Капо на чолі. Подають накази мовою їдиш, що мають робити. Жінкам і дітям зараз же йти до бараку, чоловікам лишатися на пляцу...»

Зараз же Капо хутко шикували чоловіків у лави по 10 осіб, казали їм роззутися, а тоді розібратися до гола й готуватися до лазні. Дозволено кожному брати мило й документи».

З цього опису випливає, що гебрійська обслуга так само брала участь у процесі геноциду. І у так званому «лазареті» гебрійська обслуга роздягала й спроваджувала жертви до ями, де їх знищувано. Умертвіння хворих здійснювано також і в шпиталику для гебрів лікарями і медперсоналом, вибраними з в'язнів (свідчення Генрика Посвольського 9 жовтня 1945 р.).

Участь в'язнів — пряма й посередня — у геноциді ставить під сумнів їхні свідчення, бо кожен в'язень, причетний до такої участі, у своїх версіях викладає факти так, аби не розкривати свої гідні осуду стосунки з жертвами геноциду — своїми земляками.

Так, свідок Є. Туровський перед Польською Комісією 1945 р. свідчить, що, будучи механіком, він «ремонтнував устаткування газових камер», а під час слідства у справі І. Дем'янюка, як впливає з вироку (стор. 0276 а.п.в.), Туровський «працював у цеху й робив ремонти в помешканнях 'українців' та німців». У останньому свідченні Туровський, безперечно,

замовчує той факт, що він ремонтував обладнання, яким знищено його братів, або ж автори вироку не передають його свідчень повністю, приховуючи так само факт участі в'язнів Треблінки у геноциді.

2. Перекручення вироком фактів для підпертя попередньої версії.

Описуючи умови праці гебррейських робочих груп, вирок твердить (стор. 0191 а.п.в.): «... вони (гебррейські робітники — С.К.) перебували під постійним наглядом німців та українських охоронців». Незважко бачити, що цей пасаж суперечить зацитованому вище документу Польської Комісії а.п.в. №27, що на чолі робочих груп стояли Капо, які разом з бригадирами (Vorarbeiters) наглядали за виконанням праці групами. І Капо і бригадири жили окремо від решти в'язнів, а Капо мали ще й нагаї. Про це є згадка в поясненнях до «Плян у табору смерті Треблінка», складеному в'язнем Мошком Лаксою й підтвердженому в'язнем Манеком Платкевичем. Плян зберігається у документах Польської Комісії.

Описуючи далі працю групи «червоних», що мали червоні опаски, вирок зовсім не згадує про їхню участь у шикуванні й роздяганні новоприбулих. На стор. 0132 а.п.в. записано: «Одну групу, що звалася 'червона група',... було зобов'язано переносити одяг, який лишився після [роздягання — С.К.] новоприбулих». Опис цей нічого не говорить про участь «червоних» у примусовому роздяганні жертв. Свідок С. Райзман, переслуханий 9.10.1945 р. суддею З. Лукашевичем, про працю «червоних» свідчить інакше: «Група червоних... працювала на пляцу роздягання, роздягаючи тих, хто не хотів роздягатися добровільно...». Тобто роздягали жертви, призначені на знищення, кажучи їм, що йдуть до лазні.

На стор. 0190 а.п.в., де перераховано функції гебррейської обслуги в таборі, нема і згадки про накази мовою їдиш на пляцу, про шикування новоприбулих, про примусове їх роздягання, про обслуговування й роздягання хворих у «лазареті», про лікарів-убивців, про що свідчать матеріали Польської Комісії. Це зайве підтвердження того, що свідчення, зроблені одразу після жакхливих подій (1944–1945 рр.) були багато ближчі до істини, ніж свідчення останніх років. З бігом часу переживці голокосту стали усвідомлювати, що роздягання жертв, провадження їх до «лазарету», фіктивний «лікарський» прийом у «лазареті», відбирання у жертв золота й коштовностей, або й ремонт обладнання газових камер, ці акції, хоч і примусові, але осуду гідні. Тому причетні до цього свідки стали замовчувати свої й своїх товаришів непохвальні акції, а отже й перекручувати факти, перекладаючи вину за ті чи ті дії на інших. Тому документи Польської Комісії являють собою мірило вірогідності того, що говорять свідки сьогодні. Судді, які повірили усім версіям свідків, без жодної перевірки, не дотримали, отже, вимог безстороннього й об'єктивного правосуддя.

Версія вироку про процес геноциду в Треблінці склалася під впливом певних політичних концепцій та політичних цілей. Замовчування вироком участі геберейської обслуги у геноциді сприяло витворенню легенди про щирість та правдивість свідчень колишніх в'язнів.

В. Термінологічні маніпуляції вироку

1. Уникання термінів «Капо», «бригадири» (Vorarbeiters), «коменданти» у тексті вироку.

Вирок І. Дем'янюкові послідовно називає гебрійську обслугу в Треблінці «приневолені робітники», включаючи сюди й тих, хто не був приневолений, як от Капо, що їх рекрутували з добровільно створюваних Юденратів та гебрійської поліції в гетто. Ці особи діставали у Треблінці заохочення: краший харч, окремі житлові приміщення та ряд інших привілеїв, яких не мала решта в'язнів. Серед цих привілеїв було право на медичну допомогу, яку уділяли не всім однаково, про що свідчить Мошко Лакса у згадуваному вище поясненні до «Плян у табору смерті Треблінка». У описі шпиталіка для гебрійців М. Лакса зауважує: «Гебрійський шпиталь, але тільки мешкання для двох лікарів та місце лікування 'заслужених' перед німцями». Про вибірковість у лікуванні свідчить і Генрик Посвольський, який оповідає, що під час пошести тифу «зайві» хворі діставали смертельні ін'єкції.

Уникання термінів «Капо», «бригадири» та інших адміністративних звань в'язнів служить авторам вироку для підкріплення тези про неучасть гебрійської обслуги у геноциді. Тезу цю спростовують документи Польської Комісії.

2. Титулування багатонаціональної охорони з колишніх советських військово-полонених «українцями».

Вирок І. Дем'янюкові послідовно називає охорону, рекрутовану з колишніх советських бранців «українцями», прирівнюючи цю категорію приневолених полоном охоронців до організаторів геноциду, шляхом постійного вживання виразу «німці й українці», коли йдеться про будь-які заходи керівництва табору. Українські охоронці, як твердить вирок, були винні навіть в організації гебрійської оркестри (стор. 0193 а.п.в.):

«Садизм, цинізм і жорстокість німців та їхніх українських плічників виявились в тому, що було організовано оркестри з гебрій-в'язнів. . . і німці знаходили в них розвагу».

Прирівнювати ролі охоронців, які були підпорядкованим і далеко не добровільним відділом під командою есесівця, до ролі керівників табору значить грішити проти правди, а заразом виявляти свою упередженість не так до самих охоронців, як до приписуваної їм національності. Бож серед вахманів були особи різних національностей. Найстаршим серед самих вахманів після есесівця був якийсь Ян Рогожа, безперечно, не-українець. Список вахманів, укладений 5.11.45 колишніми в'язнями Треблінки, наводить такі «українські» прізвища: Відерман, Саша Егер, Шульц, Льох, Штрюбель. Усі ці «українці», а також Ян Рогожа, мали звання Zugwachman, тобто старшого охоронця. Нема сумніву, що таке звання вони дістали з тим, що володіли німецькою мовою, якою могли спілкуватися з есесівцями. Це підтверджує навіть вирок І. Дем'янюкові, де на стор. 0073 а.п.в., відповідно до свідчень командира табору Травніки Карла Штрайбеля, описано, як добиралися «добровільці» до німецьких

спомогавчих відділів (Hilfsvillige Abteilungen) з-поміж советських бранців: «...добирани особи мали бути фізично здорові, а знання німецької мови давало їм перевагу у цьому доборі». І далі: «...серед них були фольксдойчі, етнічні німці (тобто ті, хто жив у різних районах ССРСР, служив у советській армії й потрапив у полон до німців)». Там же сказано, що серед «добровільців» були й поляки.

Серед прізвищ «українських» охоронців, що їх згадують колишні в'язні Треблінки перед Польською Комісією, фігурують: Воронков (свідчення Л. Фінкельштейна) та Ушаніков (свідчення Ш. Фрідмана).

Вирок І. Дем'янюкові (стор. 0519 а.п.в.) цитує свідчення Ф. Федоренка, який каже: «Вахман Ніколай був росіянин, а Іван був українець». Додаймо до цього, що й сам охоронець Треблінки Ф. Федоренко у документах писався росіянином і вважав себе росіянином.

Таким чином, ім'ям «українці», що закріпилося за німецькими спомогавчими відділами, зашифровано осіб різних національностей.

Зараз важко пояснити, чому рекрутовані з таборів бранців, де люди гинули, як мухи, до так званих «добровільних спомогавчих відділів» советські військово-полонені дістали назву «українці». Ні аналіза національного складу вахманів, ні їхня німецька офіційна назва не пояснює, звідки взято термін «українці». Така назва могла відповідати територіальному розташуванню таборів бранців у 1941 р., подібно до того, як в ССРСР під час війни існували Перший, Другий і т.д. Українські фронти, що не мали жодного відношення до України й українства, а лише базувалися на Україні.

Однак судді, знаючи про багатонаціональний склад вахманів, зберегли за ним табірну назву «українці». Це ще раз підкреслює упередженість суддів до названої національності. Про наявність антиукраїнських тенденцій в Ізраїлі є чимало доказів, і вирок І. Дем'янюкові не вільний від цих тенденцій, відбивши їх у наполегливому вживанні терміну «українці» до охорони, де служили особи кількох національностей, а українці не були навіть керівниками.

Якщо суд спромігся замінити терміни «Капо», «бригадири» й «гебрейська обслуга» на «приневолені робітники» без згадки їхньої національності, то він міг би термін «українці» замінити на «вахмани», «охоронці», «приневолені глядітори» або ще як, засвідчивши цим свою об'єктивність та безсторонність. Тоді б увесь вирок І. Дем'янюкові не мав би того пропагандивного спрямування, яке, хоч це й заперечують судді, він має, зокрема завдяки маніпуляцій виразом «німці й українці». Іншими словами, суд використав термінологію вироку для досягнення зовсім іншої мети, ніж засудження чи виправдання підсудного.

3. Версія про добровільність тих, хто служив у спомогавчих відділах. Вирок окреслює зформовані з советських бранців німецькі спомогавчі відділи як «добровільні» (стор. 0069 а.п.в.):

«Ці спомогавчі сили було рекрутовано переважно з советських бранців — здебільшого українців та литовців, що відповідали вимогам, які встановили відповідальні за операцію [винищення ге-

бреїв — С.К.], і хто добровільно зголошувався служити німцям. У Німеччині їх звали *Hilfsvillige* або *H.V.*».

Важко погодитися з тим, щоб у юридичних документах вільного світу копіювати нацистську офіційну термінологію. Наслідуючи своїх попередників та вчителів — большевиків, гітлерівці користувалися цинічною «новолексикою», де всякі примусові акції носили назву «добровільних». Советські бранці перебували в таборах смерті, де на їхніх очах гинули щодня сотні й тисячі побратимів. Перед лицем неминучої смерті люди зголошувалися служити у німців. Чи ж можна у серйозних працях та юридичних документах називати таких людей добровільцями?

Якщо членів Юденратів та поліцаїв гебрійських гетто вирок називає «приневоленими робітниками», дарма що в гетто не було такого жакливого голодомору, як у таборах бранців, то завербованих перед лицем смерті військово-полонених так само не можна називати добровільцями. Вахмани у Треблінці були одною з ланок тотального примусу й терору гітлеризму. Їхня служба — хай яка злочинна — вона була так само наслідок примусу.

Цілковите виправдання одних коляборантів та беззастережне засудження інших, ця тенденція суду далека від безстороннього, об'єктивного розгляду фактів, якого мав би додержуватись справедливий суд.

4. Приписування «українцям» того, чого вони не робили. На стор. 0131 а.п.в. записано: «... німецька й українська служба примушувала їх [новоприбулих — С.К.] роздягатися й віддавати свої речі. . .». Але, як свідчать документи Польської Комісії, цю повинність виконувала «червона група» з гебрійської обслуги табору під наглядом Капо (свідчення С. Райзмана та інших).

Отже, в описі фактів вирок не тільки не виявив безсторонності, але, навпаки, засвідчив свою «сторонність», звалюючи на охоронців те, що робили інші.

5. Упередженість вироку щодо польського населення. На стор. 0197 а.п.в., де йдеться про долю втікачів з табору або з стапів, говориться: «... декотрі з них [утікачів — С.К.] були схоплені місцевим населенням й видані за грошову нагороду. . .». Згадка про грошову нагороду це безпідставне перебільшення, спрямоване на окреслення підлості місцевого населення. Видача втікачів могла мати місце, але причиною такої видачі був тотальний страх, бо за переховування гебрійців німці розстрілювали. Наведене звинувачення *усього* місцевого населення не може не викликати подиву, бо відомо, що цілу низку втікачів якраз місцеве населення переховувало. Шимон Фрідман у свідченні перед Польською Комісією 11.X.45 р. розповідає, як після втечі з табору, йому поміг перетривати польський селянин. Те саме оповідають й учасники повстання, які 17 місяців переховувалися в лісі, що без допомоги місцевого населення було б неможливе.

Говорячи про долю втікачів з Треблінки після повстання, автори вироку на стор. 0203 додають: «Багато-кого було видано або вбито місцевим населенням». Такі звинувачення проти *усього* населення треба підкрі-

плювати свідченнями або документами. Аж ні, судді не наводять підстав для своїх тверджень, повторюючи їх знову на стор. 0206 а.п.в.: «Переживці... свідчили... про труднощі й небезпеки, які стерегли їх, аж, поки їм не вдалося вижити з поміччю малого числа чесних людей в оточенні ворожого населення». І це говориться про населення, яке чи не найбільше з усіх окупованих країн подавало допомогу переслідуваним євреям! Це населення було заляканим, але називати польське населення ворожим значить перекручувати факти, вводити в оману себе й наступні покоління. Коляборанти й конфлікти були й є серед усіх народів, але не можна дії окремих негідників переносити на все населення. У самій Треблінці, як свідчить Леон Перельштейн 9.III.45 р., під час повстання комендант бараку конфідент (прізвище годі прочитати) доніс про підготовку бунту гауптшарфюреру Кітнеру. Той же Перельштейн свідчить про зрадника Сяткара з Ченстохови, який ще до повстання видав німцям на страту 12 повстанців. Отже, у самому таборі повстанці перебували серед «ворожого населення». Але навряд чи судді зробили б таке узагальнення щодо в'язнів Треблінки, бо такі висновки не є наслідком тверезої аналізи подій та людських стосунків, а наслідком упередження й зловмисності.

На стор. 0535 а.п.в. як ознаку, що дискваліфікує свідка, наведено його слова: «Я не маю ненависти ні до кого». Цим неназваний вироком свідок хотів, мабуть, підкреслити, що в трагедії Треблінки важко провести чітку межу між винними і невинними. Справді, поставмо себе на місце жертви геноциду, що усвідомила себе у газовій камері. Як така жертва оцінювала дії Капо й «червоних», котрі уроювали їй думку, що йде до лазні та ще й роздягали її проти її волі? Чи робила вона якусь різницю між німцями, вахманами й Капо? На жаль, жоден свідок не вийшов живий з газових камер, і це дає змогу тим, хто врятувався ціною участі у братовбивстві перекручувати факти історії.

Добачаючи у відсутності ненависти негатив, суд тим самим виявив свою настанову, що свідком має керувати ненависть. Але ненависть — поганий провідник: засліпивши, вона може відібрати розум і у свідків і у суддів. А суд, засліплений ненавистю, це взагалі не суд.

Для того, щоб жахливі факти з часів війни ніколи не повторилися, нащадки мусять знати правдиву картину того, що мало місце в таборах смерті й на окупованих Гітлером територіях. Перекручення цієї картини, створення версій, які виправдують одних і звальюють увесь тягар злочинів та мітичну «ворожість» на інших, навряд чи сприятиме цьому.

Під впливом версій факти, що мали місце в минулому, починають набирати рис, потрібних творцям цих версій. Зокрема, вирок І. Дем'янюкові, описуючи кошмари таборів смерті, складено під впливом цілого ряду далеких від істини версій. Хоч судді й заявляють, що вони аналізували й досліджували факти, проте на ділі, вирок правдиво не відтворює подій історії, викладаючи їх у спосіб, потрібний організаторам процесу.

Але документи Польської Комісії 1944–1945 рр., які збереглися й дісталися до вільного світу, спростовують перекручення, замішані на правді, які згаданий вирок хоче прищепити світові.

*Огляди, рецензії**Ігор ДЕРКАЧ***ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР — СОЮЗ,
ЧИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ****(«Львівські новини» ч. 9, 1989)**

Сьогодні, коли почало набирати реальних форм відродження української нації, ми звертаємося до історії нашого народу і черпаємо в ній сили для відбудови Незалежної Української Держави. Семидесятилітній період перебування українського народу в складі Советської імперії остаточно розвіяв міт про існуючу нібито рівноправність між Україною та Росією. На практиці продовжується багатовікова окупація України Росією. Російські шовіністи та їх ставленики в Україні успадкували політику перекручування, фальсифікацій, тенденційного висвітлення історичних фактів. Щоб повністю позбавити наш народ впливу української історичної науки, вони закрили доступ до історичних джерел, вилучили вивчення курсу нашої історії з навчальних програм шкіл і запровадили вивчення історії ССРСР, прийняту духом великодержавного російського шовінізму. Добре розуміючи, що українська історична наука є головним чинником у формуванні національної свідомості і прагнень до незалежності, російські шовіністи методом брехливого висвітлення історичних фактів продовжують ідеологічну боротьбу проти неї. Чимало паперу витрачено російською офіційною історіографією на фальсифікацію Переяславського договору, який розцінюється як «возз'єднання» України з Росією. Щоб з'ясувати це питання, вдаємося до аналізу тих подій, що привели до підписання Переяславського договору, та викладемо сам договір таким, як він є насправді.

Перемога під Жовтими Водами в 1648 році стала початком нового етапу відродження Української держави. Після декілька вікового занепаду український народ пробудився і в цьому пробудженні проявилася його згуртованість та культура. Україна, здобувши повагу і визнання інших держав, знову потрапляє в поле зору всієї Європи. На арену політичної боротьби виходять будівничі Української Держави — Хмельницький, Виговський, Жданович, Богун та інші. Віддаючи належне ролі особи в історії, необхідно відзначити, що гетьман Богдан Хмельницький мав великий вплив на хід історичних подій в Україні. Як людина, що мала великий політичний та державний талант і була віддана справі України, Хмельницький проте більше уваги приділяв допомозі з-за кордону, ніж внутрішньому зміцненню Української Держави. Ще в 1649 році в Києві, ставлячи своєю метою цілковите визволення українського народу, гетьман не знав яким шляхом здобути бажану незалежність, бо необхідний був час, щоб усвідомити все, що відбувалося довкола.

В серпні 1650 року козацьке військо при підтримці кримського хана

Іслям-Гирея оточило під Зборовим військо польського короля Яна-Казимира. Коли життя польського короля вже залежало від гострих шабель козаків, зі стану Хмельницького пролунало: «Згода!». За вказівкою гетьмана, козаки відступили. Важко сказати, що було причиною зупинки бою. Український літописець того часу говорить, що Хмельницький не хотів віддавати християнського короля в бусурманську неволю. У вирішальний момент гетьман допустив політичну помилку, котра ввійшла в історію як зборівська катастрофа. З поляками було заключено зборівський договір, за яким чисельність козацького війська мала бути 40 тисяч, з правом формувати його з київського, брацлавського та чернігівського воеводств. Отже, трьохсоттисячне військо необхідно було зменшити до сорока тисяч козаків. Маючи одну з наймогутніших в Європі армій, гетьман замість того, щоб проводити з нею вишкіл і замість того, щоб зміцнювати Україну, зайнявся складанням реєстру. В цьому була велика несправедливість по відношенню до народніх мас. Невдоволені Зборівським договором, зневірені і втомлені, повстанці втратили жадобу до боротьби. Велика частина їх змушена була повернутися під владу панів. З неспокійного правобережжя селяни все далі і далі переходили жити за Дніпро, в степову прикордонну зону.

Після цього все частіше Хмельницький був змушений покладатися на допомогу сусідніх держав. За старим козацьким звичаєм, свою дипломатію гетьман і старшина будували на хитрості. Щоб залучити сусідів до боротьби проти Польщі, Хмельницький всіляко їм лестив. Російському цареві він переказував, що хотів би мати його царем і самодержавцем; одночасно визнавав зверхність турецького султана і семигородського князя; пізніше почав шукати опіки шведського короля. В той же час Хмельницький уклав договір з польським королем, визнаючи його своїм володарем.

В 1653 році найбільше надій подавала Москва. Кримський хан остаточно зрадив Хмельницького і перейшов на сторону поляків. Туреччина не хотіла вмішуватися в справи України та Польщі. Швеція в цей час не виявляла особливого бажання воювати з поляками. Московський уряд, переговори з яким Хмельницький хотів розпочати ще в 1648 році, розуміючи, що якщо поляки здолають Україну, то підуть разом з татарами на Московщину, вирішив розпочати переговори з Українською державою. В перші дні січня 1654 року в Переяславі прибуло московське посольство на чолі з воеводою Бутурліним. На раді козацьке військо і гетьман погодились укласти договір з Московщиною. Потім було зачитано царську грамоту, де цар обіцяв боронити Україну від ворога. Коли послі закликали присягти у вірності цареві, Хмельницький зажадав, щоб послі першими дали обіцянку від царського імені, що цар буде боронити Україну від поляків. Але бояри заявили, що цар не присягав своїм підданим. Виникла суперечка, яка мало не зіпсувала всієї справи. При підписанні самого договору в Москві також далеко не всі пропозиції України знайшли підтримку царського уряду. Ось найважливіші пункти Переяславського договору:

1. Законодавча та адміністративна влада належить Гетьманському урядові без участі та втручання царського уряду.
2. Українська держава має своє самостійне військо.

3. Суб'єкт неукраїнської національності не може бути членом українського уряду. Вияняток становлять контрольні урядники, що доглядають за збиранням данини для московського царя.

6. Україна може самостійно обирати собі голову держави, лише повідомляючи царський уряд про свій вибір.

13. Невтручання царського уряду у внутрішні справи української держави.

14. Право українського уряду вільно проводити міжнародну політику.

Аналізуючи пункти цього договору, можна констатувати, що він став тим політичним документом, на основі якого утворився політичний союз, тобто така форма об'єднання, при якій виконання спільних законів не тільки не виключає внутрішню та зовнішню незалежність об'єднаних держав, але й навпаки — метою держав стає збереження незалежності. Кожна держава, що входить в союз, має право проводити свою зовнішню політику, аби тільки вона не зашкодила інтересам всього союзу. Одиною метою політичного союзу України з Росією була спільна боротьба проти Польщі, а не возз'єднання, як це стверджує советська шовіністична історіографія. Таким чином українська республіка, що сформувалася і узаконилася в період Хмельниччини, була справді суверенною державою. Однак виникає питання: чому Україна платила данину царському урядові? Данина була внеском до спільної скарбниці, призначеної для розв'язання міжнародних справ утвореного союзу. Україна не була ні завоювана Росією, ані дипломатично приєднаною; вона не поступилася жодним державним правом.

На жаль, московський уряд не виконав свої зобов'язання щодо договору 1654 року. Встановлюючи в містах України свої залоги, Москва вбачала в українських землях майбутню територію свого панування. Після успішної війни України та Росії проти Польщі, російський уряд за спиною Хмельницького підписує договір з поляками. Поляки пообіцяли московському цареві польський трон. Остаточо зрозумівши зрадницьку політику російського уряду, Хмельницький починає поступово поривати союз з ненадійним сусідом. Першим кроком стали договори заключені зі Швецією та Семигородом. Міжнародна ситуація після розгрому Польщі шведами і росіянами стала сприятливою для України. Московський цар, намагаючись розширити свою імперію, натрапив на сильний опір Швеції, котра заборонила царським військам іти до моря. Україна, Швеція і Семигород, всупереч політиці московського царя, розпочинають війну проти поляків. Війна ця мала привести до цілковитого розгрому Польщі. Однак війська семигородського князя і полковника Ждановича отримали поразку і змушені були відступати з польських земель. Після смерті Богдана Хмельницького царський уряд продовжував вести антиукраїнську політику, військової допомоги в боротьбі проти поляків не надавав, вів і далі з поляками переговори про поневолення України. Царські воеводи на Україні підтримували стихійні повстання проти гетьмана Івана Виговського, нищили український край.

Царський уряд не виконав своїх зобов'язань згідно Переяславського договору і поведився так, ніби його взагалі не існувало. Подальша загартницька політика Москви привела до цілковитого поневолення українського народу. Після жовтневого перевороту 1917 року російські шо-

віністи, продовжуючи політику царського самодержавства, видумали теорію про «возз'єднання» України з Росією на основі нібито Переяславського договору. Советська історія брехливо доказує, що ніби-то український народ впродовж століть лише прагнув до возз'єднання з Росією. Мета цієї фальсифікації — підірвати бажання українського народу боротись за незалежну Українську Державу. Російські шовіністи і їх прислужники в Україні продовжують сьогодні паплюжити все те дійсно героїчне, що було в нашій історії. Однак останні події в Україні показали, що український народ пробудився від багаторічної сплячки і справа його визволення посувається вперед. Український народ залучається до політичної боротьби поволі, але коли значна маса його включиться в цей процес, то зупинити його буде неможливо. Неминучим результатом цього процесу буде незалежна Українська Держава.

Від Редакції «В.Ш.»: Під час передруку внесено такі основніші правописні поправки: «Радянський» на советський, «міф» на міт, «СРСР» на СССР, «Іслам» на Іслям тощо.

Перше травня у Львові. Міліція машинами перегородила шлях колоні неформальних об'єднань із синьо-жовтими прапорами

З глибоким болем і смутком повідомляємо українське громадянство, що в понеділок 1-го січня 1990 року, після довшої недуги серця, упокоївся в Бозі визначний і відданий громадський діяч і палкий патріот

сл. п. Теодор КУДЛИК

народжений 5-го травня 1909 року в Ходорові, Західня Україна.

Покійний осягнув середню і вищу освіту інженера-агронома в рідних сторонах, а відтак в польській старшинській школі, з якої вийшов у ранзі підхорунжого. Працював в українській кооперації і був активним в українському політичному та громадсько-культурному житті перед і під час Другої світової війни. Під сам кінець тієї війни Покійний продістався до Австрії, а з Австрії до Великої Британії, поселився в Шотландії, і в перших роках працював там по своєму фахові в лісництві.

Беручи активну участь в громадському і політичному українському житті у Великій Британії, Покійний був головою Контрольної Комісії Окружної Ради СУБ в Шотландії і Північній Англії, від 1954 до 1960 р. членом ТП і редактором його військового журналу «На Стежі», членом Ради і Президії Ради СУБ, генеральним секретарем СУБ і директором його Головної Управи, членом Головної Управи, кількалітнім головою, а відтак Почесним Головою ОБВУ, членом першої Дирекції Кооперативної Спілки «Нова Фортуна» і її секретарем, співосновоположником, членом Ради і Президії Ради, довголітнім головою, а відтак Почесним Головою УКПО; членом Ради і заступником голови УПСО, членом Управи Українського Релігійного Товариства св. Софії, адміністратором Патріяршого Дому св. Софії в Лондоні, скарбником Секції Мистців і мистецтвознавців Філії УКУ в Лондоні, членом Крайової Управи СУМ і головним виховником СУМ у Великій Британії, довголітнім головним редактором дитячого журналу СУБ «Юні Друзі», співосновоположником і довголітнім учителем Школи Українознавства при лондонському Відділі СУБ, редактором «Мирянських Листків» і патріярхальних видань УКПО й автором багатьох статей, друкованих в українських періодиках у Великій Британії і поза нею.

У своєму плідотворчому особистому життю і в суспільній праці сл. п. інж. Теодор Кудлик належав до педантів вищої кляси, був завжди веселої вдачі, приступним і зарадним, віддаючи все, що мав і чим відзначався справі визволення українського народу з московсько-большевицької неволі, вихованню в українському національному дусі молодших поколінь, народжених у Великій Британії, помісності і патріярхальному завершенню Української Церкви. В цьому Він відзначався глибоким соборницьким патріотизмом, ясністю думки і здецидованістю у поступуваннях.

Відхід Покійного у вічність завдав українській організованій громаді у Великій Британії і в діяспорі важкий удар, осиротивши сливе всі важливіші громадські установи, Рідню в Україні і на чужині і велику групу ближчих та дальших співпрацівників на громадській ниві.

Горем і смутком опечаленим Членам Родини Покійного в Україні і в діяспорі висловлюємо наше найглибше співчуття.

Похорон Покійного відбувся у п'ятницю 12-го січня: Заупокійна Служба Божя в катедрі Пресвятої Скитальчої Родини о год. 11-ій, а відтак останні похоронні моління на цвинтарі Ганнерсбері.

Вічна і Славна Йому Пам'ять!

*Рада, Президія Ради і Головна Управа
Союзу Українців у Великій Британії*

* * *

В ГЛИБОКОМУ ПОКЛОНІ ПОКІЙНОМУ ДРУГОВІ-СПІВРОБІТНИКОВІ

Св. п. інж. Теодор І. Кудлик, довголітній невтомний працівник на українській національно-визвольній ниві в Україні і в діяспорі, який відійшов від нас у Засвіті якраз у першому дні нового 1990 року і нової декади біжучого ХХ століття, був ідейно і політично пов'язаний з ОУН, УПА, і взагалі з цілим Українським Визвольним Рухом, хоча подавляючу частину свого трудолюбивого життя віддав громадському і мирянському секторам нашого організованого життя, займаючи провідні становища спочатку в ТП ОУН, а відтак в СУБ, ОБВУ, СУМ, УКПО, Кооп. Спілці «Нова Фортуна» тощо, а впарі з цим і в лондонській Школі Українознавства, і як довголітній головний редактор важливого журналика СУБ для шкільної дітвори — «Юні Друзі». Співробітничав Покійний і з нашим журналом «Визвольний Шлях».

Не легко працятися востаннє з Людиною, Другом і Співробітником на політичній і громадській ниві на протязі майже сорока років. Одначе, така воля Всевишнього і такий закон земного буття.

Склонюючи наші голови перед маєстатом Покійного в Його останньому ході у Вічність, ми віримо, що все це, що сьогодні відбувається в Україні, завдячується в якійсь частинці невсипущості душі Покійного, його інтелектуальних і фізичних зусиль, що їх Він завжди віддавав якраз ідеї визволення України з московсько-большевицької неволі.

Вічна і Славна Йому Пам'ять!

*Редакція «Визвольного Шляху»
Подруги й Друзі у Великій Британії*

У глибокому смутку ділимося сумною вісткою з українським громадянством, з Рідними, Друзями і Приятелями та Рідними в Україні, що в понеділок, 30-го жовтня 1989 року, після довгої серцевої недуги, на 67 році трудлюбивого життя відійшов у вічність наш Найдорожчий Чоловік і Тато —

сл. п. Осип ШЛЯХЕТКО

народжений 28.2.1923 р. в селі Куряни, Бережанського р-ну, Тернопільщина.

Вже від молодих літ Покійний включився у визвольну боротьбу українського народу в рядах ОУН, будучи активним провідним членом на різних становищах.

У воєнному 1943 році вступив до військових формацій, а в 1944 р. переходить у склад Дивізії «Галичина». Перейшовши полон в Бельгії й Ріміні в Італії, в 1947 р., враз з Дивізією, переїхав у Велику Британію.

Після звільнення з полону і переїзду до Аштон-андер-Ляйн, ініціює і організує там Українську Католицьку Церкву, Відділ СУБ, СУМ і ОБВУ, а також започатковує і стає головою аматорського драмгуртка.

Покійний був великим ентузіастом СУМ, будучи довголітнім активним членом СУМ. Він сповняв обов'язки голови Осередків СУМ в Аштоні й Лію, був членом Контрольної Комісії КУ СУМ і членом КУ СУМ, довголітнім головою Округи СУМ на Лянкашпир (Захід) і секретарем Округи СУМ; організатором багатьох вдалих протимосковських демонстрацій, членом СУМ, ОБВУ і ПУКЦ, секретарем і директором Спільки «Подолія» від 1959 р. аж до відходу у вічність, один з ініціаторів «Нової Фортуни» і Українських Купців-Підприємців у Великій Британії та секретар цього товариства на протязі цілого часу його існування.

Покійний був глибоко релігійною людиною і ця глибока віра в Бога допомагала Йому терпеливо сприймати останні роки важкої недуги. Кожної неділі і свята, як дозволяло здоров'я, Покійний відвідував нашу церкву.

Похорон Покійного відбувся у п'ятницю 3-го листопада 1989 р. в Манчестері — о год. 10.00 рано була відслужена заупокійна Служба Божа в церкві Успіння Пресвятої Богородиці, а відтак останні похоронні моління на цвинтарі в Мостоні.

Вічна Йому пам'ять!

Горем прибиті:

Дружина — Стефанія,
син — Володимир,
син — Богдан з дружиною Ліндою,
дочка — Марія

В дні 19-го серпня 1988 року відійшов у вічність в Скентгорпі, Велика Британія, учитель, воїн УПА і палкий український патріот —

сл. п. Василь КОТУХА

народжений 17-го березня 1921 року в місцевості біля Дубна на Волині, який все своє майно залишив для Організації, щоб вона була спроможна здійснити свої завдання у боротьбі за визволення України.

Сл. п. Василь Котуха належав до людей з глибшим відчуттям української культури в особистому і суспільному житті, дружнім у відносинах та співпраці, любителем мистецтва і літератури. Вчитель по фаху і праці, під час творення УПА на Волині він став вояком одного з відділів УПА та співучасником збройної боротьби українського підпілля проти німецького і московсько-більшевицьких наїзників. Важко захворівши, він відійшов на лікування, попадаючи у цьому часі під поновну московсько-більшевицьку окупацію, а по виздоровленню — до Червоної армії, відтак у німецький полон, а з цього полону до Другої Дивізії УНА, з якою пройшов бої в Австрії, табори полонених в Італії і Англії. Вийшовши вкінці на волю, Покійний поселився в Скентгорпі. Жив самотнім. Його старший брат загинув як воїн УПА, молодший — у московському ув'язненні, а батьки, вивезені в Сибір, мабуть також там і пропали.

Похоронний чин довершив у дні 26-го серпня 1988 року о. митр. протопресвітер Михайло Хуторний з Брадфорду при численній участі українців із Скентгорпу та околиць. Цього ж дня в домі Відділу СУБ в Скентгорпі влаштовано поминальну тризну, під час якої представники УВФ, УЦІС і місцевої громади у традиційний спосіб вшанували Його світлу пам'ять.

Хай ця скромна згадка про Покійного в нашому журналі буде висловом найщирішого признання Покійному за Його відданість справі визволення України з неволі і за моральну та матеріяльну підтримку Організації в її праці на українському визвольному фронті.

Вічна й славна Йому пам'ять!

ДИРЕКЦІЯ УВС І УЦІС

ПОЖЕРТВИ НА «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»
(Пресовий фонд від 17.5.1989 до 2.1.1990)

Велика Британія

Листа ч. 19 (Лондон). Жертвували: по ф.10.00 — М. Терлецький, Б. Терлецький; Я. Душний — ф.5.00; І. Мельник — ф.4.00; С. Матіїв — ф.3.00; по ф.2.00 — П. Кіт, В. Луцишин.

Листа ч. 20 (Лондон). Жертвували: по ф.5.00 — І. Костів, І. Іванців, М. Кадиляк, В. Бубела, І. Баб'як, В. Дем'янчук; М. Мельницький — ф.2.00.

Листа ч. 21 (Лондон). Жертвували: по ф.10.00 — П. Гуляк, Д. Куцак; по ф.5.00 — А. Смаль, М. Ференц, П. Качала; С. Оревчук — ф.2.00.

Листа ч. 27 (Слав). Жертвували: І. Куцак — ф.10.00; по ф.5.00 — Михайло Кінаш, Петро Преснер, І. Козак; по ф.2.50 — Петро Скорий, Василь Сташевський; по ф.2.00 — Мартин Луців, Михайло Чорний, Микола Сирота, Ілько Пасічник, Іван Кавич, Степан Хоменко, М. Ткачук, А. Нечіпір, Е. Плекан, М. Рогозинський, В. Стемпіцький; Микола Кохан — ф.1.00.

Листа ч. 101 (Шеффілд-Діннінгтон). Жертвували: Відділ СУБ — ф.20.00; по ф.3.00 — І. Стельмах, І. Федак; по ф.2.00 — Ю. Римарук, Михайло Щудляк; по ф.1.00 — І. Смук, О. Гриб, М.К., А. Пуцалавський.

Листа ч. 189 (Брадфорд). Жертвували: по ф.5.00 — Д. Єйна, В.С., Б. Скіпчак, М. Татарчук, М. Добуш, В. Голинський, М. Івахів, М. Вовк, А. Богдан, В. Смержанюк, М. Курпіта, Д. Шутак, Д. Коваль; Полатайко — ф.2.00; по ф.1.00 — І. Лоїш, М. Сервас, Н.Н., М. Ковбас, Сянчишин, М. Луців, М. Продивус.

Листа ч. 193 (Брадфорд). Жертвували: по ф.5.00 — М. Луців, І. Здолини; по ф.3.00 — С. Солодуха, Е. Буцій, П. Грона, В. Охрін.

Листа ч. 195 (Брадфорд). Жертвували: по ф.5.00 — П. Машталір, Б. Андріїв, Ф. Яроцький, М. Олесків, Григорій Хайнус; по ф.3.00 — Я. Гуменюк, М. Николайчук, А. Матківський, Степований; по ф.2.00 — І. Копельців, Стефанишин, Ф. Подоляк, М. Галай, В. Лучин, Панчук, Б. Соловій, Ф.Ш., Г. Максимів, М. Гуменюк, М. Дяків, І. Короновський, Р. Писарчук, І. Хомишин, М. Навроцький, М. Буца, Г. Кондрат, М. Марко, Ластовецький, В. Дудар, В. Кравець; по ф.1.00 — М.К., М. Ковбас, В. Козак, В. Влох, М. Павшик, Ждан, М. Жук, І. Ксьондзик, М. Веремієнко, О. Герович, В. Піхович, П.В., І. Лайчук, В.Ц., М. Шиманський, Б. Федорович, В.Н., Г. Притуляк, І. Семенів, Пр., А. Явний, С. Проць, О. Озор, І. Матвійців.

Листа ч. 196 (Брадфорд). Жертвували: 3 поминальної тризни, Анастазій Кондрат — ф.10.00; по ф.5.00: — Богдан Кашевка, Роман Мельник, П. Василюк.

Листа ч. 197 (Брадфорд). С. Панас — ф.2.00.

Листа ч. 198 (*Брадфорд*). Жертвували: М. Панас — ф.3.00; Е. Баран — ф.2.00.

Листа ч. 200 (*Брадфорд*). Жертвували: Осередок СУМ — ф.10.00; по ф.5.00 — З. Дідух, Б. Лановий, С. Яроцький.

Листа ч. 1001 (*Брадфорд*). Жертвували: по ф.5.00 — О. Пятківський, В. Штокало; П. Лецишин — ф.3.00; по ф.2.00 — М. Данилко, Д.Р.

Листа ч. 1002 (*Брадфорд*). Жертвували: по ф.5.00 — О. Вахнюк, І. Ревіляк, Г. Чабан, Т. Лапчак.

Листа ч. 1003 (*Брадфорд*). Жертвували: по ф.5.00 — П. Пазиняк, М. Сверлик, В. Ковалик, О. Мельник, О. Богуш, І. Сідельник, М. Гунька, О. Кухарчук, В. Повх, О. Матулінський, П. Співак; З. Татарин — ф.4.00; по ф.3.00 — В. Іваш, М. Маркович, П. Парфанюк, М. Николайчук, І. Кривич, М. Максимів; І. Лихолат — ф.2.00; по ф.1.00 — М. Сервас, Я. Дрозд, М. Пастернак.

Листа ч. 1004 (*Брадфорд*). Жертвували: Д. Гаргай — ф.5.00; по ф.2.00 — О. Журак, Т. Машталір, М. Шутка, А. Бень, П. Борейко, М. Кривишин, В. Звірник; В. Гасьошин — ф.1.00.

Листа ч. 1005 (*Брадфорд*). Жертвували: по ф.10.00 — М. Федоришин, М. Миколишин; по ф.5.00 — М. Синишин, М. Попович; по ф.3.00 — В. Гук, В. Крук; по ф.2.00 — М. Харук, М. Шлапко.

Листа ч. 1006 (*Брадфорд*). Жертвували: по ф.5.00 — С. Степований, С. Савків, М. Лановий, С. Гуда, С. Васильків, І. Федечко, Н.М., В. Дацьків, М. Гавлик, С. Безкорований, С. Банах; А. Бень — ф.4.00; О. Патала — ф.2.50.

Листа ч. 1007 (*Брадфорд*). Жертвували: по ф.5.00 — С. Яроцька, С. Лапчак, А. Василик, З. Ластовецький; М. Федишин — ф.3.00; по ф.2.50 — М. Бойчук, І. Бойчук, А. Штокало; по ф.2.00 — М. Мельничук, Г. Мельничук, Л. Шутка, Л. Ластовецька, Г. Придивус, Ю. Стефанишин, М. Охрін, О. Козак, Л.Ф., І. Дяків, С. Боднар, Л. Смеречинська, О. Химера, І. Тхорик, О. Степована.

Листа ч. 1008 (*Брадфорд*). Жертвували: по ф.5.00 — І. Коваль, Т. Подільський; О. Когут — ф.3.00; по ф.2.00 — І.К., В.Б., М.Р., П.К., М. Лисенчук.

Листа ч. 1036 (*Едінбург*). Жертвували: Євген Шешин — ф.10.00; по ф.5.00 — Микола Лисак, Володимир Бурак, Михайло Гладиш, Іван Федорів, М. Мицько, М. Заяць; Теодор Андрушко — ф.3.00; по ф.2.00 — Михайло Гнатів, Д. Чиж, М. Шашка.

Німеччина:

Листа ч. 909 (*Діссельдорф*). Жертвували: І. Будівський — 100 НМ.; по 50 НМ. — М. Ковальчин, Е. Петрас; по 20 НМ. — Квасньовський, О. Миськів, Дідик; Закальницький — 10 НМ.

Листа ч. 910 (*Мюнхен-Глядбах*). Жертвували: Е. Шкільник — 100 НМ.; по 10 НМ. — В. Строке, П. Липа, Стельмашук, Кухтин, С. Квасньовський.

Листа ч. 912 (*ГанOVER*). Жертвували: по 100 НМ. — М. Кловак, М. Васильчишин; по 50 НМ. — П. Бонковський, С. Савер, З. Терешкун, Ю. Ковальчук; С. Гулик — 30 НМ.; по 20 НМ. — І. Кохайкевич, П. Ковальнчин, Н.Н., Д. Москалик, І. Помаринський; по 10 НМ. — В. Харів, М. Губич; В. Солонинка — 7 НМ.; М. Гасин — 5 НМ.

Листа ч. 917 (*Мангайм*). Жертвували: Б. Мельник — 200 НМ.; С. Данів — 100 НМ.; С.Н. — 50 і В. Гнатів — 50 НМ.; М. Женчук — 30 НМ.; по 20 НМ. — М. Кулібаба, Б. Сенчук, В. Костек, Б. Хрептовський, Е. Мельник; по 10 НМ. — А. Кін, Д. Лісевич.

Листа ч. 918 (*Мюнстер*). Жертвували: Василь Гнатів — 100 НМ.; по 50 НМ. Володимир Мосса, Василь Навроцький; Іван Ярочевський — 45 НМ.; Червінський — 20 НМ.; Гльдегарт Лінде — 10 НМ.

Листа ч. 919 (*Новий Ульм*). Жертвували: В. Дутчак — 30 НМ.; М. Коконовський — 20 НМ.; по 10 НМ. — В. Лютак, Мленевич, О. Голинський, В. Слонь, М. Цьокан, Д. Коханець.

Листа ч. 920 (*Тамм*). Жертвували: Богдан Чуйко — 20 НМ.

Листа ч. 924 (*Біелефелд*). Жертвували: М. Кірик — 20 НМ.; по 10 НМ. — Б. Костів, Іван Пуківський; по 5 НМ. — В. Савка, М. Лазар, В. Баян, В. Ганик, Міллер, Закальницький, О. Пастух, М. Новий, В. Костів.

Листа ч. 926 (*Нюрнберг*). Жертвували: по 50 НМ. — Дарія Козакевич, Уляна Козакевич; Іванна Витвицька — 25 НМ.; Віктор Ткаченко — 20 НМ.

Листа ч. 927 (*Регенсбург*). Жертвували: Михайло Скрабут — 50 НМ.; В. Огородник — 20 НМ.; по 15 НМ. — Іван Амброзяк, П. Семшин, С. Стойко.

Листа ч. 928 (*Вайсенбург*). Жертвували: О. Андрушко — 300 НМ.; Осип Пукальський — 50 НМ.

Листа ч. 930 (—). Жертвували: по 20 НМ. — М. Бокараш, І. Марків, П. Поляниця, Марія Ковалевська; по 10 НМ. — П. Басараб, Пержилъ. Домівка Укр.

Індивідуальні пожертви

Велика Британія

У.Т.Клюб «Дніпро», (Манчестер)	ф. 250.00
Відділ СУБ, (Едінбург)	ф. 100.00
Відділ СУБ і УТК, (Гуддерсфільд)	ф. 50.00
УТКлюб «Заграва», (Бері)	ф. 50.00
Осип Довбуш, (Лестер) з переходом на емеритуру	ф. 50.00
І. Мудрий-родина, (Глостер) в першу річницю смерті сина Йосифа	ф. 40.00
УТКлюб, (Глостер)	ф. 25.50
Петро Дюк, (Ковентрі) в 40-ліття Визвольного Шляху	ф. 20.00
З тризни по бл. п. Іванові Мацуському, 21.9.89, Лондон	ф. 20.00
Зі збірки на похороні бл. п. В. Винника, Сток-он-Трент	ф. 16.00
Іван і Маргарета Сантар, з нагоди вінчання сина Богдана і Гедер	ф. 15.00

З поминальної тризни бл. п. Павла Маркового, Лестер	ф.	15.00
Б. Лазар, (Бедфорд)	ф.	15.00
УТКлюб, (Бедфорд)	ф.	12.50
М. Матишин, (Чешунт)	ф.	10.50
З поминальної тризни по бл. п. Миколі Щерба, 5.8.89, Волтгам Кросс	ф.	10.00
Після похоронної тризни, замість квітів на свіжу могилу бл. п. Івана Борецького, с. Бишки Бережанського р-ну, односельці	ф.	10.00
А. Сорока, (Ноттінггам)	ф.	7.50
М. Прихідний, (Бедфорд)	ф.	7.50
І. Парубочий, (Фелікстов)	ф.	7.50
Д. Василик, (Брадфорд)	ф.	5.50
Д. Бойко, (Едінбург)	ф.	5.00
Г. Керничний, (Брадфорд)	ф.	5.00
І. Чолач, (Гудерсфільд)	ф.	5.00
В. Гуменюк, (Бедфорд)	ф.	5.00
С. Цюник, (Волтгам Крос)	ф.	5.00
С. Кучерак (Лондон)	ф.	5.00
В. Щербатюк, (Лій)	ф.	5.00
М. Бачинський, (Брадфорд) замість квітів на свіжі могили Гринька Гаркача і Михайла Гроха	ф.	5.00
Ф. Яроцький, (Брадфорд)	ф.	4.50
М. Ковалюк, (Буртон-он-Трент)	ф.	4.50
М. Буртник, (Байсінгсток)	ф.	4.50
Іван Колодчин, (Манчестер)	ф.	4.50
М.В., (Лондон)	ф.	4.50
М. Мочерад, (Олдгам)	ф.	4.50
Антін Нич, (Сканторп)	ф.	3.00
М. Кривінський, (Ноттінггам)	ф.	3.00
В. Левицький, (Манчестер)	ф.	2.50
М. Паска, (Рочдель)	ф.	2.50
С. Пахолок, (Дідкот)	ф.	2.50
Іван Ковальчук, (Лідз)	ф.	2.50
В. Лучка, (Болтон)	ф.	2.50
В. Доскоч, (Болтон)	ф.	2.50
М. Кріслатий, (Ноттінггам)	ф.	2.50
Йосиф Кузьо, (Галіфакс)	ф.	2.00
М. Шутка, (Брадфорд)	ф.	2.00
М. Стухлий, (Ковентрі)	ф.	2.00

США:

М. Гурський, (Нью-Гейвен)	ам. дол.	25
О. Калиник, (Бронкс)	ам. дол.	20
Гр. Цебрій, (Нью-Йорк)	ам. дол.	20
А. Кульчицький, (Саутзфільд)	ам. дол.	10
Т. Свердан, (Йонгставн)	ам. дол.	10
І. Волошин, (Сиракюси)	ам. дол.	10

Павло Микитин, (Йонкерс)	ам. дол. 10
Т. Шерег, (Кліфтон)	ам. дол. 5

Канада:

Яків Гузан, (Торонто)	кан. дол. 30
В. Кухарський, (Вінніпег)	кан. дол. 20
Я. Коломійчук, (Кальгари)	кан. дол. 15
Гр. Ощипко, (Монтреаль)	кан. дол. 10
С. Шалавило, (Монтреаль)	кан. дол. 10
А. Доманчук, (Монтреаль)	кан. дол. 10
Е. Бочан, (Торонто)	кан. дол. 10
М. Чуйко, (Барнаби)	кан. дол. 10
В. Паїк, (Едмонтон)	кан. дол. 10
Проф. М. Андрухів, (Монтераль)	кан. дол. 10

Німеччина

І. Будівський, (Дізельдорф)	15 НМ.
-----------------------------------	--------

Австралія

Л.В.У., (Мельборн)	австр. дол. 100
Родина Бойко Роман і Марія з Австралії, замість квітів на нев'янучий вінок на могилу бл. п. Бойка Івана	австр. дол. 40
І. Данилюк, (Бералія)	австр. дол. 10
І. Млиновський, (Кройдон Парк)	австр. дол. 5

Пожертви на дальшу розбудову УВС (Видавництва)

М. Прихідний, (Бедфорд) в першу річницю смерті дорогої нам Мами 25.12.1989 р., замість квітів на її могилу в м. Хирові, Україна	ф. 30.00
---	----------

Пожертви на музей ім. Степана Бандери в Лондоні

Осип Довбуш, (Лестер) з переходом на емеритуру	ф. 50.00
І. Ключковські, (Канада)	ф. 10.00
Всім жертводавцям щиро дякуємо.	

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРІЯ:

*M. Petruszczak
Walzmanstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.*

КАНАДА:

*The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.*

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040*

НІМЕЧЧИНА:

*"Shlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003,*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

Чикаго і околиця:

*Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.*

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
